

Zilahi Lajos

A sárréti í-zés állapota
Az í fonéma sárréti gyakorisága

Orosháza, 2007

Készült az OTKA támogatásával /K-46872/.

„Honnan fogják tudni 100—200 év múlva azt,
hogyan beszéltek Zsadányban meg a Sárreton?”

K. Nagy Lajos

I. Bevezetés

- a.** A sárréti kutatópontok jegyzéke
 - Az í-zéssel foglalkozó tanulmányok, összefoglaló munkák
 - A Sárréti tájszótárhoz feldolgozott munkák jegyzéke
 - Újabban feldolgozott források, nyelvjárási beszédfelvételek mutatója

- b.** Sárrét-vidéki történeti forrásjegyzék
 - Nyelvjárástörténeti értékű adatok a Sárrétről

Bevezetés

A nyelvjárási monográfia kérdései

A nyelvjárási monográfia problematikáját több szerző tárgyalja saját vállalt feladatának felvezetésében /DEME L., KISS J., SZABÓ J., SZATHMÁRI I./ 1981-ben a szombathelyi nyelvjárási szimpóziumon BENKŐ LORÁND részletekbe menően foglalkozott a témával /A nyelvjárási monográfiák/, amit többen egy-egy rész kérdés elemzésével egészítettek ki /BALOGH L., GÁLFFY M., KÁLMÁN B., VÉGH J./ A monográfia meghatározása BENKŐ LORÁND előadása és az említett hozzászólások nyomán összeállt /vö. VEABÉrt. II., Szombathely, 1982. Szerk. SZABÓ GÉZA és MOLNÁR ZOLTÁN/. A monográfia „egyes nyelvjárási jelenségekről szól” /vö. BENKŐ: i. m. 11; ugyanígy DEME, NyjKérd. 22; KISS J.: MDial. 64/, a nyelvjárás jellegzetességét leíró szempontból vizsgálja /DEME i.m. 27/, és „a teljesség igényével lép fel” /vö. SZABÓ J. A nagykovácsi nyelvjárás. Szekszárd, 1986. 15/. A fentiek összefoglalását BENKŐ LORÁND összegezésében így találjuk: „A monográfikus jelleg az értem, hogy nagyobb lélegzetű, elvi-módszertani szempontból is jelentősebb, tárgykörében is nyomósabb témát érvényesítő, tárgyaló feldolgozás. Nem anyaggyűjtés, hanem feldolgozás.” /vö. DialSzimp. II, 10/. Az *i-zés* ilyen megközelítésű monográfiája — a maga problémáival együtt is — FÜR ISTVÁN munkája /vö. Az *i-zés* állapota a mai magyar nyelvjárásokban. Szeged, 1930/.

Miért mondhatjuk ezt? Azért, mert első lépésként „a nyelvjárási monográfiák készítésekor az úgynevezett helyi nyelvjárásoknak az előtérbe hozása szükségelteték...” /vö. BENKŐ: i. m. 23/. Vagyis a *helyi nyelvjárások i-zésének* összegyűjtése, az anyag csoportosítása, rendszerezése, tanulságai nélkülözhetetlen előmunkálatok a nagyobb összegezéshez, a monográfiához, de a jelenségtanulmányok darabonként nem tekinthetők monográfiának. Jelentőségüket nem csökkenti, hogy kisebb nyelvjárási egységek lenyomatai, hiszen belőlük, anyaguk hasznosításával állhat össze az a hangtani tanulmány, amelyet monográfiának nevezhetünk. Az 50-es, 60-as évekből BALOGH LAJOS joggal hiányolta, hogy az ilyen, egy-egy településről származó gyűjtésekből, feldolgozásokból nem született szintézis /vö. DialSzimp. II, 52/, sajnos, később sem. Így ma annak örülhetünk, hogy egyes vidékekről, nyelvjáróterületekről viszonylag sok *i-ző* anyagot rendszerező gyűjtés rendelkezésre áll a jelenség monográfikus feldolgozásához /L. MURÁDIN L.: NyIrk. XXVII: 34—54/.

Az *i-zés* mint szinkrón nyelvjárási jelenség

„Hol lehet az *é-t i-re* változtatni? ezt csak a sárréti vagy e vidéki ember tudja.” /Osváth Pál, Bihar vármegye Sárréti Járása Leírása. Nagyvárad, 1875/. Ma már sokkal pontosabban válaszolhatunk a kérdésre, hiszen A magyar nyelvjárások atlasza és az atlaszadatok felhasználásával készült monográfia /vö. IMRE SAMU, A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp., 1970/ nagy anyagon mutatta meg az *i-ző* nyelvjárások gócait és szélső területeit, az *i* fonéma gyakoriságát, de — más forrásokból is — többet tudunk a jelenség tudományos feldolgozásának módszeréről. Az *i-zés* történeti fejlődéséről is van egy kitűnő monográfia /vö. PAPP LÁSZLÓ, Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika. Bp., 1963/, vannak hasznos publikációk, a jelen munkámban azonban a jelenség történeti kérdéseivel nem foglalkozom. Csak utalok rá, hogy SZATHMÁRI ISTVÁN *i-zéssel* foglalkozó jelenségtanulmányában /vö. Pais-Eml. 473/ még joggal írta, hogy „Nem oldódtak még meg megnyugtató módon a nyelvjárási monográfiák legfőbb módszertani kérdései: a szinkrónia és diakrónia megfelelő érvényesítése...” A kérdés tisztázatlansága sokáig gondot okozott, vitatható megoldások születtek /nem lokalizált történeti adatok beépítése a szemléltetéshez, igazoláshoz/, napjainkra azonban egyetértés van a jó megoldást illetően. „egy nyelvjárás szinkrón állapotának diakrón hátterét megmagyarázni, fölvázolni, benne a fejlődést megmutatni csak úgy lehet, ha nem egy általános nyelvtörténetre építünk, hanem annak a helyi nyelvjárásnak a történetére...” /vö. BENKŐ: VEABÉrt. II, 30/. Ennek megfelelően a sárréti *i-zés* ismert 18—19. századi adatai történeti

adatnak megfelelnek ugyan, de nem bizonyítanak semmit az *i-zés* kialakulására, születésére nézve. Történeti adatok, de csak az *i-zés* korabeli meglétére. A jelenség eredetére nézve elfogadjuk azt a nyelvtörténeti tételt, miszerint „az *i-zés* jelensége abban áll, hogy a XVI. század előtti /bármely eredetű/ *é* helyébe *i* lépett.” /vö. HORGER ANTAL nyomán FÜR ISTVÁN i. m. 95/, nem ilyen egyértelműen BÁRCZI, MNyÉletr. 248; BENKŐ, NyjTört. 92—3/. BENKŐ nyelvjárástörténetében az *i-zés* 17—18. századi meglétéről beszél, ezt a Sárrétről egy évszázaddal későbből többen visszaigazolták /vö: HAJDÚ MIHÁLY Békésről, Molnár Ambrus Nagyrábéről, Kecskés Gyula Püspökladányból, kisebb adattárú anyaggal Békés megye több településéről ZILAH: MNy LXXIX: 211—217; Dunántúlról KISS JENŐ, MNyTK. 190: 71, orosházi adatokkal a Dunántúl északi területéről ZILAH: MNy. LXIX: 508, 511/.

A dolgozat vállalt feladata a jelenség sárréti szinkrón állapotának bemutatása, ezért a Sárréthez kötődő történeti *i-ző* anyaggal csupán szemléltetni szeretném, hogy vidékünkön a mai erős *i-zésnek* 18—19. századi előzményeire is vannak adataink.

Tudatosan beszélek szinkrón feldolgozásról, mert bár kevés 18. század végi, 19. század eleji lokalizált sárréti történeti *i-ző* anyag is rendelkezésemre áll, de nem elegendő, másrészt mert ez a szóanyag bizonyosan a mai állapot előzménye, de az *é>i* és *más magánhangzó>i* változására nem bizonyíték. Vagyis a mai zártabbá vált nyelvjárási *i* fonéma 19. századi vésztoi, békési, körösladányi stb. előzményére, nyelvjárásbeli meglétére bizonyíték, de nem az az *é>i* zártabbá válás történeti tényének igazolására. A magyar nyelvtörténet nem ehhez a régióhoz kötődő adatai pedig „nem vagy nem szükségszerűen /az adott helyi nyelvjárásokbeli — Z. L./ szóalak előzményei.” /BÁRCZI GÉZA egy *i-zéssel* foglalkozó disszertáció bírálatában/, hasonlóan BENKŐ: VEABÉrt. II, 20/, aki szerint a lokalizált *i-ző* adat igazolás arra nézve, hogy a mai *i-zésnek* van odaköthető 18—19. századi előzménye, de nem megfelelő egy 16. században lejátszódott változás igazolására.

Az *i-zés* mint szinkrón nyelvjárási jelenség a hajdani Sárrét településein — elsősorban a nyelvjárást beszélő idős emberek beszédében — ma is megvan. A zárt tendencia más jelenségeivel együtt még sok adatban eredményesen vizsgálható, tanulmányozható. Monográfiámban arra vállalkozom, hogy minél nagyobb sárréti anyagon mutassam be az *i-zést* mint a köznyelvi—nyelvjárási szembenállásokban megragadható nyelvjárási jelenséget /vö: SULÁN: MNyj. I, 5/.

Az *i-zéssel* foglalkozó jelenségtanulmányok, monográfiák eddigi eredményei

2. VÉGH JÓZSEF 1981-ben a szombathelyi dialektológiai szimpozionon a nyelvjárási monográfiákkal foglalkozó hozzászólásában — ahogy BENKŐ LORÁND és mások is — a kiemelt kutatási témák közé sorolta a zárt *i-zés* kérdéseit /vö. VEABÉrt. II, 48. Szerk. SZABÓ GÉZA és MOLNÁR ZOLTÁN/. Azon jelenségtanulmányok szerzői /felsorolásukat lásd Az *izéssel* foglalkozó tanulmányok, összefoglaló munkák jegyzékében/, akik egy-egy helyi nyelvjárás vagy két-három nyelvjárás adatait vetették össze /ez utóbbira nézve l. BOLLA: Nyr. 84: 84, SZATHMÁRI: MNny. VI, 27—31/, kimondva-kimondatlanul is erre vállalkoztak. Ezen feldolgozások érdeme, hogy az adott településről lényegében a teljes /zárt/ *i-ző* morfémaállományt összegyűjtötték, ezekhez számottevő többletet az olyan összefoglaló munkák, mint a FÜR ISTVÁNÉ vagy az IMRE SAMUÉ sem adtak. A Sárrét-vidék szerencsés, mert több helyi nyelvjárásából több szerzőtől gyűjtött és rendszerezett zárt *i-ző* anyaga van /Békés: SZABÓ ISTVÁN, VÉGH J., VÉGH J. /magnófelvétel, vö. MNyjOlvK./, Biharugra: nyelvatlasz, VÉGH magnófelvétele /vö. MNyjOlvK./, Doboz: nyelvatlasz, ZILAH /vö. Linguist. 19/, Hosszúpályi: nyelvatlasz /IMRE/, PAPP L., VÉGH magnófelvétele /MNyjOlvK./, Püspökladány: VÉGH /vö. NyatIpr/; ZILAH /NytudDolg. I.; MNy. XCII, 341—51/.

A monografikus feldolgozást illetően rosszabb a sárréti helyzet. FÜR ISTVÁN munkáját nézve azért, mert a Sárrét-vidékről, ahogy SZINNYEI nagy szótára is /vö. MTSz. I—II./ kevés közleményből /Nyr., Ethn., NÉNy./, kevés innen származó adatot dolgozott fel. Ugyanez mondható el IMRE SAMU összefoglaló munkájáról is: a kilenc sárréti kutatópont közül Hosszúpályi teljes *i-ző* anyagával, Biharugra pedig szórványadatokkal szerepel. /Anyagom azért teljesebb, mert

az adattárba felvettem az atlasz szótani lapjairól és a hangtani jelenségek adatait feldolgozó lapokról leírható *i-ző* lexémákat is./ Végül is azt mondhatom, hogy nagy merítésű anyagból, valamint frissnek tekinthető gyűjtésekből olyan adattár állt össze, amelyből bemutatható a Sárréti nyelvjárásainak viszonylag pontos közelmúltbeli és mai *i-zése*. Anyag tehát van, feldolgozási modellel is rendelkezünk, ezért olyan szintézist remélhetünk, amelyből kirajzolódik a vidék nyelvjárási *i-zésének* viszonylag pontos szinkrón képe.

2.1. Milyen feldolgozási modellekben gondolkodhatunk, hogy a sárréti nyelvjárási *i-zéssel* foglalkozó monográfia teljesíthesse feladatát? Feldolgozási kísérleteknek nem vagyunk híján. Valamennyi rendszerezés azt kívánja elérni, hogy minél áttekinthetőbben mutassa meg a köznyelvi magánhangzó: nyj. *i* megfeleléseket, szembenállásokat /vö: SULÁN: MNyj. I, 5./, amelyek nyomán összeáll a nyelvjárási fonémának a feldolgozott forrásokból kimutatható gyakorisága. Az összevetés két komponense /köznyelv: nyelvjárás/ adva van, nincs akadálya a dialektológiában általánosan alkalmazott gyakorlatnak: a köznyelvhez való viszonyításnak mint „a nyelvjárások szinkrón leírásában követett módszertani eljárás.” /vö: IMRE, FőNyj. 17/ alkalmazásának.

Nyilván azt a csoportosítási rendszert és módszert tekinthetjük legjobbnak, amelynek nyomán a nyelvjárási *i*: köznyelvi *i* fonémával szembeni többlete áttekinthetően, számlálhatóan megragadható. SZATHMÁRI a nyelvjárási *i*-nek három szembenállását vette számba /vö. Pais-Eml. 473/. PAPP LÁSZLÓ a hosszúpályi nyelvjárási *i*-k gyakoriságának vizsgálatához négy csoportba sorolta a lexémákat /vö. MNny. V, 23—29, hasonlóan FEKETE PÉTER: Nyr. 107: 183; KISS JENŐ: Nyr. 90: 77/. Fontos, hogy az *i*-k gyakoriságának számlálásakor vegyük figyelembe a köznyelvi *i*: nyelvjárási *i* azonosságának adatait is /vö. ZILÁHI: MNy. XCII: 344/. Ennek a jelentőségét akkor értjük meg, ha szemügyre vesszük a dunántúli nyelvjárások hasonló adatait /vö. IMRE SAMUNÁL, KISS JENŐNÉL, SZABÓ JÓZSEFNÉL/. Ha Dobozen, Püspökladányban - a monográfia végén - remélem - úgy összegezhethetünk, hogy a Sárrét több más nyelvjárásában is - az *i* gyakoriságának egyik összetevője az, hogy a kny-i *i*: nyj. *i* gyakorisága lényegében azonos, míg a dunántúli nyelvjárásokban a köznyelvben *i-ző* morféma többiségében az *i* megrövidül, értelmezi is, hogy a sárréti *i*: *i* azonosság és a dunántúli *i*: *i* mai megfelelés téríti el a két terület *i-ző* értékeit. Vagyis a dobozi, püspökladányi köznyelvi *i*: nyelvjárási *i* mai lényegi azonosságával szemben a dunántúli nyelvjárásokban készített beszédfelvételek és összegeзések azt mutatják, hogy a köznyelvi *i*-k helyén Gércén, Felsőörön, Mihályiban, Nagykovácsiban és a Nyugat-Dunántúl falvaiban /vö. Népi beszélgetések Vas megyéből. Szombathely, 206. Szerk. GUTTMANN MIKLÓS, MOLNÁR ZOLTÁN/ rövid *i*-t találunk, lényegi különbséget mutatunk ki. Úgy látom, hogy a kny-i *i*: nyj. *i* megfelelés feldolgozása lényegi kérdés, mert a köznyelvi: nyelvjárási összevetésből tartalmi mutatóhoz jutunk. Az azonosság a Sárréten növeli az *i* fonéma gyakoriságát, a Dunántúlon elenkezőleg. Számbavételükkel olyan adatokhoz jutunk, melyeknek szerepe van az említett nyelvjárások *i-zésének* pontos minősítéséhez.

Nyilvánvalóan az a legjobb módszer, amelynek alkalmazásával a legtöbb hasznosítható, összevethető adat kerül a jelenségtanulmányba, monográfiába. A sárréti gyűjtőknek-feldolgozóknak be kell mutatniuk a kny. *i*: nyj. *i*, a kny. *é*: nyj. *i*, a kny. *i*: nyj. *i* adattárát, és azt is, hogy a más magánhangzó vagy hangkapcsolat: nyj. *i* megfelelés csak kevés szembenállásban van meg, alig néhány példája aktív /vö. *innye, pihés, verítik; bőrbí; amír, mir* ‘miért’, *sēmennyír; földmíves, síjied, szőrnnyikézik* stb./). Ezek mellett rendszerezetten be kell mutatniuk az *i-ző* szuffixumok csoportjait is. Részint azért, mert a sárréti nyelvjárásokban a kny. *é*: nyj. *i* megfelelés hatására az *é*-t tartalmazó toldalékokat is általánosan *i-zve* használják, másrészt, mert itt a felszólító mód e. sz. 3. személyű - (j)ék ragjában az *ikes* és nem *ikes* igékben egyaránt *i-ző* alakot használnak /*égyik; mēnnyik* stb./). Ezeknek is szerepe van abban, hogy a köznyelvi: nyelvjárási *i*-k értékei, valamint a dunántúli nyelvjárások mutatói nagyban eltérnek a sárréti értékektől. Ha minden részletre figyelni akarunk, akkor sok helyzetben előforduló, sokféle *i-ző* adat besorolását el kell végeznünk.

Tudjuk, — én is utaltam már rá —, az *i-ző* anyag rendszerezésére többen kísérletet tettek. Modelljeik elfogadhatóak, kisebb-nagyobb *i-ző* tömbök anyagának összevetésére alkalmasak /PAPP

L.: MNny. V, 23—39; SZABÓ ISTVÁN: MNny. III, 275—304; SZATHMÁRI: Pais-Eml. 472—9; ZILÁHI, NytudDolg. 1./ Legkorszerűbbnek mégis IMRE SAMU módszerét tekintem, mert az atlaszból kigyűjtött *i-ző* adatok legáttekinthetőbb rendszerét adja. IMRE módszerével, rendszerezési gyakorlatával minimális hibaszázalékkal számba vehetők, hogy „milyen hangtani megfelelések, más fonémák és hangkapcsolatok terhére a köznyelvhez viszonyítva milyen mértékben növelik az *i-ző* morféma számát.” /vö. MNnyjR. 95/. IMRE mintát is adott módszerének és feldolgozási modelljének hasznosítására. FÜR ISTVÁN munkája érték, az anyag szócikkekben történt bemutatása azonban nem praktikus, nem követendő /betűrendbe szedte a kigyűjtött *i-ző* szavakat; szócikkekbe rendezte a morféma *i-ző* adatait és a forrásokat/. IMRE munkája alkalmasabb a kigyűjtött *i-ző* adatok bemutatására és felhasználására.

Végül az a kérdés, hogy a korábbi és legfrissebb jelenségtanulmányok és monográfiák ismeretében milyen módszerrel dolgozzam fel a mások és magam gyűjtötte, már bemutatott, valamint a még fel nem dolgozott *i-ző* szóanyagot, morfémaikat?

Arra törekszem, hogy az adattár minél pontosabban bemutassa az *i* fonéma gyakoriságát, következésképp hogy a nagy tömbök adatai mellett a kisebb adattárú megfelelések *i-ző* anyaga is minél teljesebb legyen. Ezért minden olyan morfémat felveszek, melyet a helyi nyelvjárások itt *i-zve* használnak. A tájszavakbeli *i*-ket éppúgy, mint a köznyelvi *i*-kkel azonosan ejtett hosszú *i*-ket.

A tájszavakbeli *i*-k felvételét az indokolja, hogy két csoportjuk az *i* gyakorisága szempontjából feltétlenül érdekes. Egyik csoportjuk a valódi tájszavak *i* fonémát tartalmazó tagjai /*gürdiny*, *vígaj* stb./, a másik tömb a jelentésbeli tájszavak tömbje /a *firég* néhány jelentésében nem tájszó, csak *i-ző* morféma; a *fireg-firég* ‘rák’; ‘szeméthal’; ‘farkas’ jelentésben azonban tájszó/. Meggondolandó az *i-zés* révén született nyelvjárási homonimák felvétele is /vö. *bír* /ige: ‘tud, képes vmire’ *bír* ‘bér’; *víg* ‘jókedvű’: *víg* ‘vég(vászon)’ stb./.

Rendszerezett bemutatásukat az összefoglalás tartalmazza.

Mit vizsgáljon az *i*-zéssel foglalkozó jelenségtanulmány?

3. Sokan sokféleképpen válaszoltak a kérdésre: minden megközelítésnek az az alapprobléma, hogy milyen gyűjtött anyagból, milyen közlési módszerrel dolgozható fel gyakorlatiasan az *i-zés* mai állapota. További kérdés, hogy a felgyűjtött, rendszerezett anyagot miként, hogyan lehet többféle megközelítésből megváltatni. Közel hetvenöt évvel ezelőtt FÜR ISTVÁN azt tartotta, hogy „lehetőleg teljes számban való összegyűjtése mindazon a mai köznyelvben é hangú szavaknak és szuffixumok-nak, melyeknek mai nyelvjárásainkban *i-ző* változatuk van.” /vö. FÜR i. m. 5./ Az ezt követő munkákban finomabb, még szakszerűbb igények szerint variálódnak a tudományos tenni-valók. SZATHMÁRI három *i-ző* nyelvjárási anyagának összehasonlítása után azt javasolta, hogy össze kell gyűjteni „az *i-ző* terület minél több pontján egy-egy helység lehetőleg teljes anyagát.” /vö. MNny. VI, 28/. A speciálisabb feladat teljesítéséhez — mint látjuk — még több kell. Az egyik *i-ző* góc három különböző pontján fekvő nyelvjárási /Békés, Hosszúpályi, Kisújszállás/ *i-ző* anyagának összevetésével lényegi hasonlóságot tárt fel, ezért valószínűsíthető, hogy az egymással szomszédos vagy közeli helyi nyelvjárásokból még inkább hasonló morfémaállomány áll össze /vö: BOLLA: Nyr, 84: 84; KISS J. Nyr. 90: 6/.

A lényegi hasonlóság nem azonos — ez az eddigi összevetések egyik tanulsága — a teljes azonossággal. Ezt mondja SZATHMÁRI is, mikor arról beszél, hogy „az *i* fonéma funkcionális terheltsége nem azonos valamennyi *i-ző* nyelvjárásban.” /vö. i. m. 130/. Különösen igaz ez, ha számításba vesszük, hogy mindhárom szerző /PAPP LÁSZLÓ, SZABÓ ISTVÁN, SZATHMÁRI ISTVÁN/ más terjedelmű, más témájú anyaggal dolgozott /a békési anyagban vizsgált 164 *i-ző* lexéma például csak kétharmada a Hosszúpályiból való 232 lexémának/. Az összevetések a belső arányokról, az *i-ző* morfémaállomány változásáról, a szuffixumok *i-zésének* különbségeiről stb. sok mindent felszínre hoztak. Kisebb *i-ző* tömbök morfémaállományának vizsgálatával még közelebb juthatunk ahhoz, hogy ne csak magasból lássuk egy-egy nyelvjárásban a jelenség állapotát. Frissebb merítések és számlálások más nyelvjárásokból is hoztak hasonló tapasztalatokat: „terjedőben van az a felfogás,

miszerint a kárpátaljai magyar nyelvjárások egységesen zárt *i*-zők.” /vö. HORVÁTH KATALIN: DialSzimp. II, 262/, de csak „magasról nézvést”. Rámutatott ugyanis arra, hogy az *i*-ző tömbökben az *i*-ző nyelvjárásokkal együtt élnek nem, vagy csupán gyengén *i*-ző helyi nyelvjárások is. (Hasonlóan MURÁDINNÁL, i.m. 35.; MÁRTON GY-nál: MNyj.X: 63—83, MNyj. XV: 41—50./ Ilyen tények felmutatásához további feltárások szükségesek.

Sokféle vizsgálat és anyag kell tehát ahhoz, hogy minél teljesebben mutathassuk be, hogy rendszerezhesük a szinkrón állapot adatait. Akkor is így van ez, ha — mint ahogy többször utaltam már rá — csak a jelenlegi állapot, az *i* fonéma mostani gyakoriságának, megterhelésének bemutatására vállalkozunk. Többoldalú megközelítésre van szükség, ha szeretnénk elérni, hogy több met-
szetben, több helyi nyelvjárásból gyűjtött anyaggal mutassuk fel a sárréti *i*-k gyakoriságát. Jó méríté-
tű anyagból, pontos számlálással deríthető csak ki például, hogy azonos jelenségen belül milyen
különbség lehet „a jelenséget hordozó morfémaik állományában.” /vö. IMRE: MMNyjR. 121./ Alapos
vizsgálathoz elengedhetetlen a gondosan gyűjtött, összeállított anyag, a feldolgozás módszerének jó
megválasztása.

A funkcionális terheltség vizsgálata azt kívánja kideríteni, hogy „hány szóban, szuffixumban
jelentkezik” az *i* /vö. PAPP L.: MNny. V, 24/, még egyszerűbben: „hány morfémaiban” találunk ma *i*-t
/vö. DEME, NyjKérd. 88; IMRE, MMNyjR. 45/, csak hogy az egyszerű képlet alkalmazásához — a
helyi nyelvjárások és a nagyobb területről merítő feldolgozások tanulsága szerint — különböző
megközelítésekkel még plasztikusabban megmutatható, leírható a jelenség természetrajza. A helyi
nyelvjárás feldolgozásokból, de az összefoglaló munkák következtetéseiből is nagyobb területről
rengeteg adatot ismerünk meg az *i*-zés adottságaiból, a jelenség egy-egy területen feltárt
következetességéből és másságából, mégis azt mondhatjuk, hogy a különböző mutatók ismeretében
is további feltárások kellenek, mert az *i*-zés napjainkban egyre kisebb használati körbe
húzódik vissza, a szemünk előtt szívódik fel. Nem sokáig lesz kutatható.

3.1. Az *i*-zés „a zárt tendencia központi tagja” /vö. DEME, NyatlFunkc. 180/, minden, a
jelenséget vizsgáló tanulmánynak ez a rezüméje. Ahogy azt irodalomjegyzékünk is mutatja, az *i*-
zésről ennek a korpusznak nyomán tudunk legtöbbet a fonéma nyelvjárás gyakoriságáról. DEMÉHEZ
hasonlóan többen úgy mérték vagy tapasztalták, hogy „A nyelvterület nagy részén ... az *i* jóval
gyakoribb, mint a köznyelvben; az erősen *i*-ző területeken /vö. 23.2/ pedig a köznyelvnek
többszöröse.” /vö. IMRE, MMNyjR. 126/, hasonlóan HEGEDŰS ATTILA: MDial. 393; JUHÁSZ D.:
Nyjaink. In. A magyar nyelv és irodalom enciklopédiája. Bp., 2002.; KÁLMÁN B., MMNyj. 25/, ez
az eredmény pedig a zárt *i*-zésnek, ennek az idős falusi emberek nyelvjárás beszédében ma is
eleven jelenségnek köszönhető. Az atlaszadatok mellett a helyi nyelvjárások *i*-zését feldolgozó
jelenség tanulmányok szerzői ugyanezt igazolják vissza /vö. IMRE, FÖNyj. 42; KISS J., MihNyjVált.
33; ZILÁHI: Linguist. 19: 135 /Doboz/; Uő. MNy. XCII: 345 /P.ladány/. Két nagy tömbje mellett
/hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben előforduló zártabbá vált *i*-k/ a harmadik sem kisebb súlyú,
de más megközelítést igénylő csoport: a szuffixumok előtti és a szuffixumokbeli *i*-k csoportja.

„az *ö*-zés bomlása ma erősebbnek látszik, mint az *i*-zésé.” – írta IMRE SAMU az 1970-es évek
elején /vö. ÁNyT. VIII, 92/. Én ma úgy tapasztalom, hogy az erősen *i*-ző sárréti nyelvjárásokban
más a helyzet: városokban, a tanuló ifjúság körében nagyon ritkán hallható, falvakban — különösen
az idős emberek beszédében — viszont alig-alig bomlott meg a jelenség. Falun, a nyelvjárás be-
szédében csupán egy-egy helyzetben tapasztalható a bomlás /például: az ikes igék felszólító mód e.
sz. 3. sz. *-ék* ragos alakja általánosan *i*-ző /*légyk*/, a nem ikes igék használatában viszont kettős
alakok használata jelzi a bomlást /vö. *ménnyen~ménnyik*, *tögyen~tögyik* /rúlla/, *vögyen~vögyik* stb.
A sárréti nyelvjárások többségében a bomlásnak ez az adata nem befolyásolja számottevően az *i*-zés
állapotát. Messze vagyunk attól a helyzettől, amikor „az *i* fonémák alárendelt helyzetben fordulnak
elő”, ezért „a nyelvjárás már nem *i*-ző.” /vö. SZATHMÁRI: MNNy. VI, 130/. Ez az állapot itt még
nem jellemző, különösen a két meghatározó tömbre nézve /vö. *é* : *i* hangsúlyos helyzetben;
hangsúlytalan helyzetben/, ezért valószínű, hogy az *i*-zés csak a nyelvjárást beszélők elfogyásával
szűnik meg egészen. Ez a kör ma egyre szűkül és korosztályi kötődésű.

Arra törekszem, hogy a zárt *i*-zés adatait a jelenség súlyának megfelelően minél átfogóbban mutassam be: a nyelvatlaszból, a Sárreți tájszótár céduláiról, az új beszédfelvételek anyagából minél több adattal szemléltessem a fonéma mindkét helyzetbeli gyakoriságát. /Nem látom lényegi okát annak, hogy a hangsúlyos helyzetbeli adatokat egytagúakra és többtagúakra bontsam./ Lényeges, hogy a morféma minél többet mondjon el saját magáról, ezért megadom — a települések nevének rövidítésével — sárreți előfordulásának helyeit és egy-két alakváltozatát. Ha az *i*-zõ alak mellett valahol *é*-zõ is felbukkan, azt is bemutatom.

3.2. Az *i* fonéma nyelvjárási gyakoriságát kisebb adattárú jelenségek is alakítják. Ezek is többnyire egy képzőmoozzanatos eltéréssel növelik a hang gyakoriságát, adattáruk azonban kisebb, mint a zártabbá válás hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetbeli tömbjéé. Kisebb adattárral bíró, mégis fontos adatokról van szó. Kettőt érintek közülük annak szemléltetésére, hogy az *i*-zõ lexémák adattárának terjedelmét kis adattárú példák is gyarapítják. További adatgyűjtés és vizsgálat szükséges például azon *i*-zõ lexémák körében, amelyek több jelentésben használva is mindig *i*-zõk /vö. *fíreg* 1—6, *ület* 1, 2, *irkézik* 1, 2, *píze* 1, 2 stb./ Ezek a kisebb számú adatok is növelik az *i*-k gyakoriságát, ennyit tudunk ma, nincs adatunk azonban arra nézve, hogy egy nyelvjárás csoporton belül vagy egy vizsgált régióban milyen ezek tényleges súlya. Ugyancsak kevés adatunk van arról is, hogy egy-egy vizsgált területen mennyire következetes egy-egy morféma *i*-zése: a *dílnék* /égtáj/ Magyarhomorog /vö. Végh, SárNépm. 62/; *fírfit* /uo/, *venyégik* /vö. uo. 84, Biharugra/; *szekriny* /Kismarja/ /Tõ/ stb., ugyanis a sárreți nyelvjárásokban ezen morfémák nem általánosan *i*-zõk. /Más nyelvjárás terület *i*-zõ morfémaállományától még inkább eltérnek a sárreziek: a gércei *gém*: *gím*, *kudgím*, *gíméskut* stb. adatnak a Sárreten csak *é*-zõ adatait találjuk./ Igaza volt IMRE SAMUNAK, mikor azt írta: „az *i*-zhetõ morfémaállomány a különböző nyelvjárásokban már eleve igen eltérõ lehet.” /vö. MNyRétégz. 68/. A nyitott kérdésekre pedig az *i*-zhetõ és ténylegesen *i*-zõ morfémák vizsgálatával, újabb gyűjtésekből származó adatokkal lehet pontosan válaszolni. Ezért az *i* fonéma különböző nyelvjárásokbeli gyakoriságának felderítéséhez eddig számba nem vett helyzeteket is meg kell vállalnunk, nélkülük nem tudunk új értéket hozzáadni a fonémagyakoriság ismert eredményeihez.

Szinkrón vizsgálatokban be kell mutatni a tájszavakban mutatkozó *i* többletet is /vö. IMRE, FõNyj. 17; KISS J., Nyr. 90: 76/, vizsgálatukkal nem mindenütt találkozunk az ismert *i*-zés tanulmányokban, holott csak a valódi tájszavakbeli *i*-knek nincs köznyelvi „ellentett” párjuk /DEME/: *csírke* ‘kaszálás után összehúzott kis szénacsomó’, vele szemben áll a kny-i jelentésű, csak a nyelvjárásban hosszú *i*-vel /i>i/ ejtett *csírke*; ugyanígy a *derik* ‘testrészt’: *derik* ~ *dërik* /vö. Károji *derik*/; *másít*: *másít* ‘/tehén/ elvetél’ stb., valamint a földrajzi nevekbeli, különböző hangjelenségektől alakított *i*-zõ adatok /vö. *Szõritje* ~ *Szõritje*/, *Dárittye* /vö. SZABÓ T. ATTILA, Tallózás a múltban. Kritérium, 1985, 59./, pedig révükön is — valószínűleg jobban, mint gondoljuk —, sok többlet terheli a fonémát. Tehát helyük van az adattárban. IMRE úgy építette be õket, hogy „A köznyelvben is megtalálható szavakat, meg a valódi tájszavakat ... típuson belül a felsorolásban elkülönítettem egymástól.” — írja /vö. FõNyj. 17/.

Nyilvánvaló tehát, hogy más, kisebb számú *i*-zõ lexéma adatait is — tehát a tájszavakét is — számba kell vennünk ahhoz, hogy a fonéma nyelvjárási növekményét minél pontosabban összegezhessük. Bizonyosnak látszik, hogy a nyelvjárási *i*-k gyakoriságát a Sárreten elsõsorban belsõ pusztulás csökkenti. Az *i* fonéma kisebb mértékû csökkenése itt is tény, de sem a mértéke, sem a tényleges adatai nincsenek még feltárva. Nem olyan természetû csökkenésrõl van szó, mint amilyenrõl a dunántúli nyelvjárásokbeli *i*>*i* változás kapcsán tudunk. Nagyon kevés példán itt is kimutatható az *i*>*i* rövidülés /vö. kny-i *i*: nyj-i *i*: *killóudik*, *minusz* /két fok/, *nyirëthyázi*, *píritos*~*píritus* stb./, de a kny-i *i*~nyj-i *i* azonosság és a kny-i *i*: nyj-i *i* nyulás adatai mellett ezek elhanyagolhatók /vö. ZILAHÍ: MNy. XCII, 344—5/. Nem így azok a példák, melyek a nyelvjárások pusztulása révén vesznek el. Nem kis számú, de még pontosan számba nem vett, különbözõ természetû adatról van szó: jelentésvesztés miatt /*fíreg* ‘farkas’/; szójárások használatának ritkulása, kiveszése miatt /vö. —*Jóy étvágyat!* — *Rísze légyëm benne!*/; szólások pusztulásával /*Hat hújjik a fírgesse!*/ stb./ A

nyelvjárásokban tehát külső hatásra akkor is korrodálódik az *i-ző* morfémaállomány, ha a dunántúli nyelvjárásokéhoz hasonló *i>i* változás nem gyéríti is az *i-ző* morfémaakat.

3.3. Az *é>i* zártabbá válás sajátos adatscsoportja az, amelyekben az *é>i>i* változás *i ~ i* változásban vagy *i-ző* végeredményben állapodik meg. Ismert, hogy egy-egy „hangnak több képzőmoccanatos eltérést mutató párja van...” /vö. DEME, NyjKérd. 92/, ezért „a zárt *i-ző* adatok rövid *i-ző* realizációit” is számba kell vennünk /Uő. NyatFunkc. 108, 151/. Ez a változássor belátható és jól követhető történeti magyarázat nélkül is, ezért csak a kny-i *é*: nyj-i *i* szembenállás tényét regisztráljuk és rögzítjük: *belindek*, *bodri* /bodré/, *cidrus*, *csiricsári*, *delin*, *idésanyám*, *idésapám*, *imint*, *krizantin*, *lipkéd*, *Riheli derékba* ‘révhelyi’ /hn/ /D.ványa/, *Rizug* ‘révzug’ /hn/ /P.ladány/, *szürdik* stb. A hosszú és rövid *i*-s adatok váltakozása is /vö. *belindék ~ belindék*, *idésapám ~ idésapám*, *lipkéd ~ lipkéd* stb./ sok példában folyamatosan tetten érhető.

Nem szerencsés viszont, ha a más-más eredetű *i-ző* adatok összemósódnak, ahogy néhány feldolgozásban látjuk: ha a zártabbá vált, majd megrövidült példák /vö. *billég* ‘bélyeg’ *idés*, *enyim* stb./ a csak rövidülés révén *i-ző* adatokkal keverednek: *hizik*, *kin*, *viz* stb. Nagyobb adattára van az *é*: *i-i* váltakozásnak az erdélyi nyelvjárásokban /vö. MÁRTON: MNyj. X, 63—83, MURÁDIN: NyIrK. XXVIII: 35, 37, 44/, a Dunántúlon pedig az *i*: *i* megfelelésnek /rövidülésnek/ /vö. BACHÁT: MNyj. XLI, 33, KISS J.: MihTsz. 10, SZABÓ J.: NkNyj. 41/. Erről részletesebben az összegezésben szölok. Az *é*: *i-i* megfelelés és váltakozás adatai között célszerű számba vennünk a *fejibe* ‘viszonzásul vmiért’, *riszibe* ‘kialkudott hányadért’, *vőüggvit* ‘a furunkulus közepét’, a *zőüggvire való* <paszúj>, *gelebibe* stb. típusú adatokat, melyek bizonyíthatóan azonos csoportba valók a *kezibe*-típusú példákkal. Belátható, hogy a *fejibe* vette: a *munka fejibe* adatokban azonos minőségben van jelen a *fejibe* szerkezeti elem, ahogy az *ű riszibe*, *riszibe szette* adatokban a *riszibe*.

A *kezibe*-típusú birtokos személyjeles adatok megítélése, sorsa problematikusabb. Nagy tömegű adatról van szó, az is igaz, hogy számbavételükkor különböző nyelvjárasterületeken egyaránt túlsúlyban levő szembenállásról beszélhetünk. Első látásra arra gondolhatnánk, hogy az *é>i>i* alakulást mutató adatscsoport egyikéről van szó. „Szinte biztos ugyan, hogy bizonyos esetekben a mai *i*-nek *i* a közvetlen elődje, de legalább ennyire biztos, másokban nem.” /IMRE SAMU magánleveléből./ Történeti adatokkal is indokolta, hogy miért nem sorolná be ide ezeket az adatokat, fontosnak mégis azt a mondatföredéket tartom, amelyben indokoláskor visszakanyarodott a szinkroniához. Úgy látta, hogy „következtesen rövid *i*-vel jelentkezik ez az igen gyakori típus ott, ahol „az *i* rövidülése kivételesen ritka.” /vö. i. h./ A Sárréten pedig — lásd a fenti adatokat — „az *i* rövidülése kivételesen ritka.” /Ide vonatkozóan lásd még: ZILAH: MNy. LXXIX, 215—6/. Szinkron létezésük, tömeges előfordulásuk különböző adottságú nyelvjárasterületeken tény, célszerű besorolásuknak egyik jó példája FEKETE PÉTER feldolgozása /vö. Nyr. 107: 188/.

3.4. Hová célszerű besorolnunk az *e/é*: *i* megfelelés adatait? Az *e/é*: *i* megfelelés /vö. *cinigém*, *girizd*, *tengiri*, *ugyi* stb./ adattárát két toldalék /vö. *gyermekik ~ gyermekik*; *észéd-i* stb./ nyelvjárási *i-zése* úgy megnöveli, ahogy az *i* fonémáét az *ikes* /és iktelen/ igék felszólító mód *e*. sz. 3. sz. személyragjának *i-zése*: /*egyik*: *aggyik*/. A *gyermekik*-típus *i*-je csak palatális hangrendű morféma-khoz kapcsolódva fordul elő, az *-e* kérdőszócska palatális és veláris hangrendű szavakhoz egyformán *é/e* ~ *i* alakban kapcsolódik /vö. *észéd-i*: *látod-il*/. Mindkét csoportban gyakori az *e/é* ~ *i(i)* váltakozás /*gyermekék* ~ *gyermekik*: *észéd-e* ~ *észéd-i*: *látod-é* ~ *látod-il*/. Mindkét toldalékbeli szembenállás adataira oda kell figyelni: gondosan meg kell vallatnunk az adatsorokat. Az összegezésben visszatérek az általánosítható tapasztalatokra.

Az *i-ző* nyelvjárási régiók, az *i-zés* gócai

4.1. Ha szemügyre vesszük irodalomjegyzékünket, feltűnik, hogy a helyi nyelvjárások *i-zésével* foglalkozó jelenségtanulmányok nem egyenletesen szóródnak, nagyok a különbségek egy-

egy terület lefedettségében /l. Békés, Doboz, Gérce, Hajdúhadház, Hosszúpályi, Kisújszállás, Martos, Mihályi, Püspökladány, Tiszaszőlős/. Igaz, ez a sor fontos, a mai határokon túli területek feldolgozásai is kiegészül: Csík és Gyergyó, Fekete-Körös völgye, Nagyszalonta, Vashosszúfalu; Kárpátalja; Vajdaság, mégis azt mondhatjuk, hogy az *i-zés* ismert monografikus leírásaiból keveset tudhatunk meg a jelenség nyelvjárasterületenkénti, nyelvjárasi régiókénti erősségéről, a fonéma gyakoriságáról. Hosszabbra nyújtható a sor, ha a nyelvjárasi atlasz kutatópontjain felvett anyaggal kiegészítjük, vagy legalább hasznosítjuk IMRE SAMU monográfiájának a nyelvjárasi *i-k* gyakoriságára vonatkozó megállapításait /vö. MMNyjR. 111—126/. /Nem a monográfia hibája, inkább csak a lehetőségeit jelzi, hogy a sárréti kilenc kutatópont közül csak kettőnek az *i-ző* anyagát dolgozta fel, igaz, Hosszúpályiét teljes egészében bemutatja; vagy az, hogy csak 109 lexéma adatait vizsgálja stb./ A helyi jelenségtanulmányokkal pedig az a gond, hogy általában csupán a *zárt i-zés* anyagát dolgozzák fel, a más megfelelőből, szembenállásból eredő többlettel nem foglalkoznak. IMRE munkája a vizsgált anyag áttekintésében, elemzésében precíz, mozgásterét a morféma kényszerűen leszűkített száma, valamint a kutatópontok száma határozta be erősen. A fentieket nézve azt mondhatjuk, hogy van néhány fontos régebbi és későbbi gyűjtésű adattárunk, hasznosítható elemzéseink, de nem annyi, amelyről azt mondhatnánk, hogy belőlük mindent megtudhatnánk ennek a ma már csak a nyelvjárást használók beszédében élő hangjelenségnek a természetrajzáról. Mindenesetre adattárunkra nézve állíthatjuk: a Sárrét több mint 50 nyelvjárásából — tehát lényegében minden sárréti településről — van több-kevesebb *i-ző* adatunk. Szűkebb ugyan a vizsgált régió területe a Tisza-Körös- vidéki régiónál, a mentett anyag azonban gazdagabb, elemzésre-vizsgálatra alkalmasabb.

4.2. FÜR ISTVÁN monográfiájának bevezetésében egyik céljának azt tette meg, hogy „lehetőleg pontos megjelölése azon községeknek vagy vidékeknek, ahol ezen *i-ző* változatok ma használatosak.” /vö. i. m. 5/. A rendelkezésére álló, hiányos merítésű anyagból arra a következtetésre jutott, hogy „A gyakoriság két góc körül csoportosul: az egyik Vas megye, a másik Biharmegye.” /vö. i. m. 100/. Sommásan ez igaz is, a későbbi, nagyobb anyagot elemző feldolgozások azonban ezt a képet — a magyar nyelvjárásokra nézve — bővítik, pontosítják /vö. IMRE, MMNyjR. 111-126; ugyanígy FODOR K.: MDial. 333, JUHÁSZ D. uo. 288/. /Történeti anyag vizsgálata után a két keleti gócot PAPP LÁSZLÓ már korábban kimutatta, vö. Pais-Eml. 71/. IMRE vizsgálatai megerősítették az északkeleti gócot /Szamos és Kraszna mente/, azt is, hogy a Fürtől jelzett Vas megyei *i-zés* az észak-dunántúli erősen *i-ző* sávnak csupán egy kis szakasza /vö. i. m. 112/. Ami viszont a Sárrét-vidéket közelebről érinti, IMRE térképén jól látszik /vö. i. m. 120/, hogy hat kutatópont /Biharugra, Doboz, Dévaványa, Furta, Hosszúpályi, Szerep/ erősen *i-ző*, a térképről az is leolvasható, hogy egyes nyelvjárasi régiókban erősen *i-ző* nyelvjárásokat szórványosan *i-ző* dialektusok vesznek körül /vö. Kárpátalján vagy a jugoszláviai magyar nyelvjárásokban, utóbbira nézve l. PENAVIN O.: Linguist. 9: 152—3/. A szomszédos nyelvjárásokban más érdekességek is kimutathatók. A sárréti részek szomszédságában fekvő érmelléki kisebb nyelvjárás csoport: Kiskereki, Érolaszi, Bihardiószeg *i-zését* /vö. PAPP L. MNny. V, 60—3/ az rokonítja az általunk is vizsgált Pocsaj, Esztár, Kismarja sárréti-érmelléki nyelvjárás csoport *i-zésével*, hogy mindkét nyelvjárás csoport erős *i-zése* nyílt *e-zéssel* társul, míg a nyugat-bihari Püspökladány—Sárrétudvari—Szerep nyelvjárás csoport mindhárom helyi nyelvjárása *i-ző* és zárt *ē-ző*. Az *i-zés* nyelvjárás csoportonkénti erősségének feltérképezése, részletezése az összegezés feladata lesz.

A nyelvjárasi atlasz nyomán tudjuk, hogy a Sárrét a Tisza—Körös vidéki nyelvjárasi régió erősen *i-ző* része — ezt igazolják a helyi nyelvjárasi jelenségvizsgálatok is /vö. Püspökladányra nézve ZILAHY: MNy. XCII, 341-51, Dobozra nézve Uő.: Linguist. 19: 125—43/, a részletekről azonban a helyi nyelvjárások *i-ző* anyagának feldolgozása után mondhatunk többet.

I. a. A sárréti kutatópontok jegyzéke

Ártánd /Á/, Bakonszeg /Bsz/, Báránd /Bá/, Berekböszörmény /Bbő/, Berettyóújfalú /Bú/, Biharnagybajom /Bnb/, Bihartorda /Btor/, Biharugra /Bug/, Bojt /Bo/, Bucsa /Bu/, Csökmő /Cső/, Darvas /Da/, Derecske /De/, Dévaványa /Dv/, Doboz /Do/, Esztár /Esz/, Földes /Fő/, Furta /Fu/, Füzesgyarmat /Fgy/, Gáborján /Gá/, Gyoma /Gyo/, Hosszúpályi /Hp/, Kaba /Ka/, Kismarja /Km/, Kis-Sárrét /K-S/, Komádi /Ko/, Konyár /Kony/, Körösladány /Kl/, Körösnagyharsány /Knh/, Körösszakál /Kszak/, Körösszegapáti /Ksza/, Köröstarcsa /Kt/, Magyarhomorog /Mhom/, Mezőpeterd /Mpet/, Monostorpályi /Mp/, Nagyrábé /Nr/, Nagy-Sárrét /N-S/, Nagyszalonta /Nsz/, Okány /O/, Pocsaj /Po/, Püspökladány /Pl/, Sarkad /Sa/, Sárrét /Sá/, Sárrétudvari /Su/, Szeghalom /Szegh/, Szerep /Sze/, Tépe /Té/, Újszalonta /Úsz/, Vértés /Vér/, Vésztő /Vé/, Zsadány /Zsa/, Zsáka /Zsá/. A fenti települések lényegében a Sárréti tájszótár kutatópontjai. Két településsel a Pesty Frigyes helynévgyűjteményében található feljegyzések alapján egészítettem ki /Báránd, Kaba/. A Pestynek küldött jelentések azt igazolják, hogy ezek a községek a hajdani Sárréti járáshoz tartoztak. A két település 2003-ban fellelhető nyelvjárási nyelvi anyagát beszédfelvételek adataival egészítettem fel. Báránd és Kaba éppúgy szélső terület, mint Püspökladány, tény azonban, hogy ezeknek is volt rétségi határa, és sok adottsággal /magyar anyanyelvű lakosság, református vallású többség stb./ szorosan kapcsolódtak a vidékhez.

A Bihar megyei /mai Hajdú-Bihar/ falvak, községek közül sokkal több tartozott a Sárréti járáshoz, mint a mai Békés megyeiek közül /vö. Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjteményében. Békéscsaba, 1983. Közzéteszi Jankovich B. Dénes; Bihar vármegye 1—11. Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából 1864. Debrecen, 1996. Közzéteszi: Hoffmann István és Kis Tamás/. Településtörténeti vitába ezúttal sem kívánok belemenni, csupán jelzem, hogy a Békés megyei településeket — bár hagyományos életmódjuk, etnikai és vallási hovatartozásuk is lényegi azonosságot mutat — valójában a Berettyó és a Körösök sárrétjéhez való tartozásuk rokonította elsősorban. Békés, Dévaványa, Doboz, Gyoma, Köröstarcsa, Sarkad, míg a ma Biharban levő falvak közül Kismarja és Nagyharsány /ma Körösnagyharsány/ nem tartozott a Sárréti járásba, ugyanakkor része volt a ma hajdúsági Hajdúbabos és Sámson (mai Hajdúsámson) /vö. Pesty i. m. I: 226; II: 474/. Látszik, hogy a sárréti szélső területek közigazgatási változtatások hatásától gyakran módosultak, kitolódtak.

Hajdan a Sárrét-vidéktől délkeletre eső Szentés környéke is természetes kapcsolatban volt sárréti településekkel. „Ez a táj földrajzilag és gazdaságilag szerves kapcsolatban volt a Sárrét vidékével, Öcsöd, Furta, Dévaványa, Szerep stb. településeivel...” Közlekedési kapcsolataik is voltak, „...a Kurcán és Körösön hajón Váradig is eljutottak.” /vö. Nyíri Antal, Szófejtések és nyelvtörténeti tanulmányok. Szeged, 2004. Vál. és szerk. Szabó József és Szűcs Judit/. A következők is logikusnak látszik. „Szentés öslakosságának és Sárrétnek a nyelve is azonos nyelvjárástípusba tartozott eredetileg. Ennek fő jellemzője az *i-zés* és az *é-zés*.” /vö. uo. 219/. Ha ennél bonyolultabb volt is a kapcsolatok hatása, eredménye, bizonyos, hogy a hajdani kapcsolatok tényét be kell látnunk. Jóllehet, a szélső területekről sokféleképpen gondolkodhatunk — magam a mai romániai oldalon levő Érmellék-Hegyköz /a térképen: 3. Kalotaszegi csoport/ falvainak egy részét Sárrét-vidékinek gondolom, ahogy azt a legfrissebb térkép mutatja /vö. Magyar dialektológia. Bp., 2001. 5. sz. melléklet. Szerk. Kiss Jenő/ —, mégis úgy látom, hogy másképp kell beszél-nünk egy nagy kiterjedésű nyelvjárási régió és egy tájegység szélső területeiről.

50 településből hétben /Bo Bu Fő Kszak Mp Mpet Té/ csupán egy forrásból merítettem. Igaz, Bu-, Fő-, Mp-, Mpet-ről az egy-egy forrás is gazdag *i-ző* anyagot tartalmaz. A Sá jelzetű adatok között is vannak 2-3 *i-ző* morfémmával szereplő települések és olyan nagy adattárak is, mint Sinka István Harmincnégy vadalma című novelláskötete vagy a bucsai és vésztői, nyelvjárási beszédből kigyűjtendő *i-ző* morfémmák. /Érdekes, hogy Szabó Pál prózájából sok jelentésbeli- és valódi tájszó került be a Sárréti tájszótár szócikkeibe, *i-ző* adat azonban alig akad. Ahogy ez természetes is, hiszen Szabó Pál prózája szépirodalom./

Az *i*-zéssel foglalkozó tanulmányok, összefoglaló munkák

/A dőlt betűsek sárréti feldolgozások/

1. ARANY JÁNOS: Az *é-t i*-re váltó nyelvjárásról. ÖM. X, 313—24.
2. BOLLA KÁLMÁN: A zárt *i*-zés esetei a gércei népnyelvben. Nyr. 84: 83—96.
3. DEME LÁSZLÓ: A magyar nyelvjárások néhány kérdése. NytudÉrt. 3. /Bp., 1953/
4. FEKETE PÉTER: Az *i*-zés esetei Tiszaszőlős nyelvjárásában. Nyr. 107: 182—90.
5. FÜR ISTVÁN: Az *i*-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban. Szeged, 1930.
6. HEGEDŰS ATTILA: A nyelvjárási hangtani jelenségek. In. MDial. 334—8. Osiris Kiadó, Bp., 2001. Szerk. Kiss Jenő
7. HORVÁTH KATALIN: A zárt *i*-zés jelenségéről a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. DialSzimp. III, 262. Szombathely, 1998. Szerk. Szabó Géza, Molnár Zoltán
8. IMRE SAMU: Az *é* hangok állapota a felsőöri nép nyelvében. MNny. III, 115—29.
- A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp., 1971. /Hosszúpályi/
10. JÓNÁS FRIGYES: Vashosszúfalu nyelvének zárt *i*-zése Jánosfalva zárt *i*-zésének mérlegén. MNy. LXXVI, 356—61.
11. KÁROLYI MARGIT: Adalékok az *i*-zéshez Hajdúhadháztól. Nyr. 112: 348—54.
12. KISS JENŐ: Az *i*-zés állapota a rábaközi Mihályiban. Nyr. 90: 76—80.
13. Magyar dialektológia. Osiris Kiadó. Bp., 2001. Szerk. Kiss Jenő
14. MÁRTON GYULA: Az *i*-zés állapota a Fekete-Körös völgyében. MNyj, X, 63—83.
- Adatok a zárt *i*-zés állapotához Csík és Gyergyó nyelvjárásában. MNyj. XV: 41—50.
16. MURÁDIN LÁSZLÓ: A zárt *i*-zés erdélyi elterjedtsége. NyIrK. XXVIII, 33—54.
17. PAPP LÁSZLÓ: A hosszúpályi népnyelv *i* és *é* hangjai. MNny. V, 23—39.
- Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika. Bp., 1963.
18. SULÁN BÉLA: Az *i*-zés kérdéséhez. MNny. V, 11—22.
- Szempontok az *i*-zés vizsgálatához. MNyj. I, 3—33.
20. SZABÓ GÉZA: Szempontok az *e*-zés vizsgálatához. NytudDolg. 5. Bp., 1971. Szerk. Hajdú Mihály
21. SZABÓ ISTVÁN: Az *i*-zés esetei a békési nép nyelvében. MNny. III, 275—304.
22. SZABÓ T. ATTILA: Az *i*-zés állapota a bábonyi népnyelvben. ErdMúz. XLVIII, 342—4.
23. SZATHMÁRI ISTVÁN: Három *i*-ző nyelvjárás összehasonlítása. MNny. VI, 127—31.
- Az *i* hang állapota Kisújszállás nyelvjárásában; Pais-Eml. 472—9.
25. TEISZLER PÁL: A Nagykároly környéki nyelvjárás magánhangzó rendszere. Bukarest, 1973.
26. VÉGH JÓZSEF: A felső nyelvállású hosszú magánhangzók a békési nyelvjárásban. Debrecen, 1939.
- Sárréti népmesék és népi elbeszélések. Debrecen, 1943.
- A békési nyelvjárás. In. Békés néprajza. Békés, 1983. Szerk. Dankó Imre
29. ZILÁHI LAJOS: A zárt *i*-zés esetei Püspökladány nyelvjárásában. NytudDolg. I. ELTE, 1970. Szerk. Hajdú Mihály
- A Sárrét-kutatás levéltári lehetőségeiről. Békési Élet. 1981/3, 315—22.
- Az *i*-zés állapota /bomlása/ a mai nyelvjárási beszédben /Püspökladány, Szerep/ Nyr. 110: 97—109.
- Nyelvjárástörténeti adatok a Sárrétről /A sárréti falvak XIX. század eleji *i*-zéséből: Doboz, Füzesgyarmat, Körösladány, Köröstarcsa, Vésztő/. MNy. LXXIX, 211—7.
- Dobozi nyelvjárási szövegek. MNyj. XXVIII-XXIX, 177—86.

- A hosszú magánhangzók állapota Doboz nyelvjárásában. *Linguistica* 19. Bp, 1996. Szerk. Balogh Lajos
- Az *i* fonéma gyakorisága a püspökladányi nyelvjárásban. *MNy.* XCII, 341—51.

A Sárreți tájszótárhoz feldolgozott források, nyelvjárási beszédfelvételek mutatója

A magyar nyelvjárások atlasza I—VI. Bp., 1968—76. Szerk. Deme László és Imre Samu	
Ártánd	Nyatl. /Kázmér Miklós/ /1951/
Bakonszeg	Végh József /1944/, Z. Horváth Piroska /1974/, Kálnási Árpád /1986/, Zilahi Lajos /1995/
Békés	Végh József /1939/, Szabó István /1940/, Varga Imre /1941/, Végh József /1944/, Durkó Antal /1953/, Márton László /1963/, P. Madar Ilona /1983/, Bencsik János /1983/, Márton László—Szilágyi Miklós /1983/
Berek-böszörmény	Jakab László /1982/, Zilahi Lajos /2001/
Berettyó-újfalu	Teleky József /1913—14/, Ecsedi István hagyatéka /1931—2/, Ökrös István /1934/, Dr. Sándor Mihályné /1963; 1982/, Zilahi Lajos /1996/
Biharnagybajom	/Végh József /1944/, Szűcs A. Mária /1971/, Kacska Zoltán /1992/, Zilahi Lajos /1994; 1996/
Bihartorda	Végh József /1944/
Biharugra	Szabó Pál /1931; 1943; 1955/, Vigh Zoltán /1933/, Nyatl. /Keresztes Kálmán; Kálmán Béla/ /1953/, Tarr Ilona /1975/, L. Sinkó Rozália /1987/
Bojt	Garaguly Gyula /1933/
Bucsa	Riegel Zoltán /1909/
Csökmő	Végh József /1944/, Pintye József /1954/
Darvas	Végh József /1944/, Gara Judit /1986/, Zilahi Lajos /1995/
Derecske	Varga Lajos /1941/, Végh József /1944/
Dévaványa	Vad Ferenc /1933/, Végh József /1944/, Nyatl. /Keresztes Kálmán; Kálmán Béla/ /1953/, Szabó Mátyás /1953/, Bereczki Imre /1950; 1952; 1974; 1977; 1983/
Doboz	Gunda Béla /1935/, Nyatl. /Végh József; Kálmán Béla/ /1956/, Szabó Géza /1971/, Oláh Andor /1982/, Rácz Sándor /1988/, Zilahi Lajos /1989; 1996/
Esztár	Zsúpos Zoltán /1987/, Zilahi Lajos /1996/
Földes	Kemecsei Antal /1922/
Furta	Végh József /1944/, Nyatl. /Végh József; Kálmán Béla/ /1953; 1955/, Sebestyén Árpád /1958/, Dankó Imre /1982/, Kálnási Árpád /1986/, Zilahi Lajos /1996/
Füzesgyarmat	Végh József /1944/, Molnár Ambrus /1974/, L. Sinkó Rozália /1988/, Borbíró Lajos /1991; 1992/, Zilahi Lajos /1996/
Gáborján	Nyatl. /Végh József/ /1953/, Zilahi Lajos /1996/
Gyoma	Hévvízi Sándor /1977/, Novák László /1977/
Hosszúpályi	Papp László /1942/, Nyatl. /Lőrincze Lajos, Végh József / /1950; 1956/, Bessenyei Lajos /1953/
Kismarja	Varga Gyula /1963; 1991/, Zilahi Lajos /1996/
Kornádi	Végh József /1944/, Molnár Balázs /1951; 1960/, Petrányi Gyuláné /1960/, Barátosi Lajos /1968/, Zilahi Lajos /1996/
Konyár	Ecsedi István /1931—2/, Szilágyi Róza /1943; 1951/, Végh József /1944/, Bakó Elemér /1947/, Molnár Gyula /1968; 1969; 1976/
Körösładány	Szatmári Gábor /1971/, Nagy József /1975/, Barna Brigitta /1994/, Bíró Ferenc /1999/
Körösnyágharsány	Végh József /1944/, L. Sinkó Rozália /1988/, Zilahi Lajos /2001/

Körösszakál	Végh József /1944/, Tarsoly László /1986/
Köröstarcsa	Nyatl. /Imre Samu/ /1954/, Zilahi Lajos /2004/
Magyarhormorog	Tarsoly József /1941/, Végh József /1944/, Zilahi Lajos /1991/
Mezőpeterd	Nagy Jenő /1939/
Monostorpályi	Eszik Mihály /1938/, Bessenyei Lajos /1953/
Nagyrabé	Kiss István /1941/, Végh József /1944/, Zilahi Lajos /1995/
Nagyszalonta	Viski Károly /1913/
Okány	Nyatl. /Végh József/ /1953/, Házi Albert /1993/
Pocsaj	Nádasi Béla /1941/, Bakó Elemér /1941/, Zilahi Lajos /1992/
Püspökladány	Végh József /1947/, Rettegi Istvánné /1959/, Zilahi Lajos /1970/, Hegedűs István /1971/, Eszenyi—Domokos—Rác—Tarsoly /1974/, Kecskés Gyula /1974/, Zilahi Lajos /1996/
Sarkad	Komlósi Sándor /1940/, Zilahi Lajos /2000/
Sárrét	Györfly István /1921; 1928/, Bessenyei Béla /1923/, Ecsedi István /1931—2/, Fehér Lajos /1935/, Fehér Gyula /1936/, Kovács Gyula /1938/, Csávás István /1941; 1989/, Kacska Zoltán /1969/, Eszenyi—Domokos—Rác—Tarsoly /1974/, Szücs Sándor /é. n.; 1977/, Dankó Imre /1982/, P. Madar Ilona /1982/
Sárrétudvari	Zagyva Imre /1931; 1934/, Végh József /1944/, Nagy Gyula /1964/, P. Madar Ilona /1965; 1967/, Molnár László /1966; 1968/, Zilahi Lajos /1987; 2001/, Lovasi Dénes /1998/
Szeghalom	Végh József /1944/, Szabó Mátyás /1953/, Koncz Sándorné /1985/, Molnár Ambrus /1985/, Pallaghy Szilvia /1988/, Szarka Sándorné—Nagyné Hajdú Erzsébet /1991/, Zilahi Lajos /1996/
Szerep	Rác Béla /1910/, Végh József /1944/, Nyatl. /Kázmér Miklós; Lőrincze Lajos/ /1950/, Zilahi Lajos /1983/
Tépe	Végh József /1944/
Újszalonta	Zilahi Lajos /2000/
Vértes	Végh József /1944; 1947/
Véztő	Riegel Zoltán /1909/, Kapás Géza /1934/, Végh József /1944/, Gryneaus Tamás /1950; 1965/, Kiss Attila—Tóth Mária /1987/, Zilahi Lajos /2001/
Zsadány	K. Nagy Lajos /1959; 1960; 1961/, Dér Endre /1984/
Zsáka	Végh József /1944/, Jakab László /1986/, Zilahi Lajos /1996/

Az újabban feldolgozott források, nyelvjárási beszédfelvételek mutatója

Munkám forrása nagyobb részt a Sárréti tájszótár forrásanyaga. Itt most csak a tájszótár forrásjegyzékében nem szereplő, tehát később feldolgozott anyagok és később készített nyelvjárási beszédfelvételek jegyzékét adom meg. Ott kevés, rövid terjedelmű forrásban nincs í-ző adat, ezért a közel 230 forrás felsorolását nem tartom indokoltnak.

BÁRÁND

Barna Gábor: Adatok Báránd népköltészetéhez. In. Báránd története és néprajza. Báránd, 1985. Szerk. Balassa Iván
Nyelvjárási beszédfelvétel Juhos Imrével és Szőnyi Alberttal. Báránd, 2005. /Zilahi Lajos/

BIHARNAGYBAJOM

Nyelvjárási beszédfelvétel Mile Lajossal. Orosháza, 2005. /Zilahi Lajos/

BIHARUGRA

Zilahi Lajos /Bertalan Ágnessel/: Helyzetkép a biharugrai tájszavak állapotáról. Nyr. 128: 166—79.
Nyelvjárási beszédfelvétel Rácz Imrével és Rózsa Dezsővel. Biharugra, 2004. /Zilahi Lajos/

CSÖKMŐ

Nyelvjárási beszédfelvétel Tóth Gyulával. Csökmő, 2006. /Zilahi Lajos/

DÉVAVÁNYA

Nyelvjárási beszédfelvétel a Bereczki Imre Emlékházban, Dévaványa, 2007. /Zilahi Lajos/

DERECSKE

Lévai Béla: Derecske helynevei. In. Derecske története és néprajza. Debrecen, 1998. Szerk. Gazdag István
Nyelvjárási beszédfelvétel Arany Imrénével és Kovács Jánosnéval. Derecske, 2005. /Zilahi Lajos/

KABA

Szabó Géza: MNyj. II, 159—162.
Papp Józsefné: Kabai tájszavak. Kaba. 1997. kézirat.

KOMÁDI

Hegedűs Lajos: Nyelvjárási beszédfelvételek. MNyj. I, 205—10.

KONYÁR

Szilágyi Róza: Nyelvjárási szövegek Konyárról. MNyj. I, 258—68.
Nyelvjárási beszédfelvétel. Konyár, 2007 november /Zilahi Lajos/

KÖRÖSSZAKÁL

Nyelvjárási beszédfelvétel a görögkeleti parókián. Körösszakál, 2006. /Zilahi Lajos/

KÖRÖSTARCSA

Banner János: Tarcsai halászkok közt. Békéscsaba, 1923.

Nyelvjárási beszéd felvétel az Idősek Klubjában, 2005. /Zilahi Lajos/

SARKAD

Nyelvjárási beszéd felvétel Dobi Istvánnal. Sarkad, 2004. /Zilahi Lajos/

VÉRTES

Siteri Róbert: „Az Isten úgy teremtette...” /Történetek Hajzer János vértesi táltosról/. A Bihari Múzeum Évkönyve VIII—IX. 113—38. Berettyóújfalu, 2001. Szerk. Dr. Módy György és Kállai Irén

ZSÁKA

Cs. Szabó István: Adatok a zsákai juhászatról. A Bihari Múzeum Évkönyve VIII—IX. 21—36. Berettyóújfalu, 2001. Szerk. Dr. Módy György és Kállai Irén

I/b. Sárrét vidéki történeti forrásjegyzék

Békés	Hajdú Mihály /18.—19. sz./, Somlyai Gábor /1894/
Békés megye	Implom József /18.—19. sz./, Zilahi Lajos /18.—19. sz./
Berettyóújfalú	Sándor Mihályné /1851—78/
Biharnagybajom	Bertalan Szilágyi János /1827/
Doboz	Protocollumok /1822—1848/ ¹ , Fekete Sándorné /szül. 1888/, Békési Istvánné /szül. 1895/. Mindkettő magnetofonos beszédfelvétel anyaga (Zilahi Lajos)
Füzesgyarmat	Protocollumok /1800—1819/, Molnár Ambrus /1799/, Gacsári István /1838/
Kismarja	Varga Gyula /1731—33/
Körösudány	Protocollumok /1822—1846/, Biró Ferenc /18.—19. század/
Körösnyársás	Csomor János /1873/
Köröstarcsa	Protocollumok /1825—44/
Nagyrábé	Molnár Ambrus /19. sz. eleje/
Nagyszalonta	Arany János: Az é-t í-re váltó tájszólásról. ÖM. XI, 556—64. /Az 1850-es évekből./
Sárrét	N. N. /18. sz./, Protocollumok /1768—1848/, Szilágyi Miklós /1812/, Pesty Frigyes/1864/, Osváth Pál /1875/, K. Nagy Sándor /1885/
Szeghalom	Molnár Ambrus /18.—19. sz./
Vésztő	Protocollumok /18. sz. vége—19. sz. eleje/

A Békés megyei Levéltárban lévő protocollumok í-ző adatait Zilahi Lajos gyűjtötte ki.

Monográfiám *a szinkrón sárréti í-zés* feldolgozását vállalja. Jelenleg történetinek minősíthető adatból kevés áll rendelkezésemre, adataimmal ezért nem igazolni, csupán szemléltetni akarok. Arra szeretnék rámutatni: a mai *í-ző* lexémák egy kisebb csoportjának van 150—200 évvel korábbi előzménye. Fontosságukat az mutatja, hogy a kevés adat sokféle mai *í-ző* helyzet előzménye. Az is lényeges, hogy szerény nyelvtörténeti adattáram különböző sárréti települések adataiból állt össze. Az adattárral nem szeretnék sokat markolni, csupán jelzem vele: az anyag levéltári kutatásokkal tovább bővíthető. Az *í-zés* 18—19. századi sárréti meglétének szemléltetésére így is alkalmas.

Az a célom, hogy beláthatóvá tegyem: adataink vannak arra nézve, hogy a mai, gazdag nyelvi adattal szemléltethető sárréti nyelvjárási *í-zés* nem előzmények nélkül való. A diakroniához kapcsolható másfél, két évszázaddal korábbi adatok nem a jelenség kialakulását, hanem évszázados kontinuitását bizonyítják. Hasznosítjuk tehát a rendelkezésünkre álló feltárt eredményeket: de nem azt mondjuk, hogy példánk a XVI. század előtti *é-k* zártabbá válásának adatai, hanem azt, hogy a *ritek*, *szívanó*; *vígáj* stb. mai nyelvjárási *í-ző* adatnak van 18—19. századi *ritek*, *szívanó*; *vígáj* előzménye. A helyi történeti adatok felmutatásával szinkrón teremtünk a nyelvjárástörténet tételeivel. A diakroniában igaz, hogy a legerősebben *í-ző* nyelvjárások az északkeleti területen voltak /BENKŐ, Nyjtört. 89; PAPP L. NyjtörtStat.), a mai keleti góc pedig Hajdú-Bihar, Szolnok és Békés megye /vö. IMRE, MMNyjR. 112, hasonlóan MURÁDIN: NyIrK. XXVIII, 35/.

Mára tisztázódott a történeti szóanyag kezelhetőségének és kezelésének minden lényeges részlete. DEME LÁSZLÓ az 1950-es évek elején még csak felvetette, hogy „Feltétlenül szemben állnak-e a szinkronikus és diakronikus vizsgálat követelményei és lehetőségei egymással? Nincsen-e olyan módszer, amely a kettőt egyesíthetné?” /vö. NyjKérd. 30/.

Azóta többen válaszoltak rá, a válaszok a helyi nyelvjárások történeti kérdéseit kutatóknak igazán fontosak. Arra a kérdésre, hogy lehet-e diakronikusan megközelíteni a nyelvjárási problematikát, igen a válasz. Méghozzá úgy, hogy „a szinkrón nyelvjárási állapotot saját előzményeihez viszonyítom, abból bontom ki...” /vö. BENKŐ: VEABÉrt. II, 21/. Ha tehát van megfelelő mennyiségű bizonyító értékű anyagunk, lehet írni helyi nyelvjárástörténetet. Kiszűrhetjük a korábbi hibát azzal, ha „nem általános nyelvtörténetre építünk, hanem csupán annak a helyi nyelvjárásnak a történetére...” /vö. BENKŐ: uo. 20/. Megfelelő mennyiségű helyi nyelvtörténeti anyag birtokában lehet vállalkozni arra, hogy az általános magyar nyelvjárástörténet tételeit helyi történeti adatokkal értelmezzük, kiegészítsük. Téví volt az a próbálkozás, amely a nyelvtörténettől feltárt, de lokálisan oda nem kötődő forrásainak *í-ző* adataival próbálta meg egy helyi nyelvjárási *í-zésének* történetét felvázolni. Ma már elfogadott tétel, hogy adott „nyelvtörténeti adatok nem, vagy nem szükségszerűen a püspökladányi szóalak előzményei voltak.” /vö. BÁRCZI: doktori értekezés bírálatából/. Több feldolgozási kísérlet választotta ezt az utat, próbálkozott ilyen megoldással, de a fentiek ismeretében világos, hogy a módszer és a végeredmény is korlátozott értékű. Az utóbb készített *í-zéssel* foglalkozó tanulmányok szakítottak ezzel a gyakorlattal, hasznos szinkrón anyaggal dolgozó munkák születtek. A próbálkozások arra jók voltak, hogy igazolják: egyik út jó, a másik nem járható.

„A történeti tájszógyűjtés is éppúgy feladata a nyelvjáráskutatásnak, mint a mai.” /vö. BENKŐ: VEABÉrt. II, 179/. Ehhez könnyebb történeti anyagot találni: a levéltárakban 18. század végi, a 19. sz. elejéről való anyag van bőven, kevesebb, de hangtani vizsgálatokra alkalmas nyelvjárási anyag is /vö. ZILÁHI: BÉ. 81/3: 315—22; MNy. LXXIX, 211—7/. Ha csak a közvetlen Sárrejt-vidéket nézzük is, láthatjuk, többen közöltek szótani, hangtani, így az *í-zés* vizsgálatához is alkalmas nyelvjárástörténeti anyagot /vö. HAJDÚ MIHÁLY békési

anyagából: *Bíkis, Malomvíg, Színási* /szn/, BÍRÓ FERENC Körösladányból: *siskás, tikosok; mihesi fordulóba, veteminyess Kertye*, Molnár Ambrus nagyrabéi anyagában: *3 nyilas, vigágra; idesmalét, Szína termő*, Kecskés Gyula Püspökladányból: *kinszerítés nélkül, Gyikines Köz* stb./, Értékes, bár nem nagy számú történeti szóanyag fekszik Pesty Frigyes 1864-es Békés és Bihar megyei gyűjtésében /vö. Csökmő: *pircsi* ‘vámospércsi’, *sziknád szik*, Darvas: *szik kotyványok; Sárréte szélin, Csiffi pusztán* ‘cséfi’, Biharugra, Körösnagyharsány: *Szörrétje~szörítje* stb./.

Szigorúan az *i-zés* történeti adatait nézve azt mondhatjuk: gazdag anyagra számíthatunk a földrajzi nevek történeti adatainak vizsgálatából is. Magam ugyan — mint fentebb hangsúlyoztam — csupán szemléltetni akartam a mai sárréti *i-zés* 18—19. századi előzményeit, meggyőződésem, hogy a viszonylag kevés levéltári anyag ellenére, nagyobb terület, például egy tájegység történeti *i-zésével* foglalkozó jelenségmonográfiájához megfelelő mennyiségű adatot össze lehet gyűjteni. Persze, több évi kemény munkával. /Gyűjtéseim és vizsgálataim alapján elképzelhetetlennek tartom, hogy *az olyan, ma erősen i-ző helyzetekben*, mint amilyen a Sárréten az ikes és iktelen igék jelen idő e. sz. 3. sz. felszólító módjában általános általánosan *i-ző* toldalék /vö. *égyik, fojjik; mēnyik, várjik* stb./, ha ma kevés történeti adatunk van is rá, 2—300 évvel ezelőtt ezen a vidéken ne *i-zve* hangzott volna. Kevés bizonyító értékű adat erejét is el kell fogadnunk, különösen, ha az adatok megfelelő szóródását találjuk a területen./

A tényt viszont rögzítenünk kell: az *i-zésnek* helyi nyelvjárasonként ma is több-kevesebb történeti adatát ismerjük a Sárrétről.

Tanulságosak és gyakran nehezen felismerhetők a határnevekben előforduló *i-ző* ~ *i-ző* köznevek és tulajdonnevek. Az *ér* földrajzi köznévfő az alábbi határnevekben adatható: *Bikeri* ~ *Bik ér* /Vésztő/, *Csiker* ~ *Csik ér* ~ *Csikeriben* /Füzesgyarmat/, 1821: *Kis Gats Ere* ~ *Nagy Gats Ere* ~ *Nagyácsér* /Biharnagybajom/, *Gyigyeri* /Püspökladány/, *Kipéri* /Püspökladány/. Az *ér* köznévfő határnevekben a Sárrét egy kis körzetéből a 19. század elejéről több alakváltozatát /*ér* ~ *ere* ~ *eri* ~ *ëri*/ megtaláljuk. A *Csik ér* alakváltozataiban /*Csiker* ~ *Csik-ér* ~ *Csikeriben*/ az előtag hosszú és rövid *i-s* formában is előbukkan. /A kézírásos anyagok eme problémájára több helyen is utalok./

A *halháj*-nak az ÚMTsz. *halhi* ~ *halhi* változatát szótározza a Sárrétről. Szücs Sándor /Régi magyar vízi világ 182/ *halhi* ~ *halhi* ~ *halhij* változatot jegyzett fel, egy Konyáron készített kézíratos feldolgozásban pedig a *halháj* egy fontos mellékjelentését találjuk: a *bú z a k e r e s z t e t* „kilences kivíkbe” v. *halhiba* rakják. Ugyanígy nehezen felismerhető más határnevekben a *rév* vagy a *rét* utótag /*Rizug* ‘Révzug’ /Püspökladány/, *Szörítje* /Biharugra, Körösnagyharsány/. Ha tehát az *i* ~ *i* időtartamának a lejegyzésében pontatlanok is a kézíratos anyagok, az bizonyos, az *i* ~ *i-zés* tényét biztosra vehetjük. Sajnálatos, hogy a nyelvi szempontból is hasznosítható megyei földrajzi nevek sok év óta felgyűjtve, de kiadatlanul várnak sorsukra. Vallomásukból is igazolva láthatjuk, hogy a Sárrét 19. század eleji „nyelvjárásai *i-ző* nyelvjárások voltak. Ennek megvannak a nyomai a korabeli történeti anyagokban” /vö. HAJDÚ MIHÁLY: NyelvtNéprVonz. 451—4, Békés/, folytatása pedig a terület mai nyelvjárásaiban. /vö. ZILÁHI: MNy. LXXIX: 217/, vagyis erre megy vissza, hogy a Sárrét ma is a Tisza-Körös vidéki nyelvjárási régió erősen *i-ző* része /vö. JUHÁSZ DEZSŐ: MDial. 288/.

Hangsúlyos helyzetben

bíjog /Nsz/, *bíka* /Nsz/, *Bikás* /Pl/, *bíke* /Nsz/, *Bíkis* /Bél/, *Bíkisi* /Bél/, *Bíkisi út* /Kl/, *bíko* /Nsz/, *bilyogozás* /Kml/, *bíre~bírek* /Kl Nsz Sál/, *Bires* /Bé Do/, *cíl* /Nsz/, *Csics eri* /Kl/, *Csiffi pusztán* /Sál/, *Csifi puszta* /Fgy/, *csíp* /Nsz/, *csíplisirül* /Szegh/, *fik* /Nsz/, *fil* /Pl/, *fíny* /Nsz/, *fínyésre* /Pl/, *fírhé mentem* /Do/, *fírje* /Do Kt Sál/, *fiszek* /Nsz/, *gídelget* 'dédelget' /Nsz/, *gyékény szedést* /Nr/, *Gyikínyes Ér* /Pl/, *gyikínyel* /Bnb Nsz/, *hij* /Nsz/, *ides* /Vél/, *idesmálét* /Nr/, *íg* /Nsz/, *íltünk* /Do Nsz/, *íp* /Nsz/, *ípitöttük* /Do/, *ípitőkézisen* /Do/, *íppen* /Nsz/, *ír* /Nsz/, *írte* /Do/, *íte* /Nsz/, *kík* /Nsz/, *Kiki* /Kéki/ /Bél/, *kím* /Nsz/, *kín* 'kén' /Nsz/, *kínszerít* /Nsz/, *kíntelenített* /Kl/, *kíny* /Nsz/, *kínyeső* /Nsz/, *kíp* /Nsz/, *kírt* /Do Fgy Nsz/, *kisedelem* /Nsz/, *kísik* /Nsz/, *kiső* ~ *kisó* /Fgy Nsz Sál/, *kisz* /Nsz/, *kiszícsd* /Fgy/, *kisztetett* /Sál/, *kítelkedni* /Nsz/, *kítes* /Nsz/, *kíve* /Nsz Pl/, *lík* /Nsz/, *líp* /Nsz/, *liszen* /Nsz/, *mígy* /Nsz/, *Míhes* /Kl/, *Míhes-domb* /Kl/, *míhesi* /Kl/, *míj* /Nsz/, *míjebb* /Kl/, *mín* /Nsz/, *Miszár* /Kl/, *miszáros* /Nsz/, *Miszáros /szn/* /Bé Fgy Kl Sál/, *nígy* /Nsz/, *níhány* /Nsz/, *níma* /Do Nsz/, *nímej* /Nsz/, *Nimeti Ronának* /Vél/, *níp* /Do Nsz Pl/, *níz* /Nsz Pl/, *nízisítül* /Pl/, *nízve* /Kl/, *píntek* /Nsz/, *pinz písz* /Do Fgy Kl Kt Nsz/, *pírcsi* 'vámospércsi' /Sál/, *Rígen~rígén* /Do Kl Kt Nsz/, *rígi* /Kl Kt/, *Ríhalom~Rí-halom* <Révhalom> /Kl Pl/, *rím* /Nsz/, *rípa* /Nsz/, *rís* /Nsz/, *rísz* /Kl Nsz/, *rít* /Nsz Pl/, *ri/v* /Nsz/, *szígyen* /Nsz/, *szíkek* /Kl/, *Szíkes* /Bnb/, *Szíknádrét* /hn/ /Nsz Sál/, *szílin* /Nsz Pl/, *szína* /Nsz/, *szína termő* /Nr/, *Színási* /Bél/, *szíp* /Do Nsz Pl/, *tíb-láb* /Nsz/, *tíged* /Nsz/, *típ* /Nsz/, *tíszén* /Nsz/, *títova* /Nsz/, *víg* /fn/ /Nsz/, *Víg* /Bél/, *Víg Éren~Vég érnek* /Kl/, *víge-hossza* /Bél/, *vígett* /Kt/, *vígibe* /Kt/, *vígig* /Pl/, *vigin* /Bé Do/, *vigrendelete* /Kt/, *vika* /Kl Nsz/, *Vikás* /Bél/, *vikony* /Nsz/, *Vikony érsziget* /Pl/, *víl* /Nsz/, *vín* /Do Nsz/, *Vín kertbeli* /Kt/, *Vircsének /szn/* /Bnb/, *vir* /Nsz/, *vis* /Nsz/, *vít* /Nsz/.

Hangsúlytalan helyzetben

aczúl /Nsz/, *Berinyi* /szn/ /Vél/, *Bíkis* /Bél/, *Bíkisi* /szn/ /Bél/, *Bíkisi út* /Kl/, *Borbi* /szn/ /Bél/~*Borbily* /szn/ /Kl/, *csíplisirül* /Szegh/, *derik* /Nsz/, *derikaj* /Kt/, *ebíd* /Nsz/, *egísszen* /Vél/, *egyib* /Nr/, *élbeszilgettünk* /Do/, *elíg* /Do/, *elírém-é* /Do/, *elkíbzelní* /Do/, *elpotsikolta* /Fgy Kt/, *emlíkmű* /Kl/, *emlíkszék* /Do/, *enyimet* /Kt/~*enyim* /Nsz/, *Erszingyártó* /Bél/, *Fásvígési iskola* /Kl/, *fazík* /Nsz/, *Fehír-kocma* /Kl/, *Fejír* /Bél/, *felesígivel* /Do Sál/, *fürisz* /Vél/, *gőzekivel* /Do/, *gyikínyel* /Bnb/, *harmad ívi* /Vél/, *határrisz* /Kl/, *házasílete* /Do/, *íbrettem fél* /Bu/, /nem/ *irt rá* /Do/, *Károj deriki* /Kl/, *Károji derik* /Szegh/, *kastíj* /Do Kl/, *kastíjlakás* /Do/, *Kemíny halom* /hn/ /Pl/, *kenyír* /Kl/ ~ *kenyír* /Nsz/, *kieligíteni* /Vél/, *Kisrít* /hn/ /Kl/, *Körtíjes*, *körtíjesi* /Kl/, *kössíg* /Pl/, *kössíkháza* /Kl/, *kötő fíket* /Do/, *legínyek* /Kml/, *lémiszárojják* /Do/, *Makvíg* /hn/ /Bél/, *máskípp* /Do/, *mégildégéltünk* /Do/, *mégílhetsünk* /Do/, *írém még* /Do/, *mégírkézett* /Pl/, *Nagyrit* /hn/ /Kl Knh/, *Nagyszik* /hn/ /Knh/, *negyed rísze* /Do Kt/, *ötvennigybe* /Do/, *panaszkippen* /Sál/, *potsiklás* /Kt/, *remíny* /Nsz/, *Sárrít-halom* /Kl/, *Semlyini* /szn/ /Bél/, *sütemint* /Do/, *szekríny* /Kml/, *szérínt* 'szerényt' /Nsz/, *Szilvarizug* /hn/ /Kl/, *szomszídok* /Do/, *tányír* /Do/, *tengelyvígszeg* /Kml/, *tenyíszett* /Kl/, *tessík* /Do/, *tesvírék* /Do/, *Törvínyeszékín* /Vél/, *vendíglő* /Kl/, *vetemínyess kertye* /Kl/, /a hangya/ *zsombika* /Sál/.

Í-zés toldalékok előtt relatív szóvégen /é>í~i/

Bakterit /Sál/, *béríbe* /Sá Vél/, *bötsíre* <nézve> /Sál/, *bőriben* 'életében' /Vél/, *bőrit* /Sál/, *cselekedjítöl* /Sál/, *csíplisirül* /Szegh/, *csüginél* <csüdjénél> /Sál/, *emlékeztíre* /Sál/, *felesígivel* /Do Sál/, *felíbe* /Sá Vél/, *fízetísíre* /Sál/, *fölgyít~fögyít* /Sál/, *Gyalomvögyin* /Kl/, *gyerékít* /Do/, *gyermekítül* /Sál/, *hegyíre* 'sarkára' /Szegh/, *hetíbe* /Sál/, *hírível* /Sá Vél/, *hítin* /Sá Vél/, *innepíre* /Sál/, *Ítéletíre* /Sál/, *jelentésíre* /Sál/, *kedvíert* 'kedvéért' /Vél/, *kelletínél* /Sál/, *késít* /Sál/, *kezdítítöl* /Kl/, *kezíbe* /Pl Vél/, *köblít* /Sál/, *közítül* /Kl Vél/, *lépít* /Sál/, *mentíben* /Sál/, *nevíbe* /Sál/, *nízisítül* /Pl/, *Öttsít* /Sál/, *pénzíbül* /Vél/, *rendíben* /Vél/, *részíre* /Sá Vél/, *Révíre* /Fgy/;

Sárrétiben /Kl/, sebivel /Sá/, szélin~szílin /Kl Pl Sá/, szemit /Vé/, szükit /Pl/, szükségire /Sá/, szúrihez /Km Sá/, szúrújin /Km/; teremtésit /Sá/, testit /Nr/, Törvinyszékin /Vé/; véginn~vigin /Bé Fgy Kl Sá/, vesztegetéséért /Sá/, vetésiben /Kl/, völgyit 'furunkulus közepét' /Sá/.

Zárt i-zés szuffixumokban

-ék: *kaparík /Bu/, földjárulíkot Do/*

-ékeny: *feledikény /Do/*

-és: *élesítés /Bé/, fejís~fejís /Kl/, fizetése /Do/, Igis /hn/ /Fgy/, gabonakereskedése /Kl/, ípítkezésén /Do/, halkereskedésbe /Sá/, megülhetésünk /Do/, nevekedisetöl /Fgy/, nízísitül /Pl/, pízfizetés /Kl/, rendelése /Fgy/, születés /Sá/, temetésére /Vé/, ütísbül /Vé/, vetés /Kl/*

-lék: *ázalík /Sá/, fedélik~fedélik /Bnb Ko Sá/, kenőlik /Pl/, meddőlik /Su/, moslík~moslík /Mp O Pl/, szórmelík /Nsz/ /vö. ZILAHÍ: Kiss J.-Emlékkönyv 577—581/.*

-ség: *belsőségbe 'belterületre' /Do/, emberség /Nsz/, felesége~feleséginek /Kt/, helysigbül /Vé/, újjeccsigtül /Pl/, jó szívúsígbül /Kl/, mind összesíggel /Bé/, szegénységire /Sá/, szükségire /Fgy/, vakmerőség /Kl/*

-/j/ék: *büntettessík /Vé/*

-/t/ék: *bekerítettík /Do/, elvittík /Do/, emelgettík /Pl/, fělvettík /Do/, kérdéssztík /Do/, megengettík /Do/, őrisztík /Do/*

-ért: *azír /Do/ ~ azírt /Fgy/, búzáír /Nsz/, földírt /Kl/, főggýijír /Do/, portájáír /Sá/, tejír /Do/*

-ként: *akkínt /Nsz/, öténkínt /Nsz/, százánkínt /Nsz/.*

II.

A hosszú magánhangzók – köztük az í – gyakoriságát növelő
megfelelések a sárréti nyelvjárásokban

A köznyelvi í: nyelvjárási í azonosság adatai

A köznyelvi i nyelvjárási í /megfelelés/ nyúlás példái

A magánhangzó nyúlás más adatai /e ~ ej : é/

Az í fonéma tájszavakban

Morfémák, melyeknek kevés í-ző adata van a Sárréten

A köznyelvi *i*: nyelvjárási *i* azonosságának adatai a Sárreéten

A kny.-i *i*: nyj.-i *i* azonosság kimutatásának nehézségei vannak. A zárt *i*-zés minden írásos forrásból vizsgálható, hiszen a Sárret-vidéken nem probléma, ha a kéziratos /gépelte/ anyagok nem pontosan rögzítik a hosszú *i*-ket. Ha például egy sárreíti forrásban a *szina* adatot találjuk, bizonyosra vehetjük, hogy pontatlanul lejegyzett zárt *i*-zõ adattal van dolgunk. A kny.-i *i*: nyj.-i *i* azonosság bizonyítása nehezebb feladat, mert csak nyelvjárási beszédfelvételekből lejegyzett anyag lehet a bizonyítás alapja. Ha van írásos nyelvjárási feljegyzésünk — lehet ilyeneket találni —, akkor jobb helyzetben vagyunk, ezek vizsgálatából ugyanis bizonyító értékű anyagokat kaphatunk. A teljes *i*: *i* azonosság bemutatására hiányos anyaggal rendelkezünk. A nyelvjárási *i* vizsgálatok IMRE SAMU a nyelvjárási atlaszban összesen csak 19 kny. *i*: nyj. *i* megfelelést talált /vö. MMNyjR. 111/.

Az adatok összegyűjtéséhez nem használhattam a Sárreíti tájszótár teljes forrásanyagát, mert ahogy a bevezetésben szoltam róla, lexikográfiai munkához a magánhangzó időtartamát nem mindenütt pontosan feltüntetõ feldolgozások anyaga is hasznosítható, egy hangtani tanulmány azonban **nem fogadhatja el az *i*-t pontatlanul lejegyzõ forrást**. A köznyelvi *i*: nyelvjárási *i* azonosság igazolásához A magyar nyelvjárások atlaszának adatait, Végh József Sárreíti népmesék és népi elbeszélések című gyűjteményét, valamint a többségében magam készítette nyelvjárási beszédfelvételek lejegyzett szövegeit dolgoztam fel. /A beszédfelvételek egy része a Nyelvtudományi Intézetben archiválva van./ A kny.-i *i*: nyj.-i *i* azonosság püspökladányi adattárát egy korábbi tanulmányomban már közzétettem /vö. MNy. CII, 345/, ezeket is beépítettem az adattárba. A többi sárreíti helyi nyelvjárásban ezek a megfelelések megközelítően hasonló súlyúak. Hangsúlyozom, nem teljes az adattár, az adathiány miatt most ez a kép állt össze, de ez is gazdagabb, mint az eddig közzétett adattárakban.

Csak a nyelvjárásokban rendszeresen használt /aktív/ szavakat vettem számba: a *si*, *stílus*, *tartósít* 'befõz' stb. nincs az adatok között, ezek nem tartoznak a nyelvjárást beszélõk mindennap használt szóanyagához. Felvettem viszont /másképpen: itt vettem számba/ az *-ít* képzõs igei származékokat, ezek ugyanis mindig hosszú *i*-vel hangzanak /vö. *hígít*, *põrdít*, *telepít* stb./.

Az adatok kettõshangzós alakváltozatának jelölésétõl részben eltekintettem /l. *irag*, *kígyou* ~ *kígyóu* stb./ hiszen a köznyelvi *i* nyelvjárási megõrzése a vizsgálat tárgya, ehhez pedig a kettõshangzók pontos jelölése nélkül is forrásértékű az adat. Ha egy adat van, és abban diftongus van, akkor a kettõshangzós alakváltozatot vettem fel.

A kny.-i *i*: nyj.-i *i* azonosság adatainak bemutatása az *i*-zessel foglalkozó tanulmányokban ellentmondásos. Nem mondhatjuk ugyan, hogy az *i* fonéma gyakorisági értékeinek vizsgálatok nem érintik a szakemberek /vö. FEKETE P.: Nyr. 107: 388; GUTTMANN, Anyanyelv, dialektus, kétnyelvűség, oktatás. Szombathely, 2005. 74, 109; IMRE, MMNyjR. 111-2; KISS J.; MihTsz. 10; KÁROLYI M.: Nyr. CIV: 348; MÁRTON GY.: MNyj. X: 66, 75, 77, 80; SZABÓ J., NkNyj. 41; VÁRKONYI, BúTsz. 10; ZILAHÍ: MNy. XCII, 344, Linguist. 19: 133/, de a jelenség nem megközelítően teljes adatsorát mutatják be, csupán példákat. A szemléltetés helyi tájszótárak esetében természetes, hangtani feldolgozásokban azonban kevés. Néhány példával arra mutathatunk rá csupán, hogy a kny.-i *i*: nyj.-i *i* azonosságnak több adata is van a nyelvjárásban, vagy hogy „a dunántúli nyelvjárásokban az *ú*, *ü*, *i* helyén általában a megfelelő rövid hang áll” /vö. KISS J. i. m. 10; GUTTMANN i. m./, vagy részletesebben: „azok közé a jelenségek közé tartozik, amelyek életkortól, nemtől, foglalkozástól, beszédhelyzettől függetlenül jellemzőek a község lakóinak beszédére.” /vö. SZABÓ J. i. m. 41/. A kny.-i *i*: nyj.-i *i* azonosság vagy a kny.-i *i* > nyj.-i *i* megfelelés jól megkülönbözteti, egyéníti a sárreíti és dunántúli nyelvjárásokat, ezért úgy látom, részletesebben, teljesebb adattárral célszerű bemutatni a jelenséget. Az *i* gyakoriságának monografikus feldolgozásakor minél több adattal kell bemutatnunk az egyezést és/vagy

különbséget, hiszen egyik nyelvjárási régióban így, a másokban úgy mósosítják a fonéma gyakorisági értékeit.

Említettem: a tájszótárak oldaláról nézve természetes, hogy a nyelvjárás hangtani arculatának bemutatásakor csak néhány példával érintik a jelenséget /L. KISS J., VÁRKONYI I./, jelenségtanulmányokban azonban ez kevés. DEME LÁSZLÓ már több mint 50 éve írta, hogy probléma, ha egy tanulmányban „a köznyelvtől eltérő sajtások felsorolása viszonylag teljes ugyan, a köznyelvvvel egyezőké azonban nem.” /vö. NyjKérd. 23/. A hivatkozott nyelvjárások egyik csoportjában az azonosság, a másik csoportjában pedig az eltérés fontos megkülönböztető jegy, ahogy arra IMRE is rámutatott /vö. i. m. 111/, ezért elhagyásuk vagy kirekesztésük „az *i*-zés vizsgálatából” helytelen /vö. KÁROLYI M. i. m. 348/.

Saját gyűjtésem sem teljes, kibővített forrásaimból ennyi adat került elő, adattáram így is jelzi, hogy a sárréti nyelvjárásokban az *i*-ket a köznyelvvvel teljes azonosságban találjuk. A hangsúlytalan helyzetbeli adatok közé felvettem az *-ít* képzős igéket is, mert hosszú *i*-s használatuk általános, szemben a dunántúli nyelvjárásokéival /vö. Büssü: *-ít* > *-it*, I. VÁRKONYI, i. m. 11, a Fekete-Körös völgyében ugyanígy, vö. MÁRTON: MNyj. X, 80/ másrészt, mert IMRE nyelvatlászbeli adatokra hivatkozva azt írja: „Anyagomban az *i* — az *-ít* képzőt nem számitva — mindig hangsúlyos helyzetben fordul elő.” /vö. i. m. 111/, régiónk sárréti részén azonban nem csak hangsúlyos helyzetben találkozunk vele /vö. *behitták, besegíték, bocskórszj, bótútes, búrhíd, elbizza /magát/, emígy, említette, famílija, felíratkozik, fuvardíj ~ fuhardíj, gyeréksírást ~ gyerékrívást, ípitette* stb./.

A hangsúlytalan helyzetbeli adattár azt mutatja, hogy jóllehet, valóban sok *-ít* képzős adat gyűlt össze a forrásokból /bizonyítékául annak, hogy nyelvjárásainkban a képző mindig hosszú *i*-s/, az adatok másik fele azonban az *-ít* képzős származékoktól független hangsúlytalan helyzetbeli adat. Látható, hogy sem hangsúlyos, sem hangsúlytalan helyzetben nem 3—4 adatról van szó, ezért a dunántúli nyelvjárásokéval ellentétben markáns mutató a sárréti nyelvjárások megítélésében. Bár jóval kevesebb adat alapján mondta, mégis igaza van IMRE SAMUNAK: „Az *i* gyakorisága szempontjából nyelvjárásainkban ez a megfelelés szintén jelentős” /vö. i. m. 111/, s ott, ahol ilyen a helyzet, a nyelvjárás tipizálásához is fogódzót ad.

A köznyelvi *i* nyelvjárási *i* azonosság sárréti adattára

Hangsúlyos helyzetben

bibélődik /Ka Pl/, *bibic* /Pl Sál/, *birja* /Bé Bug Hp Su Té Vér/ ~ *birok* /Do Pl/, *birkoszhat* /Bél/, *biróutul* /Bé Do Kony O Tél/, *Bíró* /szn/ /Pl/, *Bíró-gát* /hn/ /Pl/, *biróság* /Pl Su Vé/, *bíztak* /Bá Bél/, *bízd érá* /Bél/, *címe* /Pl/, *címér* /Ka O Pl Sze/, *címère* /Bú Do/, *csík* 'vonal' /Pl/, *csíkot* 'csíkkal' /Bé Bu Bug Da Do Kony Pl Sál/, *csikászott* /Csö Fgy Ko N-S Sál/, *Csikász-porong* /hn/ /Pl/, *csikkast* /Da/, *csiknyalás* /Da/, *csinnyán* /Pl Zsál/, *csípni* /Bél/, *csípőüje* /Do Pl/, *csípős* /Bnb Do Pl/, *csírásztat* /Pl/, *csírázik* /Pl/, *díjmentés* /Pl/, *díszcserjék* /De/, *dízsés* /Pl/, *díszlípizsbe* /Pl/, *díszlövist* /Fgy/, *dívány* /O Pl/, *gríz* /Pl/, *grízés* /Pl/, *gyík* /Do Pl/, *gyíkölő* /Nsz/, *híd* /Bnb Bug Do Pl/, *Hídláb* /hn/ /Pl/, *hídlás* /Ka Km Pl Sze/, *híg* /Pl/, *hígít* /Pl/, *hígo* /Bél/, *híjja* 'hija' /De Do Hp Pl/, *híjják* /Bug De Esz Kony/, *hímélhámol* /Pl/, *hímestojás* /Pl/, *híméz* /Pl/, *hínár* /Bnb Fgy Pl Vé/, *hír* /Ko Pl/, *híradás* /Nsz/, *híre-hamva* /Pl/, *hírés* /Bug Nsz Pl/, *hírésztl* /Pl/, *hírharang* /Nsz/, *hírül sē* /Su/, *hítták* /Á Bé Bnb Bu Bú Csö Do Dv Fu Gá Hp Ko Kony Pl Su Sze Vér/, *hívat* /Bnb Do Su/, *hívatlan* /Ka Km Pl/, *hívogattak* /Bú Hp Pl/, *hívó* /Nsz Pl Po/, *hízelég* /Pl/, *hízik* /Pl Su Sze/, *hízót* /Bá De O Sze/, *hízótápot* /Pl/, *hízotkacsá* /Pl/, *ígír* /Bug Csö De Ka Ko Pl Sze/, *ígíretét* /De Pl/, *így* /Bá Bsz Bug Btor Csö De Do Km Kony Ksza O Pl Su Sze Vér/, *immelámmal* /Pl/, *ín* /Do Fgy Ka/, *ínyüinkre* /Dv Fu Hp Ksza Sze/, *írhát* /Bá Hp/, *írháját* /Pl/, *írjon* /De Do Dv Pl Sze/ ~ *írják* /Fu Gá Hp Sze/, *írmagja* /Ka Ko Szegh/, *írgo* /fn/ /Dv Fu Hp Sze/, *irta* /Bnb Bu Sze/, *ítéletét* /Bé Pl/, *ívás* /Pl/, *ívik* /Pl/, *íze* /Do Dv Fu Hp Kony O Pl Sze/, *ízemnyi* /Vél/, *ízésen* /beszilt/ /Pl/, *ízetlen* /Pl/, *ízű* /Ka/, *kígyó* /Do Dv Fu Gá Hp Sze/, *Kígyós* /hn/ /De/, *kígyót-bikát*

/kiáltott/ /Pl/, *kimba vágó* /Nr/, *kímil* /Pl/, *kímületlen* /Pl/, *kínálgatta* /Sze/, *kínozza* /Do Pl/, *kínnyába* /Bél/, *kisírettel* /Da/, *kisírni* /Bé Bu Hp Kony Su/, *kisírőüknek* /De/, *kisírt* /Bu Pl/, *kíváncsi* /Bé Hp Pl/, *kívánnya* /Bé Bnb Btor Do Ko Kony Pl/, *kíváncsiskodik* /Pl/, *kívánság* /Bé Do Hp Pl/, *kívül* /Do Pl/, *kívül-belül* /Bnb Pl/, *kívürrül* /Fu Mhom Pl/, *licijum* /Pl/, *míg* /Bé Csö De Do Hp Ko O Pl Su Vér/, *nyílás* /Pl/, *nyíllal* /De Sze/, *nyilott* /Pl/, *nyír ~ nyírfa* /Pl/, *nyírakseprűvel* 'nyírágseprővel' /De/, *nyírfa* /Pl/, *nyírfa* /Pl/, *nyírágajjat* /Vér/, *Nyírijék* /szem. n./ /Pl/, *Nyírság* /Bá Pl/, *rikat* /Pl/, *ritt* /Do Sál/, *riva fakatt* /Pl/, *síkos* /Pl/, *síkra* /Csö Dv/, *sík víz* /Dv/, *simvasat* /Do/, *sinén* /Pl/, *sinylődik* /Pl/, *sipcsonton* /Pl/, *sípot* /Hp/, *sírás* /Knh/, *sírások* /Fu/, *sírba* /Bnb Fu Pl Vér/, *szí* 'szív' 1. /i/, 2. /fn/ /Do Sál/, *szíftelen* /Pl/, *szígyártó* /Pl/, *szíjj* /Da Pl Su/, *szíjostort* /Bé Su Sze/, *szimbe* /Pl/, *íves* /szint /Kony/, *szín* 'nyitott oldalú állás; tároló' /Dv Gyo O Pl Vé/, *szína* 'szivna' /Bé Bú Szegh/, *színes* /Esz/ ~ *színés* /Fu Ko Pl Vé/, *színszína* /Dv/, *szívon* /Bnb/, *színű* /Do Dv Fu Gá Hp O Pl Sze/, *szítatni* 'szivatni' /Kt/, *szívbeteg* /Do/, *szíve* /Bé Bug Do Dv Nr Pl/, *szívem* /Bbö/, *szívem* /megszólításokban/ /Bnb Pl/, /légyn/ *szíves* /Bug/, *szívesen* /Pl/, *szívós* /Su/, *szívvel* /Csö/, *tífusz* /Pl/, *tímár* /Pl/, *tísszér* /Bá De Pl/, *tíz* /Bé De Do Hp Km O Pl Su/, *tízen* /Bnb/, *tízezér* /De/, *Víg ucca* /De/, *vigan* /Pl/, *vízfojás* /Zsál/, *vízhóujag* /Pl/, *vísszintes* /Hp/ ~ *vísszintés* /Pl/, *vívni* /Vér/, *vizállás* /De Pl Sze/, *víz* /Bé Kony Vér/, *vízbe* /Bá Bnb Bug Csö De Do Hp Ka Kony Pl Po Su Vér/, *vizi* /Do/, *vizicibérét* /Nr/, *vizimalom* /Bnb Csö Fgy/, *vízműtelep* /Bá/, *vízóra* /Pl/, *zsír* /Bú O Pl Vér/, *zsíradik* /Pl/, *zsírnakvaló* /Pl/, *zsíros* /Bé Pl/, *Zsíros* /hn/ /Da De/, *zsíroskenyír* /Su/, *zsírosbodonho* /Vér/, *zsírosbödön* /Pl/.

Hangsúlytalan helyzetben

aláírás /Pl/, *alakít* /Pl/, *alaminijum* /Pl/, *aluminiumkanál* /Su/, *álit* /De Pl/, *álitólag* /Do Pl Vér/, *ahējre van/ álitva* /Hp/, *ámit* /Pl/, *aprit* /Pl Zsa/, *árvízveszély* /De/, *átalakít* /Pl/, *áthija* /Bug/, *barnít* /Kl/, *becsődített* /Do Pl/, *behajították* /Ko/, *behitták* /Bú Su/, *bekerítették* /Do/, *beléaprit* /O/, *besegíték* /Bnb De/, *beszakított* /Bél/, *betakarítani* /Pl/, *bikít* /Pl/, *biztosítást* /Bnb/, *biztosítva* /Bá/, *bocskorszj* /Ka Sál/, *bóutíves* /Pl/, *borítik* /Bug Pl/, *bűrhíd* /Dv O N-S/, *cséndítés* /Bá Fu Ka Pl/, *drágít* /Pl/, *dűt-borít* /O/, *elbizza magát* /Ka/, *elhajították* /Kony/, *elhasítani* /Do/, *elhívott* /Bnb/, *elítelve* /Nr/, *elkísírtém* /Vér/, *elkiszítem* /Bél/, *elpusztítottam* /Bél/, *elpusztította magát* /Bug/, *elutasította* /Hp/, *elveszíttyük* /Bug/, *emígy* /Su/, *említette* /Bnb Pl/, *építettek* /Kszak/, *erősítettek* /Bél/, *értesít* /Pl/, *familija* /Pl/, *Farkasördítő* /hn/ /Pl/, *féliratkozik* /Pl/, *félszólít* /Pl/, *félterítette* /Dv/, *fél lett újítva* /Pl/, *fertőtlenítőszer* /Pl/, *feszít* /Pl/, *fordítani* /Do Pl Su/, *fordítva* /Vér/, *fuvadój* ~ *fuhardój* /Pl/, *göngyölít* /Pl/, *görbitve* /O/, *gurította* /Bé Bug/, *gyeréksírást* /Bnb/, *gyógyításából* /Su Vér/, *gyógyított* /Pl Vér/, *hajint* /Bug/ ~ *hajítani* /Bé Csö Vér/, *hajlít* /Pl/, *hasít* /Pl/, *hasításra* /Vér/, *házasít* /Pl/, /rá se/ *hederít* /Bú/, *hejszínén* /Bnb Pl/, *hígít* /Pl/, *indítik* /Pl/, *ípitette* /Bú Do Ko Pl/, *ivóvízzel* /Fgy/, *javit* /Pl/, *jányszínű* /O Pl/, *jóízű* /Kony Pl/, *jókívánság* /Pl Sze/, *uszimbe* /Kony/, *kábítószér* /Pl/, *kártérítés* /Pl/, *keményítő* /Pl/, *kerekiccsik* /Kony/, *kerít* /Bél/, *kerítés* /Esz Nr/, *kétszínű* /Pl/, *kiállítás* /Csö/, *kiírja* /Bu/, *kikísírem* /Do Vér/, *kikíteni* /Bél/, *kinyílt* /Bé Bug/, *kihírdették* /Bú Pl/, *kiszízd* /Bug Hp Ka/, *kitelepítették* /Bug Do Kony/, *kiürít* /Bá Ka/, *konyít* /Bé O/, *kútvízzel* /Zsa/, *ladír* 'radír' /Pl/, *lakácímēm* /Do/, *lapít* /Pl/, *lassít* /Pl/, *lazít* /Pl/, *legelődíjat* /Su/, *lendít* /Pl/, *magánkívül* /Pl/, *maszíroz* /Pl/, *mégbíz* /Pl Su/, *megcsípi* /Bug/, *meggyógyítani* /Vér/, *mégnyílt* /Bél/, *mégnyírt* /Bnb/, *megsímítják* /Vél/, *megszíjja* /Sál/, *megtírteni* /Pu/, *megzsíroszták* /Bsz/, *mékcsönkította* /Vél/, *mekhí* /Gá Hp/ ~ *mékhi* /Á Dv Fu Sze/, *mék hosszabbít* /Pl/, *mék szelídítette* /Bnb Pl/, *méktakarították* /Vél/, *méktanítva* /Bél/, *merített* /Bug Pl/, *mezítelen* /Fu Pl/, *mezítláb* /Bnb Pl/, *mozdítani* /Bé Pl/, *napszitta* /Pl/, *nyerített* /Bé Pl Su/, *nyugdij* /Do Pl/, *nyugdijas* /Bug Do/, *nyugdijhivatalnál* /Pl/, *nyugdijképes* /Su/, *nyuktalanította* /Pu/, *ordított* /Pl Su Vér/, *összegabajít* /Bug/, *összehitta* /Kony Su/, *összehívatta* /Fgy Pl/, *papír* /Bá Bnb Kszak Pl/, *papiros* /Pl/, *pásztította* /Sál/, *pusztította* /Ksza Pl/, *rá izz bízott* /Hp/, *rácsibdés* /Do/, *repít* /Pl/, *rüsír* 'rühzsír, kenőcs' /Kony/, *sántít* /Pl/, *savanyít* /Pl/, *segiccsiget* /Bé Bnb Kony Vér/, *segíteni* /Bá Bnb Bug De

Do Dv Pl Po Sa/, *segítkezett* /Pl/, *séjpit* /Pl/, *sészínű* /Nsz Pl/, *simító* /Dv Nsz O Su Szegh/, *sínt* /Kszak/, *sipít* /Pl/, *sokízben* /Zsa/, *sűrit* /Pl/; *szabadít* /Bé/, *szakít* /Bé Ka Pl/, *szállítottam* /Pl/, *számít* /vmire/ /Pl/, *számítással* /Bnb Do/, *szárító* /fn/ /Pl Sze/, *szélid* /Pl/, *szēmbesít* Pl/, *Szentírás* /Ka Pl/, *szíjjelszíja* /Esz/, *szitterítik* /Hp/, *szorítóállást* /Zsá/, *szorítottuk* /Do/, *szűnyokcsipis* /Pl/; /nem/ *tágít* /Hp Pl/, *takarítanak* /De Do Pl/, *takarítónak* /Do/, *talajvíz* /Do O/, *taniccsa* /Do Dv Kony Kszak Pl/, *tanító* /Á Do Dv Fu Gá Hp Kszak Kony Pl Sze/, *tanítónő* /Pl/, *tējjesít* /Pl/, *telepít* /Csö Pl/, *térítést* /Sze/, *terített* /Bug Do/, *terítő* /Pl Vé/, *terfitejjesítés* /Sze/, *tömítés* /Pl/; *údbaigazítás* /Bug/, *újságírás* /Pl/, *undorító* /Pl/, *útasítására* /Nr/, *uszít* /Pl/; *üríccsük* /Do Pl/; *valószínű* /Pl/, *vaskerítés* /Pl/, *vágóhídra* /Bé Vé/, *vegyítettek* /Do/, *versírásba* /Su/, *világít* /Pl/, *vilákhírű* /Bé/, *víziscsilapítónak* /Dv/, *visszakísértik* /Hp/, *visszaszívom* /Bu/, *visszatéríttem* /Ko/, *vonyít* /Do Pl/.

A köznyelvi *i* nyelvjárási nyúlásának sárréti példái

A *kny.-i i : nyj.-i i* azonosság mellett a *kny.-i i >nyj .-i i* nyúlás sárréti adattára több okból is tanulságos. A jelenség adatait helyi feldolgozásokban /Tiszaszőlősről FEKETE PÉTERTŐL, vö. Nyr. 107: 188; Okányból HÁZI ALBERTTŐL, OkTsz. 10; Hajdúhadházáról T. KÁROLYI MARGITTŐL, Nyr. CIV: 348/; a Fekete-Körös völgyének nyelvjárásaiból MÁRTON GYULÁTÓL: MNyj. X, 66; három helyi nyelvjárás összehasonlítása alapján SZATHMÁRI ISTVÁNTÓL: MNny. VI, 129/; Dobozról ZILÁHI LAJOSTÓL: Linguist. 19: 134, Püspökladányból Uő.: MNy. XCII, 348/ és összefoglaló munkákban /vö. IMRE, MMNyjR. 122; FODOR KATALIN: MDial. 337/ egyaránt megtaláljuk. Helyesen, hiszen hibázik az, aki különböző nyelvjárási régiókban végzett leírásában nem figyel oda az *i > i* nyúlás adataira. Ha csak a *kny.-i i : nyj.-i i* azonosság és a *kny.-i i : nyj.-i i* mai megfelelés környékünkbeli adatait összevetjük a dunántúli régiók hasonló mutatóival, jól látszik, hogy alapvető különbségek vannak a két vidék nyelvjárásainak példáiban. Igazolva látjuk, hogy a nyugati és keleti nyelvjárási régiók dialektusainak sajátos hangtani arculata ezen mutatók alapján szemléletesen elkülönül egymástól, ami pedig igazolja azt is, hogy a két távoli nyelvjárási régió a köznyelvtől való „eltérés mikéntjében és mértékében határozható meg legvilágosabban.” /vö. KISS JENŐ: MDial. 33/. Adataink azt mutatják, hogy a délkeleti régióban az *i : i* és *i : i* az általános képlet, míg a nyugati nyelvjárásokban az *i : i* és *i : i* megfelelést találjuk /vö. GUTTMANN, KISS JENŐ, SZABÓ JÓZSEF, VÁRKONYI már hivatkozott munkáiban/. Az összevetésekből világos, hogy a Sárréten az *i*-k nyúlásával a rövid hang az „*i* rovására szaporodik.” /vö. DEME, NyjKérd. 143—4/, míg nyugaton ilyen megfelelések nincsenek. A minősítéshez a fenti viszonyítások adatai meghatározó szerepűek, látszik, hogy más a délkeleti és nyugati nyelvjárások viszonya a köznyelvi *i* fonémához. A kétféle adottság, viszony eltérő eredményhez vezet. Ha kevesebb adattal is, de a rövid magánhangzók sárréti nyelvjárási megfelelései azt jelzik, hogy a nyúlás valamennyi rövid magánhangzót érinti. Az *u : ú* megfelelés adatai kapcsán írja IMRE SAMU, hogy a nyúlás ezen a nyelvjáróterületen az „út: utat típusú morfémaak többségében paradigmátikusan is megjelenik.” /vö. i. m. 99/. Valóban így van, de helyi nyelvjárásainkban a *kút ~ kútat ~ kútak, kúdús ~ kúdúsna ~ kúdúst* típusú adatok mellett az *l, r, j* nyújtó hatásaként alakult *indúlt, szorúlása /van/, pújka* stb., a független nyúlás példái teszik teljessé a sort. /Az ennél is nagyobb adattárú *e > é* nyúlás sárréti adatait lásd ebben a fejezetben./

Az *i > i* nyúlás sárréti elterjedtségének kétféle bizonyítékára vannak adataim. Egyrészt: hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben a Sárrét különböző helyi nyelvjárásából vannak példaim; másrészt több olyan morféma van, amelynek jól szóródó adatával találkozunk. A *mindig* hosszú *i*-s alakjára 27 településről van példánk, a hangsúlyos helyzetbeli *birkának* pedig /Bé Bnb Bú Cső De Do Dv Ko Kony Ksza Pl Po Su/ településekről, a *csirkének* 'kiscsirke' /a valódi tájszó *csírke* 'kis szénacsomó' itt nem vehető figyelembe/ 10, a *finom, síma* mellékneveknek ugyancsak tíz-tíz nyelvjárásból, az *őríz* hosszú *i*-s alakjára nézve 9 településről állt össze adat. Összesen 37 faluból, kisvárosból állt össze az adattár /Bá Bé Bbő Bnb Bsz Btor Bug Bú Cső Da De Do Dv Fgy Fu Hp Ka Kl Km Ko Kony Ksza Mhom Mp Nr Nsz O Pl Po Sa Su Sze Szegh Úsz Vé Vér Zsa Zsá/, természetesen különböző szóródással. Vannak 2-3 adatot szolgáltató nyelvjárások /Bihartorda, Körösszakál, Körösszegapáti, Monostorpályi, Újszalonta, Vértes/, az írásos anyag vagy hangfelvétel függvényében. A vizsgált területről nézve jobb a kép, mint a helyi nyelvjárásokéból: az *i* nyúlására a Sárrét belső részéből éppúgy vannak adatok /Bú De Fu Kl Nr Szegh Vé Zsá/, mint a szélső pontokról /Bug Do Dv Nsz Po Sa/. Ahonnan nincs /Bu Esz Gá Kszak Kt stb./, ott is adathiányról van szó, nem a nyúlás hiányáról. Az adattár lényegében így is alkalmas arra, hogy prezentálja: az *i > i* nyúlás — több-kevesebb helyi

példájával is — a Sárrét-vidék nyelvjárásainak élő jelensége ma is. Az *i > í* változásnak szerepe van az *i-zés* állapotának megőrzésében /vö. DEME, i. m. 132/.

Szólnunk kell arról, hogy a hosszú *i-s /i > í/* adatok között nagy számban vannak az asszociatív nyúlás példái, tehát az *l, r, j* hatására megnyúlt *i-s* adatok. Többen számolnak ezekkel a nyúlás számbavételekor /vö. Márton: MNyj. X: 66, 79; ZILAHÍ: Linguist. 19: 134/. Az *l, r, j* nyújtó hatása valamennyi rövid magánhangzót érinti /vö. *ájjas; velle; firkál; örvos; őlbe; indült; bécsületés* stb./: az *a, o, ö* hangot általában félhosszú realizációban találjuk, az *e, u, ü*-nek pedig általában hosszú realizációja általános.

Az *u, ü* hangsúlytól irányított nyúlására is vannak sárréti adatok: *cúkort /Ko Pl/, cúkorripálébe /Su/, pújka /Pl/, tükör /Pl/, úccába /Da Fgy Ko Pl Su Szegh/, útalva /Sze/, útazott /Bug Do/* stb., ezek azonban kisebbségben vannak az *l, r, j* nyújtó hatásának adataival szemben /vö. *éffordulót /Bbö/, félkiszülünk /Bug/, indul /Úsz/, kerül /eggyét/ /Bsz/, kirándulások /Sze/, kúrta /Pl/, mülattak /Vél/, mülasztottak /Sa/, örülök /Sze/, repülőgép /Pl/, tanuló /Sa Su/, település /Ksza/, vonulata /Sze/* stb./.

A szomszédos erdélyi területeken hasonlóan /vö. MÁRTON: Nyj. X, 78, 82/. A jelenség a morfémák nagy csoportját érinti, különösen, ha ragozási sorokban, „paradigmatikusan” /IMRE SAMU/ tettenérhető adatokat is figyelembe vesszük /vö. *fűves /Esz Pl/, fojófűvet /Su/, pokolvarfűvet /Ko/, székfűvet /Ko Sze/, kútak /Mhom Úsz/, kútat /Pl/, kövesútat /Sa/, mellékútak /Su/, nyúlakat /Da Sa Sze/, rúdakat /Bnb/, útakra /Bug Mhom Sze/, vasútas /Pl/* stb./.

Erről azért beszélek, hogy érzékeltessem: az *i > í* nyúlás adatai között található, az *l, r, j* hatásától irányított sok *i-s* példa nem véletlen, a többi rövid magánhangzónak is vannak — különböző hatásokból született — hosszú /félhosszú/ magánhangzós példái. Idesorolásukra nézve vö. IMRE, i. m. 92. /Ellenkező hatás alatt alakult példákat lásd SZABÓ JÓZSEF, NagyKNyj. 41./

a. Csak érintem nyelvjárásainknak a kny.-i *i > nyj.-i* elenyészően kevés, nem jellemző realizációját /Püspökladányra nézve vö. ZILAHÍ: MNy. XCII: 345/. A kevés példa természetes, hiszen ez ellentétes a sárréti nyelvjárások jelenségeivel, a rövidülés gyökértelen ezen a vidéken. Sok megfigyelés kell, hogy néhány példájára rátaláljunk. A kny.-i *i : nyj.-i* néhány adatát csupán szemléltetésül mutatom meg, számuk kitaró munkával is alig bővíthető. A jelenség néhány példája a következő: *birok /Do Pl/, csirázik /Pl/, Hidvégi /szn/ /Pl/* „A hidvégi-erősi tájszólást ...” /vö. Pais-Eml. 452/, *inny 'in' /Hp/, killóudik /Pl/, kívül /hsz/ /Á Dv Fu Gá Hp Sze/, minusz /Pl/, nyilott ~ nyillott! /Pl/, nyirétyházi /Pl/, piritos ~ piritus /Pl/*. Az *inny, killóudik, kívül, nyillott* adatok jelzik, hogy a rövidülés függő helyzet eredménye. A néhány adat ellenpéldaként mutatja, hogy itt a hosszú magánhangzók, ez esetben az *i-k* a helyi nyelvjárások jellemzői, a hosszú magánhangzók rövidülése kuriózum a Sárrét-vidéken.

Az *i > í* nyúlás sárréti adatai hangsúlyos helyzetben

birka /Bé Bnb Bú Csö Da Da Do Dv Ko Kony Ksza Pl Po Su Zsá/, birkapaprikás /Bsz Da Fu Kl Pl Su/, birkapásztor /Su/, birkapörkölt /Fgy Km Nr Szegh/, birkaszín /Kony/, birkatérmisztű /Pl/, birkaté /Mpl/, birkozik /Pl/, bírsálma /Do Pl/, bírtokára /Bé Btor Do/, bírtokosság /Csö/, bizoccság /Bé Fu Km Pl/, cinéz /Pl/, cirka /Pl/, cirkalmaz /Pl/, církomedérom /kat/ /Pl/, církot /Bnb Sze/, církusz /Pl/, cívődik /Pl/, csibor /Sá/, csilapít /Pl/, csinosq /Bé/, csipetnyi /Pl Sá/, csírás /Do Pl/, csírke 'kiscsirke' /Bug Bú Do Ksza Nr Pl Po Sze Vé Zsa/, csírkeítató /Pl/, csírkepaprikás /Bú De Pl/, töütöccsírket /Kony/, dícsír /Ka Pl/, dícsíret /Kony Pl/, Dícsirtessik! /kat/ /Pl/, díztél /Pl/, finom /Bsz Da Fu Hp Kony Mhom Mp Pl Su Sze/, finomabb /Bnb Da/, finomliszt /Su/, girbegúrba /Bú Pl/, gyilkoltál /Bél/, gyilkossa /Bé Bug Kony/, hidak /Pl/, hirdetés /Pl/, hirdette /Kszak/, hirtelen /Bé Bug Kl Pl/, hivatal /Do Knh Ksza Kszak/, hivatalos /Km Pl/, hívatásos /Pl/, hívatkozva /Su/, hízlal /Pl/, idomul /Pl/, íge /ref/ /Pl/, igényél /Bnb Fgy Pl Sze/ ~ igényél /Su/, igénybe vesz /Sa/ ~ igénybe vész

/Pl/, *igjítül* /Zsá/, *ijedős* /O Pl/, *még vóut/ ijedve* /Bnb/, *ijen* /Bé Do Fgy/, *ijesztő* /O/, *ijetten* /Vél/, *ijettibe* /Bug Pl/, *irat* /fn/ /Pl/, *írgalmazzik* /Pl/, *írka* /Pl Su Szegh/, *írkafírka* /Pl/, *írtás* /Fgy/, *írtó* /hsz/ /Pl/, *kíjjebb* /hsz/ /Bú Km Pl Po Vél/, *mínk* 'mi' /Bnb Su/, *nyilvánosan* /Do Pl Su/, *nyímnyám* /Pl/, *nyíratkozik* /Pl/, *nyírbál* ~ *nyírkál* /Pl/, *nyírkos* /Pl/, *pípát* /Po/, *síjet* ~ *síjjet* /Bug Do Pl/, *síma* /Bug Bú Do Kony Nsz Sze/, *simán* /Pl Su/, *simára* /Ko Sa Vél/, *simít* /Do Ko/, *simogat* /Do Nsz Pl/, *síráj* /Mhom/, *Síráj* /hn/ /De/, *Sírájülis* /hn/ /Mhom/, *szikés* /Bá Ka Pl Su/, *szikésfödre* /Su/, *Szikestóu* /hn/ /Be/, *szikfótokon* /Sze/, *sziki fű* /Csö/, *Szík nád* /hn/ /Csö/, *szikso* /Pl/, *szílfá* /Mp Pl Su/, *szílke* /Zsa/, *szilva* /Do Pl/, *szílvalekvár* /Pl/, *színkérészt* /Do/, *Tíbor* /Bbö Pl Vél/, *tík* 'ti' /Do Pl/, *tíktéket* /Pl/, *tílt* /Pl/, *vidám* /Do Pl/, *vígad* /Pl/, *vígasság* /Pl/, *vígasztalták* /De/, *vígasztalás* /Pl/, *víjjog* /Pl/, *vírad* /Bsz Ko Nr Su/, *víradatkor* /Kony Pl/, *viraszt* /Pl/, *virtuskottam* /Do Pl Sze/, *virul* /Pl/, *zsíradik* /Pl/.

Hangsúlytalan helyzetben

alík /köszönt/ /Bug O/, *áthídal* /Pl/, *batíz* 'batiszt' /Bsz Pl/, *bódiszilva* /Pl/, *civil szervezet* /Csö/, *csiríz* /Pl/, *Csiríz* /rag.név/ /Pl/, *ellenőrizni* /Csö/, *Fekete-szík* /hn/ /De/, *felírat* /Pl/, *félíratkozik* /Pl/, *fosószilva* /Pl/, *hozzásímult* /Btor/, *irígy* /Pl Vél/, *irígye* /Ko/, *irítykédik* /Pl/, *írkafírka* /Pl/, *jorsír* 'yorkshire' /Su/, *kétszikű* /Pl/, *kihírdették* /Bu Pl/, *kiírt* 'kipusztít' /Pl/, *kisímídgattuk* /Bnb Do/, *kisímült* /Do/, *komaszílkégbe* /Kony/, *kökínszilva* /Nsz/, *lekfínomabb* /Zsá/, *madárijesztő* /Pl Sze/, *mégbírkóznék* /Bél/, *mégdicsírte* /Do Kony Pl Szegh/, *mégíjett* /Bé O Po/, *mégírigyélte* /Bnb/, *mégviratt* /Bú/, *méksímítyák* /Vél/, *méksímogatta* /Bé Do/, *mindíg* /Bé Bsz Bug Bú Csö Da De Do Dv Fgy Fu Hp Ko Kony Ksza Mhom Nr Nsz O Pl Po Sa Su Sze Szegh Vél/, *mindítig* /Su Zsa/, *nagybírtok* /Bél/, *nyugdíjhívataznál* /Pl/, *őrísztik* /Bug Do Fgy Fu Kl Kszak Mhom Pl Po Su/, *pacsírta* /Do Pl Vél/, *Pacsírta ucca* /De/, *paprikácscsírke* /Pl/, *porszík* /Dv/, *szekérszín* /Zsá/, *tengerí* /Ko/, *vérösszilva* /Pl/, *víziscsilapítónak* /Dv/.

A magánhangzók nyúlásának más adatai
Az *e ~ ej* : *é* megfelelés esetei a Sárretn

Vidékünkön az *e ~ ej* : *é* megfelelés a magánhangzó nyúlás egyik érdekes esete. Rendszerű megfelelésnek tekinthetjük, hiszen az *i ~ í* változás adatai mellett találkozunk a jelenséggel más felső nyelvállású rövid magánhangzó hasonló példáival is /vö. *u > ú; ü > ű*/. Elszórt szinkrón adatait többen, több területről is kimutatták, egyszerre több példáját a Mutatvány a magyar nyelvatlasz próbagyűjtéseiből /Bp., 1947. Szerk. Bárczi Géza/ című gyűjteményes kötetben BAKÓ ELEMÉR és VÉGH JÓZSEF vizsgálatainak eredményeként. Több összefoglaló munka is jelzi, hogy régióink az a nyelvjárás-terület, az a „keleti, erősen nyújtó terület” /vö. BENKŐ, NyjTört. 95; FODOR KATALIN: MDial. 337; IMRE, MMNyjR. 122—4, 148; JUHÁSZ DEZSŐ: MDial. 228; KÁLMÁN BÉLA, MNyj. 25/, ahonnan különböző eseteit ismeri a dialektológia. VÉGH a Sárret északnyugati Födes—Kaba—Püspökladány nyelvjárás csoportjából, BAKÓ Derecske, Esztár, Kismarja, Konyár, Pocsaj, Tépe, Vértes kistérségben gyűjtött adatokban mutatta ki a nyúlást. VÉGH mindhárom *ē-ző* nyelvjárásban *nyelék*: *nyél* megfelelést talált, BAKÓ adattára még gazdagabb: két településen *szédék*: *széd* /De Vér/ alakot, öt *e-ző* nyelvjárásban pedig *szedek*: *széd* alakváltozatot rögzített. Ugyanezen öt településen /Esz Km Kony Po Tè/ *nyelek*: *nyél* adatot is. A *j* nyújtó hatása a *fěj* 'Kopf' morfémban BAKÓNál is, VÉGHnél is előjött, emellett BAKÓ a *fėjt* 'morzsol' morfémt is *ē*-vel találta /De Vér/, mint a *j* nyújtó hatásának realizációját. IMRE a nyelvatlasz furtai és hosszúpályi példáival igazolta az *e > é* nyúlás meglétét.

A jelenség tehát, melynek lényege, hogy keleti nyelvjárásainkban „az etimológiailag rövid magánhangzók” hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben egyformán megnyúlhatnak /félhosszú és hosszú magánhangzóban realizálódhatnak/, „ha utánuk mássalhangzó előtt álló, illetőleg szótagzáró l, r, j hang következett.” /vö. BENKŐ, i. m. 95; IMRE, i. m. 122—4/. Az *i > í* nyúlás sárretni adattárát már bemutattam, az *u, ü* nyúlásának példáira utaltam, az *e > é* adatait pedig csoportjai miatt látom érdemesnek részletezni. Azzal kell még kiegészítenem, hogy adattáram az *e > é* nyúlás minden fajtájára, okozójára hoz példákat /*béhajtás*; *mökkél*; *bírkaté*/, de szembetűnő, hogy erősen zárt *ē-ző* vidékünkön a megfelelésre csak paradigmatisorokban van adat.

A kny.-i *e* helyén nyj.-i *é* jelentkezhet

1. Független helyzetben

ellép 'ellep', *gerébjje*, *malacétető* /vájul/, *mindénkjinek*, *odavész*, *tetűgerébjje*

2. Hangsúly hatására

béhajtás, *éngemet*, és 'esik', *étet*, *étetőnek*, *étető* /rács/, *fénkű*, *hépehupás*, *sénki*, /Hók ide!/
té, *téngerit*, *tésis* 'te is'

3. Az *l, r, j* nyújtó hatására

búra kél, *elkél*, *félkél*, *kikél*, *lába kél*, *a hideg lél*, *mökkél*, *vedér*, *vélle*, *vér fél*

4. Paradigmatikusan

fejék ~ *fejek* > *fėj*, *lelek* ~ *lele* ~ *lél*, *méglelek* ~ *meglelek* ~ *meglél*, *merék* ~ *merek* > *mér*,
nyelék ~ *nyelek* ~ *nyél*, *összekenek* ~ *összekenek* ~ *összekén*, *szédék* ~ *szedek* ~ *széd*, *verék* ~
verek ~ *vér*, *veték* ~ *vetek* ~ *vét*

5. -ej/ely/ ~ é megfelelésben

anyatéjjel, birkaté, énnye, kutyaté, pévát, tébekása, téfel ~ téfël, téfelesen, téfeles juknak, téj ~ téjűl.

Az *e ~ ej* : é megfelelés eseteinek teljesebb adattára

anyatéjjel /Kony/, béhajtás /Fgy/, birkaté /Mp/, cément /Nsz/, elkél /Sál, ellép 'ellep' /Vél, elvél 'elképzél' /Po/, éngemet /Mp Pl/, énnye /Hp Pl Vér/, és /az eső/ /Nsz/, étet /ítet/ /Bú Bug Kony Su Sze Szegh/, étetőnek /Hp/, étetőrács /Kony/, évéllem /Bél, fëj 'tehenet fej' /Nr/, felkél /Esz Po/ ~ fëlkél /Do Nsz Su/, fënkű /Nr/, gégájába /Dv/, hépehupás /Sál, kél /kenyér/ /Bug Kl Nsz Sze/, /búra/ kél /Vél, /lába /kél/ /Kony Kt Pl Szegh/, kikél /Bug Bu Dv Esz Mpet Po/, kutyatéj/ /Bug K-S/, /a hideg/ lél /Nsz Vél/, malacétető /vályú/ /K-S/, mekkél /Esz Mp Po Sa/ ~ mëkkél /Bug Nr Su/, meglél /Sa/, mér 'bátor, mer vki' /Nsz Zsa/, meszëj /Nsz/, métëj /Nsz/, mijdénkinek /Hp/, nyelëk ~ nyél /elnyél/ 'nyel' /Fö Ka Nsz Pl/, odavész /Esz Mpet Po Sze/, összekën /K-S/, pévát /Fö Ko Kony/, sënki /Hp/, széd /Nsz/, szedek ~ szed ~ széd /Esz Kony Po Vér/ ~ szédëk ~ széd ~ széd /De Tël, szél 'szel' /Nsz/, /hók ide/ tél /Mp O/, tébekása /K-S/, téfel /Hp Mpet Po/ ~ téfël /Bnb Pl Su/, téfelesen /Bé Dv Km Sa/ ~ téfëlësën /Do/, téfëlës lángos /Do/, téfeles lyuknak /Bu/, téj /Bé Hp Pl/, téjűl /Hp/, téngerit /Hp/, tésis 'te is' /Bú De Pl Sa/, tetügerëbje 'fësü' /Nsz/, vedér /Bá Hp/, vëlle /De Hp Sze/, vér 'ver' /Esz Nsz Po Sál, vér fël /Bug/, vész 'vesz' /Nsz/, vét 'vet' /Bú Hp Vél, vétëmíny /Hp/.

A tájszóbeli *i*-k számbavételének van ugyan gyakorlata, de a jelenségtanulmányok szerzőinek többsége nem foglalkozott velük. /Meg kell mondanunk, hogy az érintett szerzők főleg a zárt *i*-zés és még két-három kisebb *i*-ző helyzet adatainak közzétételére vállalkoztak./ Az is igaz, hogy vannak kérdések besorolásuk körül, ma már azonban egyre többen úgy vélekednek, hogy az *i*-t hordozó tájszavak besorolásától kár lenne eltekinteni. Különösen az *i* fonéma nyelvjárási gyakoriságának vizsgálatakor. Az igény sokféle példán szemléltethető. Az *idős* melléknév minősítése és besorolása egyszerű eset: hangsúlyos helyzetbeli *i*-ző morféma, nem tájszó, az *idős* főnév viszont jelentésbeli tájszó 'szaharin; likőr' jelentése okán, ahogy a *csipél* 'út, ver valakit' jelentésű ige is. Az összetett szó *halhi* 'halháj' sem *i*-ző alakja miatt, hanem jelentése okán tájszó: 'egymást félig fedve összerakott nádkévék'. A példákat sorolhatjuk tovább: *kikkű, szivanó, bocskorpíz, ebidvika, darázsfszék* stb.

A tájszavakbeli *i*-k a nyelvjárások különböző képződményei /vö. *fírhang; gürdiny, izik; filcsiktül; csērdit, kankarik* stb./, és csupán a valódi tájszavak *i* hangjait kell úgy elfogadnunk, hogy nem tudjuk őket mihez viszonyítani /vö Szathmári: PaisEml. 477/. Ezért nem indokolható az *i*-ket tartalmazó valódi tájszavakat a zárt *i*-ző adatokkal együvé sorolni /ARANY ÖM. X, 559: *hérisz, szērdik*; MÁRTON: MNyj. X, 27: *ige, sipírla, zsákmejik*; MURÁDIN: NyIrk. XXVIII, 41: Nagyszalonta: *gombajíg*, Bélfenyér: *epliny, gáncsir*/. Csak a létük biztos, és az hogy terhelik a nyelvjárásban az *i* fonémát: a jelentésbeli tájszavaknál azonban, mint láttuk, nem ez a helyzet. Ezekben, illetve ezek elő- vagy utótagjában felismerhető ugyan egy-egy *i*-ző morféma, tájszóvá azonban az összetétel új jelentése/i miatt válnak. „A valódi tájszavak keveset árulnak el önmagukról.” /vö. ZILAHÍ: MNyj. XXXV, 69/, a jelentésbeli tájszavak annál többet. Akár egytagú, akár összetett szó a tájnyelvi lexéma, nem az *i*-ző helyzetnek van szerepe a tájszói minősítésében. Szinkrón adatként nem kell etimont keresnünk, hiszen az *i*-ző alapszó a nyelvjárási összetételben is egyazon eredetű: a morfémat tájszóvá nem hangalakja, hanem új jelentései avatják. Ezzel magyarázom, hogy a valódi- és jelentésbeli tájszavakban előforduló *i*-ző adatokat felvettem az adattárba.

Megvallatásukra az elemző részben visszatérek.

Az adattár összeállításának szempontjai

1. Csak jelentésbeli és valódi tájszavakat vettem fel az adattárba. A szójelentést csak a jelentésbeli tájszavaknál adom meg, hogy jelezzem, nem egyszerű zártabbaválásos adattal van dolgunk /vö. zárt *i*-ző adat: *elesis, lípís, lepíny; a tagelesís, ëty tyúklípíssel, lepíny* 'száraz tehéntrágya' jelentésbeli tájszó. A jelentésbeli tájszavak többségénél stílusminősítés is értelmezi a besorolást /vö. *elpusztíttya* 'megeszi' /tréf/; *tököriszik* 'lassan, körülményesen készül, csinál vmit' /durv/ stb./.

2. Az adatoknak az esetek többségében az alapalakját és jelentését, valamint előfordulási helyét /rövidítve/ adom meg /vö. *gír bic* 'a baromfi háta' /Nsz Pl/, ha egyetlen adatban szerepel az *i*, akkor a szóalakot /vö. *bűr híd nak* 'nádkévékből összerakott egyszerű átjáró' /Dv/; *csikászott /Sá/* stb./;

- a szónak a forrásokban talált valamennyi, sokszor ismétlődő adatát nem, de a szócsalád különböző szófajú adatának egy-egy darabját számba veszem: *bíjog, bíjogozás, bíjogozni* stb.;
- a forrásokban szereplő adatot változatlanul hagyom, ha a lejegyzés nem tükrözi is a kiejtést /pl. a hasonulást figyelmen kívül hagyja: *megsímítják* stb./;
- a rövid *i*-s írásmód gyakran nem tükrözi a kiejtést /a források nagy része nem nyelvjárási, hanem néprajzi feldolgozás vagy javítatlan

- másodpéldány, melyekre a hosszú ékezetet nem rakta fel a szerző/, ezért oda sorolom be őket, ahová valók az adattárban /vö. *gurdíny* ~ *gúrdíny* ~ *gurdiny* stb./;
- a sárréti nyelvjárásokban a *bijog*: *bilyog*, *vígáj*: *vígály* stb. nem alakváltozat, a *j-s* ejtés az általános, azért az adattárba a pontatlan lejegyzésű *ly*-os alak nem került be, csak a *bijog*, *vígáj*;
 - alakváltozatként feltüntettem viszont az *e-ző* és *ë-ző* adatokat, mert a Sárrét északkeleti részén vannak nyílt *e-ző* nyelvjáráscsoportok: *fireg* /Hp/ ~ *firég* /Dv Pl/ 'ragadozó, pl. görény'; *dillél* /Km/ ~ *dilél* /De Té/ stb.;
 - az alakváltozatok között kevés, pontosan lejegyzett diftongusos alak is szerepel /elsősorban a nyelvjárási atlasz anyagában és a Hajdú—Kázmér válogatásban/, ezeket változatlan lejegyzéssel vettem át: /vö. *veőlegíny* /Knh Zsá/ ~ *vöülegínye* /Bé Dv Fu Sze Szegh/ ~ *vöüleginné* /Hp/ ~ *veőlegínyes hászho* stb./, a beszédfelvételek adatait hasonlóan, minden más adat hosszú magánhangzós formában szerepel az adattárban;
 - a jelentéskülönbség okán került be az adattárba néhány homonima *i-ző* adata /vö. *bír* 1. kny. 2. 'bér'; *mír* 1. 'miért'. 2. 'mér vmit'; *víg* 1. 'jókedvű'; 2. 'vég (vászon)'. 3. Nem tüntetem fel, hogy az *i-ző* tájszói adat a település hány forrásában szerepel, mert ez rontaná a feldolgozás áttekinthetőségét.

A hosszú í fonéma tájszavakban /adattár/

Hangsúlyos helyzetben

bibikóka /O/, *bígat* /Pl/, *bijagzó* /O/, *bijog* /Do Esz Ko Kony K-S Nsz Pl Sa Zsa/ ~ *bíjjog* /Mpet Vé/, *bijogozás* /Km Kony/, *bijogozni* /Sá/, *bijogozó* /Fgy/, *bijogvassal* /Szegh/, *bijogzóvassal* /Sá/, *bikája* /van/ /Bé Ko/, *bír* 'birtokol vmit' /Do Hp Pl/, *bírákok* /Bug/, *bírbítél* /O Pl Vé/, *bírkanyírás* 'hajvágás' /tréf/ /Pl Su/, *címér* /Pl Sá Su/, *cimerfán* /Sá/, *cimérvas* /Bú Fgy Gyol/, *csíka kender* /Sze/, *csikászost* /gyerekjáték/ /Fu/, *csikászott* /Cső Fgy Ko Sá/, *csikbogarat* /Sá/, *csíkja* 'a birka ondózsínörja' /Zsá/, *csikánta* /Dv Sá/, *csiktőkben* /K-S/, *csikverembe* /Ko N-S/, *csínya* 'fonálvető a szövőszéken' /Bnb Hp/, *csínyaajugba* /Bnb/, *csíphadaróvá* /Do/, *csíra* 'magtalan férfi' /K-S/, *csírások* /Su/, *csírke* 'kis gabona- v. szénacsomó' /Bsz Bu Bú Bug Esz Fgy Km Ko Nr O Zsa Zsá/, *csírkekunyhó* /Do/, *csírkézés* /Dv Km/, *csívejég* /K-S Pl/, *csízél* /K-S Po/, *díbol* /K-S N-S Pl/, *dílel* /Esz Hp Kony/ ~ *dillel* /Km/ ~ *dilél* /De Té Vé/, *dillél* /Km/, *díleliskor* /Hp/, *dímatlan* /Km O Pl Po Sá/, *fikomatta* /O Sá/, *filcsiktül* /Bug/, *filkótya* /K-S/, *filős* 'félénk' /Pl/, *fintogba* /Del/, *fínyéske* /Bug/, *fircangol* /Pl/, *fireg* /Hp/ ~ *firég* /Dv Pl Sze/, *fírgízis* /Fgy Kony/, *fírgészőfa* /Fgy/, *fírhang* /Bu Dv Do Fgy Hp K-S Mp Sá Su Sze/, *fírhangos* /O/, *físzkesfene* /Kony Nsz O Pl/, *gidelget* /Nsz/, *gírbic* 'a baromfi háta' /Nsz Pl/, *gírhes* ~ *gírhes* /Bé Bug Dv Fu Nsz Pl Su/, *gyikínyhámál* /Ko/, *hídlás* /Bé Km Nsz O Pl Po Su Sze/, *híkál* /Pl/, *hím* /Bnb Hsz/, *hímzés* 'virágpor' /Po/, *hízzon* 'dagadjon' /Bé Su/, *ídés* 'szaharin; likőr' /Pl/, *idézszír* /Su/, *íge* /Bsz Dv K-S O Vé Zsa/, *ígedelém* 'eleven, rossz gyerek' /Pl/, *ílet* 'gabona; búza' /Bú Do Dv K-S Mp Pl/, *íletézzsák* 'búzaszsák' /Do/, *ílványos* ~ *írványos* /Bú Zsa Zsá/, *írkézik* 'van ideje' /Bé O Pl Sze/, *írmagja* /Su/, *írsokál* /Nsz Pl Su/, *írtás* /Fgy/, *írtásfödém* /Do/, *írtó* /fokozásra/ /Bnb Pl/, *ítel sörja* /Pl/, *ítető* 'cséplőmunkás' /Pl/, *ítéletidő* 'erős hideg, nagy vihar' /Nsz Pl Zsa/, *ízés* /a gyékény része/ /Bnb/, *ízibe* 'gyorsan, azonnal' /Bug Hp Kony K-S O Pl Sá Sze Vé Zsa/, *ízik* /Esz Fgy Szegh/, *ízikkóró* /Da Fu Km Ko Po/, *Kíkfű* /hn/ /Do/, *kíkkü* /Bu Fgy Hp Kony Nsz Pl Vé/, *kíkköves* /Hp/, *kípen* /vág/ /Kony Mp Pl Vé/, *kípesfelit* 'arcát' /Pl/, *kíreñcsél* 'könnyörgve kér vmit' /Pl/, *kírsekél* 'kéreget' /Sze/, *mír* 'miért' /Do Fgy Pl Su/, *nímék* 'némelyik' /Pl/, *níp* 'emberek' /Dv Fu Kl Kony Pl/, *nyírja* /Bnb/, *nyírku* /Hp/, *pí* 'pehely' /Dv Fgy Fu Hp Sá Sze/, *píhe* /Á Bug Do Esz Hp/, *píp* 'pipacs' /Bug Sá Vé/, *pípel* ~ *pípol*

/Pl/, *pípet* /kap/ /Bug/, *pírgál* ~ *pírkál* 'enyhén megéget' /Dv Pl/, *pírkad* 'virrad' /Pl Szegh/, *píze* 'hal/ pikkelye' /Pl Su/; *ri* /Bé Bu Esz Fgy Nsz O Pl Su/, *rihajó* /Vél/, *Ríhalom* /hn/ 'Révhalom' /Kl/, *rínék* /Bél/, *riszesék* 'részes művelők' /Do Nsz O Su/, *Rít* /hn/ /Pl Su/, *rites hej* 'vizes, vízállásos terület' /Mpet/, *ríva* /Bé Bú O Pl Vél/; *sík víz* 'áll rajta a víz' /Dv Pl Su/, *síkol* 'csúszkál' /Hp/, *síkolva* 'simítva' /Dv/, *sílbakol* ~ *sírbakol* 'kesereg' /Bug Pl Sze/, *símej* /Hp O/, *sírhúzni* /Bsz Sze/, *sívó* /víz, láz/ 'teljesen, erősen' /Bug K-S Mp Pl Sá/; *szíjjas* ~ *szíjjos* /Bug/, *szikesszájú* 'pállott' /Pl/, *szikja* ~ *szikje* /tojásé/ /Bug Do Dv Esz Fgy Nr Pl Su/, *szikotyványbúl* /Dv Sá/, *szílke* /Bug Kt O Pl Po Sa Szegh Zsa/, *színásszekér* 'kócos haj' /tréf/ /Pl/, *színmáskodik* /Da/, *szípányamat* /Vél/, *szípapám* /Bé Fgy Pl Vél/, *szítatni* 'száritani' /Bug/, *szíverősítő* 'pálinka' /tréf/ /Pl/, *szívanó* ~ *szívanóú* ~ *színvonó* /Bu Bú De Dv Do Fgy Hp K-S Ksza Mp Nr Nsz O Pl Po Sa Sze/, *szívonó borona* /Bú/, *szívos* /Mhom/; *tíblából* /Bug O Pl/; *viccseed* 'védjed' /Nsz/, *víg* 'vég: homon.' /Do Pl/, *vígáj* ~ *vígájos* /Bsz Bug Nr O Pl Sá Su/, *vígelsővigig* /Pl/, *vikásfazik* /Bú Do/, *vikásföd* /Bú Pl/, *viknyába* 'horpaszába' /Bé Mhom Pl/, *vikompízú* 'sovány, könnyű' /Nsz Pl/, *vikonyfíreg* 'menyét' /Zsa/, *vírszemet* /kap/ /Fgy Pl/, *virtyog* /a kotló hangjának utánzására/ /Pl/, *víszhordó* 'növekedésben visszamaradt jószág' /Nsz Pl/, *vízibika* /Bug Da Fgy Kl Su Sze Zsa/, *vízibornyú* 'göte' /Bu K-S Pl Vél/, *vízicibére* /Bé Nr Pl Vél/, *vízijányokrul* /Zsa/, *vizi leves* 'cibere' /Mp/, *vízpókos* /Bél/; *zsirozó* /Dv Fgy Nsz Pl Su Vél Zsa/.

Hangsúlytalan helyzetben

acsít /Do Dv Nsz/, *aprólik* 'baromfi' /Dv Fgy Fu Ksza O Pl Sze Vél/, *árokír* 'kutyaszar' /tréf/ /Pl/; *bakacsíny* /Fu/, *batíz* /Bsz/, *belezeledik* /Nsz Sá/, *bemurít* /Bé Hp/, *betosztít* 'betol' /Kony Mhom Su/, *bibircsók* /Nsz Pl Vél/, *bibircsós* /Bé Bu Hp Sá Szegh/, *birkanyírás* /tréf/ 'hajvágás' /Pl Su/, *bocskorpíz* /Fgy Kony Pl/, *bocskorszj* /Sá/, *bolondító* /Sá Su/, *bőrbjőtpérc* 'kiszámíthatatlan, hosszú idő' /tréf/ /Pl/, *borító* /Bé Kony/, *bőgőzís* /Do/; *cűrholís* /O/; *csérdít* 'karikásostorral csap egyet' /Nsz Pl Su/, *cserepcsik* /Bug K-S Szegh/, *cserín* /Bé Do/, *csirkészték fel* /Bug Ko Mhom/, *csutkaizik* /Do Dv Ko Pl Su Sze/; *darázsűszekje* 'daganat a nyakon' /Dv Ko Pl Sa Vél/, *dérigba* 'szekérderekba' /Pl/, *deszka-vereminyek* /Pl/, *drótfíreg* /Hp/, *dunnahj* 'huzat' /Bug Do Dv Fu Sze/, *dűrgís* /Nr Vél/; *ebídvika* /Hp/, *éltökít* /Bé Bu Do Fgy Nsz Pl/, *elvilte* /K-S Po Vél/, *embéremlíkezett úta* 'nagyon régen' /Pl/, *eplíny* /Bé Do Dv Mhom Sa/, *eplífát* /Bél/; *favágító tőke* /Hp Mp Nsz/, *fedélik* 'tető: nád' /Bnb Ko Sá/, *fehircseléd* /Bé Dv Fu Ko O Pl Su Sze Zsa/, *fehírmező* /Zsa/, *fehírnippel* /Nsz Sá Zsa/, *féjjepszították* /Mhom/, *félbigáz* 'felbújt' /Dv Pl/, *félcsipejű* 'rossz alakú, járású nő' /Pl/, *felcsirkéz* 'kis csomókba összegyűjt' /Bu Bug Do Ko Mhom Sa/, *felhírce* /Po/, *fenesíg* 'bökkenő, akadály' /Pl/, *fennyedín* /Hp/, *feszít* 'rátarti' /Nsz Pl Sa/, *figerisztem* 'kerestem' /Bu Pl Sze/, *fityfirikel* /Hp/, *fosószilva* 'gömbölyű, sárga színű szilva' /Pl/; *gabajították* /Do Dv Nsz/, *gácsír* /Bé Do Pl Po Sá Szegh/, *gombojító* /Bú O Vél/, *gombojik* /Fgy Kony/, *górjik meg* /Kt/, *gurdíny* ~ *gurdíny* ~ *gúrdíny* /Bú Bug Da Dv Fgy Hp Km Ko Pl Po Sa Sá Sze Zsá/; *gyeréksíg* 'semmiség' /Pl/, *gyikínyhámal!* /Ko/; *habarik* /Bsz Bu Fu Nsz/, *had ním* 'hadd nézzem' /Pl/, *hajítófát se* /Ko N-S Pl Sá Zsa/, *halhi* /Bé Bú Do Dv Hp Ko Kony Nr Nsz Pl Sa Sá Su Sze Vél/, *halhijozás* /Bél/, *hálvirű* 'lassú, nyugodt' /pejor/ /Pl/, *harántikosan* /Po/, *hasíttya* 'hangosan énekel' /Pl/, *hasított* /fűljegy a birkának/ /Sá Szegh/, *Hasznájjik!* /tánc végén mondják/ /Bug Sá/, *háznip* /Kl O Pl Po/, /rá sè/ *hederít* /Bú Nr O Sá/, *hérísz* /a menyasszony vendégei a lakodalomban' /Bé Bsz Do Esz Hp Knh Mp Nsz O Pl Sá Sze/, *hérit meggörmnyedve* /Da Do Pl Sá/, *hupikík* /tréf/ /Nsz Pl/; *íge* /Bé Bnb Bsz Dv Esz Hp Ko Kony Mp Nsz Sa Sá Vél/, *irkilís* 'érzékeny, sértődékeny személy' /Pl Zsa Zsá/, *ízik* /Bug Do Dv Esz Fgy Fu Hp K-S Ko O Pl Sá Sze Szegh/, *ízikel* /Ko Zsá/ ~ *ízikél* /Dv Fgy Ko O Pl/, *ízikkóró* /A Bug Da Esz Fu Hp Km Ko Mp O Po Zsá/; *jöszmikél* 'jön, megy' /Pl/; *kankarikja* ~ *kunkorikja* /Do Esz Mp Sá Su Szegh/, *kaparik* /Bsz Bu Do Esz Fgy

Pl Sa Sá Zsa/, *karcsil* /Hp/, *kázmírt* /Fu K-S N-S/, *kelevény* /Sá/, *kemítség* 'daganat' /Pl/, *kergebírka* 'szeleburdi' /tréf/ /Pl/, *kerít* 'szerez' /Fgy Hp Pl Su/, *késérés* 'szomorúság, bánat' /Bá Fő Pl/, *kizíkel* /Km O Po/, *Kiritóba* /hn/ /Sze/, *kiveris* /Bé Fgy Do Ko Pl Sá/, *kolompér* /Esz Mhom/ ~ *kolompír* /Á Bsz Bu Bú De Do Dv Fő Fu Fgy Hp Ka Ko K-S Kt Mp Nsz O Pl Sa Sá Su Vé Zsá/, *kolompírásás* /Dv Km/, *kolompír ásní* /De/, *kolompírcsős* /Nsz Sá/, *kolompírfű* /Hp/, *kolompírinda* /Bug/, *kolompírleves* /Kony Pl Sá Vé Zsa/, *kolompírostisza* /Bú Pl/, *kolompírozsgaluskát* /Su/, *kondír* /Kony Nsz Pl Su/, *kórózik* /Do Sa Sá/, *kotyvalik* /Pl/, *kovártij* /Bbő Bé Mp Nsz Pl/, *kovártijos* 'a háziakéhoz csapódott jószág' /Pl/, *kovártijosztág be* /Kony/, *körtifa* /Bé Nsz/, *Körtijes* /hn/ /Su/, *kötízbe* /van/ <dinnye, uborka> 'futni kezd' /Pl Su/, *kötíz* 'gatyakötésig, derékig' /Hp Nsz Pl Su Sze/, *kötőlik* 'kévekötéshez használt sás' /Nsz Pl Sá/, *kunkötis* /Dv Nsz Pl/, *kuporít* /Sá/, *lábító* /Bnb Bsz Bú Kl Kony K-S Su Zsá/, *lapít* 'meghúzódik vhol' /Pl/, *laskatisza* /Bu Dv Fgy Sze Szegh Zsa/, *lecsihítani* 'megnyugtatni' /Do Sá/, *lédiból* /Pl Zsa/, *legínykedik* /Zsá/ ~ *legínykedik* /Pl Zsa/, *legíny-villa* /Zsa/, *lemény* /Do Dv/, *lövínül* 'növény/ fás lesz' /Bé Bnb Pl/, *maradikja* 'utóda' /Bnb Bsz Sá/, *marik* 'marok; maréknyi' /Pl/, *marikszedő* /Bu Hp Kony Mp Po/ ~ *marikszedő* /Bug Do Dv Fgy Fu O Pl Su Sze/, *másított* '<tehen> elvetelt' /Pl/, *matyószínű* /Dv/, *mekfjévigél* /Vél/, *mégírdekél* /K-S/, *mégízikelt* /Dv/, *mégízelt* /Nsz/, *megpípedtek* /Bé/, *méktíp* 'nő másik nőt megcibál' /Pl/, *micért* ~ *miszér* ~ *mizer* ~ *mizér* ~ *mizír* /Bug Bú Do Mp Mpet Nsz Sá Zsa/, *mízes-mázos* /Pl/, *motyorikol* ~ *mutyorikol* 'motyog magában' /Nsz Pl/, *Nagy-ígis* /hn/ /Do/, *nagyitkú* /Pl/, *Nagyszik* /hn/ /Su/, *nehéssig* 'nyavalya, görcs' /O Nsz Pl/, *nímék* /Pl/, *nyiltonosít* 'kinyilvánít' /N-S/, *nyúlárnyik* 'gömb alakú, nagy gyomnövény' /Pl/, *nyülepény* /Sá/, *nyüvelis* /Zsá/, *ottír* 'rajtakap vkit vmin' /Pl/, *őgyelit* 'vegyit' /Sá/, *őregítel* 'lé nélküli, sűrű étel' /Pl Zsa/, *összeidősödik* 'megszokik, megszeret vki vkit' /Pl/, *összemarikkal* 'két tenyéryit' /Do Fgy Hp Kony Mp O Pl/, *paprikáskolompír* /Bé Pl Su/, *pászit* 'összeilleszt' /Bug Dv Pl Szegh Vé/, *peniszvirág* 'sovány, gyenge testalkatú személy' /tréf/ /Pl/, *pērségis* /De Pl/, *pilis* ~ *pillis* /Bug Bú Do Dv Esz Fgy Fu Hp Km K-S Ko Nr Nsz O Pl Po Sa Sá Zsá/, *píp* /Bug Nsz Sá Vé/, *pípél* 'beteg baromfi sajátos hangot hallat' /Pl/, *pipicske* 'pacsirta' /Dv/, *pírgál* ~ *pírkál* 'enyhén megéget, megpörköl' /Dv Pl/, *pirosrípa* 'sárgarépa' /O/, *pisít* '<vér> lövell' /Bug Do Dv Hp O Pl Sá/, *pofaszárító lócca* 'utcai lóca' /Sá/, *pokolvíz* /Bé Su/, *racsít* /K-S Mp Nsz Sá/, *ráirik* 'székelési ingere támad' /Dv O Pl/, *rosti* ~ *rostij* /Do Mhom Nsz/, *rucatötisre* /Mhom Po/, *rucaszír* /Bsz Bú Esz Fu Nr Po Szegh/, *rüsír* 'rühkenőcs' /Fgy Kony/, *sántít* 'pontatlanul állít vmit' /Pl/, *sápítózik* 'siránkozik' /Nsz Pl/, *sarjülegény* /Nr/, *sárvíz* 'gennyes váladék' /Do Dv Pl Su Vé/, *segiccsig* 'segítő, közreműködő személy' /Pl Vél/, *sēpredik* 'haszontalan, munkátlan személy' /Pl/, *sērinye* 'hosszú, gondozatlan haj' /Bé Dv Pl/, *sē tí*, *sē tova* /Su/, *sisterikel* /Hp Nsz Sá/, *stafirung* /Pl/, *sunyít* /Bug Pl/, *sűrít* /Mp Nsz O/, *süvit* 'süvölt' /Mp/, *szakító* /Bé/, *szakító kosár* /Mp/, *szárccsarikató* <szerepiek> /Su/, *szárnyikot* /Bsz Fgy Sze/, *széginyēs* 'kicsi, kevés vmiből' /Pl/, *szegínyfeje* <sajnálkozásra> /Sá Zsa/, *széginyház* 'szociális otthon' /Pl/, *szēdbibicnapján* /tréf/ 'soha' /Pl/, *szél írte* /Mp Pl Zsa/, *születis* 'születésű' /Pl/, *tagelesis* 'bénulás' /Pl/, *takarosít* 'igazít, rendez' /Bnb, Pl/, *tarlóskerik* /Po/, *teccik* 'hajmallik' /Po/, *tehélepény* 'száraz tehéntrágya a legelőn' /tréf/ /Pl/, *télvíz idejin* 'téli időben, télen' /Bug Pl Su/, *tengeripi* /Sze/, *tengiritōris* /Pl Su/, *tippanszínával* /Do Dv/, *toportyánfűregnek* /Zsa/, *toroggyik* /Nsz Pl Sá Vé/, *toszít* /Da Do Esz Nsz Pl Su Vé/, *tököriszik* 'lassan, körülményesen csinál vmit' /durv/ /Pl/, *törvímbe* 'bírószágra' /Bnb Nsz O Pl Su Vé/, /lety/ *tyúklípissel* 'nagyon kicsit, alig észrevehetően' <hosszabb a nap> /Pl/, *tyúkszídülis* /O/, *vadszikek* /Bnb Da Dv Nr/, *vakarik* /De Dv Fgy Km Nsz O Pl Po/, *vakszik* /Bú Dv Fu Nr Zsá/, *varangyik* /Vél/, *varangyikozsbika* /Dv Fgy Fu/, *vászfazik* /Bnb Bú Ko Kony Pl/, *velíznek* /Nsz/, *vendígódal* /Bé Bu Do Dv Nsz Pl/, *vendígódalgúzs* /Bé/, *vendikfa* /Pl Su/, *veremis* /Do/, *vetilkedik* 'veszekszik, vitatkozik' /K-S Nsz/, *vetilő* /Bnb Hp Mpet O Vé/, *vetőkolompirt* /Esz/, *virnyikol* /Hp/, *vőfnyeskedett* /Su/, *vőgykive* /Bsz/, *zürmötölis* /K-S/, *zsēmjikesen* /Bé/, *zsēmjikszína* /Bé Szegh/, *zsombik* /Mp Nsz Pl Su Zsa/, *zsombikos* /Bé Bú Pl Szegh/.

Adattáram, de más *i-zés* tanulmányokkal való összevetés is arra hívja fel a figyelmet, hogy az *i-ző* területen a nyelvjárást beszélők használatában az *i-zhető* morfémák többségében minden helyzetben, a szócsalád minden tagjában megőrződik a jelenség. Az *i-zhető*, de nem *i-ző* morfémák száma csekély és esetleges, a nem *i-ző* morfémák adottságának történeti magyarázatát ismerjük. Tény azonban, hogy a helyi nyelvjárások egy részében találunk olyan szavakat, amelyek ott *i-zők*, a szomszédos vagy környékbeli nyelvjárások többségében azonban nem. Mielőtt a sárreuti nyelvjárások többségében *i-zőnek* talált morfémák nagy tömbjeit bemutatom, kevésbé terjedelmes szemelvényben olyan *i-ző* morfémák következnek, melyek a vizsgált régió nyelvjárásaiban nem általánosak: kevés helyi nyelvjárásban kevés van belőlük. Az *i-zéssel* foglalkozó tanulmányok szerzői közül mások is találkoztak már velük.

„Vannak olyan *i-ző* szavak, melyek csak az egyik vagy másik nyelvjárásban fordulnak elő...” /vö. SZATHMÁRI: MNy. VI, 129/, vagyis a morfémák egy kis csoportja olyan *i-ző* adat, amely a sárreuti összes adatot figyelembe véve egyedi eset. Ezeket csupán egy-egy településről adatolták, vagyis a kevés adatot kevés nyelvjárásban jegyezték fel. Ez a tapasztalat akkor is igaz, ha erre nézve is megismétlem: nem ennyi adat van, csupán ennyi került a látószögünkbe. Adataim nagyobb része a Sárret határmenti településeiből való, a belső területekről alig néhány egyedi *i-ző* adat került elő /a Bnb Pl Su Sze nyelvjárás-csoportból mindössze két adat: Sze teljes adattárát figyelembe véve egyetlen példa sem/. 25 településről van kevés adatunk, köztük mindössze öt olyan helyi nyelvjárás van, ahonnan tíz morféma szokatlan, egyedi *i-zésére* van adatunk /De Do Nsz Po Sa/, mind az öt nyelvjárás erősen *i-ző*. Az adattárból az is látszik, hogy kevés olyan morféma van, amelynek több kutatópontról is van adata /vö. *díre* 'délre, égtáj' /Bé Mhom/, *fejszível* /Mhom Mp Sá/, *natyfejszível* /De/, *kevis* /Bu Sa/, *nehíz* /Do Po Su/, *tílen* /Bu Do Su/ stb. Igaz, arra is van adatunk, hogy az *i-ző* morféma összetételekben több nyelvjárásból is előkerül l. *gím* 'vizimadár' /Zsa/, *gimeskútra* /Po/, *kúdgím* /Po/, *gyalogszikre* /Zsa/, *gyalokszikét* /De/, *árnyékszik* /Zsa/, *fejőszik* /Po/. Feltehető, hogy ilyen „elszigetelt” jellegű vagy kis területen *i-ző* alak” /vö. IMRE i.m. 119/ az adattárbelieknél több is összegyűjthető, de súlyuk az összes *i-ző* morfémát figyelembe véve nem jelentős, inkább csak szemléltetésre való. A toldalékok között is vannak olyanok, amelyeknek általános nyelvjárási *é-zése* mellett egy-két *i-ző* változatára is találunk példát (*Cserepesnül* /Po/, *merisnül* /Po/, *örvnil* /Do/, *rühethetnik* /Szegh/, *szomszídasszonyiknak* /De/. Azt mondhatjuk, hogy kevés nyelvjárásból kevés szokatlan, a sárreuti általánosan *i-ző* morfémáktól eltérő adatunk van, de van.

Adattár

árnyékszik /Zsa/, *ártízi vizet* /Do/, *beleírtette* /Bug/, *belefírjén* /Bé/ ~ *beletérjén* /Pl/, *bíl* 'bél' /Sa/, *bokrita* /Do/, *Cserepesnül* /Po/, *cseriptálat* /Sa/, *dílceg* /Nsz/, *dílibáb* /Bug/, *díre* /égtáj/ /Bé Mhom/, *dögísz* /Ol/, *dögvísz* /Nsz/, *egír* /Do/, *egírfogóunk* /De/, *egyib* /Pl/, *ekhósszekír* /Do/, *elmik* 'elmegek' /Bé/, *elvísz* 'elvész' /Po/, *favedír* /Po/, *fejőszik* /Po/, *fejszínek* /Bé Hp Mhom Mp Sá/, *felhírcre* /Po/, *feltírgyepelt* /Vér/, *féltítel* /Mhom/, *félvidiki* /Dv/, *fenik* /Nr/, *filkaótya* /Sá/, *fiszër* /Fgy/, *ganít* /Bá/, *gím* 'gém' /Zsa/, *gímberedik* /Nsz/, *gimeskútra* /Po/, *Göncölszekír* /Do/, *görbeszikét* /De/, *gyalogszikre* /Zsa/ ~ *gyalokszikét* /De/, *háromfile* /Sa/, *Hétvezír* 'uccal' /De/, *hítig* 'hétig' /Sa/, *hízag* /Hp/, *ibersíge* /Zsa/, *ifilbe* /Hp/, *ihés* /Do/, *ile* /De/, *íles* /Po/ ~ *ilés* /De/, *írscik* 'oda' 'értsék oda' /Bnb/, *írtem* 'megértem' /Da Fu/, *írzem* /Vél/, *iszrevett* /Zsa/, *kanapi* /De/, *káviskanna* /De/, *keméncjűk* /De/, *kerikszeg* /Po/, *kerikvágásban* /Po/, *kétfíle* /De/, *kevis* /Bu Sa/, *kil* 'kel' ~ *kél* /Sa/, *kirdez* /Nsz/, *kirkedikeny* /Vél/, *kisfészít* /De/, *kít* 'két' /Po Sá/, *kitirőjével* /De/, *kítlábú* /De/, *kíznél* /Do Sa/, *kötíle*

/Szegh/, *kötílvetés* /Hp/, *kúdgím* /Po/; *leckivel* /Zsa/, *letírgyelt* /Szegh/, *legveszjesebb* /Bé/, *líccsapóu* /De/ ~ *létyfogóu* /De/, *lidírc* /Vé/, *lígy* 'legyél' /Nsz O/; *másfél* /Po/, *mégírdekél* /Sá/, *méktíríteni* /Fu/, *menyít* 'menyét, ragadozó' /Zsa/, *merísnil* /Po/, *míg* 'még' /Po/, *míkpedig* /Sa/, *mírfőüdre* /Bé/, *míszkemencét* /Vé/, *műtítet* /Sa/; *natyfűszízel* /De/, *nehíssíg* /Nsz/, *nehíz* /Do Po Sa/, *nígykízláb* /Szegh/, *nikem* /Zsa/, *nikül* /Fgy/, *nímik* /Vé/; *öcsímnek* /De/, *örvnil* /Do/; *pallír* /Do/, *Pálmalevéllel* <lónév> /Do/, *pěnyít* /Sa/, *pućir* /Hp/; *rákíl* 'rákel ~ rákél' /Sa/, *ríteg* /Nsz/, *rízbül* 'rézből' /De/, *rühethetník* /Szegh/; *sigér* ~ *sigír* /Ko/; *szekírre* /Nsz Po/, *szekírodalt* /Po/, *szēmíddombon* /Nsz/, *szigínység* /Bu/, *szíl* 'légáram' /De Vé/, *szilgőrcs* /Vé/, *színírt* 'szénért' /Bá Po/, *szomszídasszonyíknak* /De/, *szórógíp* /Do/; *tarlóskerík* /Po/, *tehín* /Po/, *tenyírrel* /Vé/, *terebíjes* /Nsz/, *tílén* /Bu Do Su/, *títlen* /Nsz/, *tojáshíj* /Ka/, *trágyalí* /Do/; *űkelmík* /Zsa/; *vezír* /De Do/, *vidíkin* /Dv Vé/, *vígy* 'vegyél' /Nsz/, *vilem* /Szegh Ve/, *ville* ~ *vélle* /De/ stb.

III.

A zárt í-zés sárréti adattára

a. Í-zés prefixumokban

b. Zárt í-zés alapszavakban és összetételekben
Hangsúlyos helyzetben
Hangsúlytalan helyzetben

c. Zárt í-zés toldalékokban

III/a. Í-zés prefixumokban

Az igekötők egy kis részének í-zése is jelentős mértékben terheli meg az í fonémát. A forrásokban csupán három igekötőnek találtam *í-ző* változatát, ezeket kigyűjtöttem. Fontos, hogy az alábbi *í-ző* igekötők területileg is jól szóródnak.

Adattár

érte-

írtekúd /Bé Bu Csö Kony O Pl Sze/, *írtemént* /Pl/

szíjjel- ~ szét-

szíjjelcibálta /Bsz/, *darabojjal* /szíjjel /Bug Sze/, *szíjjeldúr* /Pl Sze/, *szíjjelhány* 'szétválaszt' /Zsá/, *szíjjelhány* 'szétszór, szétdobál' /Kl Pl/, *szíjjelhangyni* /Bá/, *szíjjelmārcingol* /Sa/, *szíjjelmént* /Pl/, *szíjjelníz* /Bé Bug Csö Hp Kony Mp Pl Sa/, *szíjjelosztotta* /Bé Kony Ksza/, *szíjjel-szanát* /O Vé/, *szíjjelszéd* /Bé Pl/, *szíjjelszórt* /Su/, *szíjjeltíp* /Bug Do Mhom Pl/, *szíjjelválaszt* /Kol/, *szíjjelválogat* /Hp/, *ne zizmáld* /szíjjel /Mhom/; *szíddarabolni* /Sa/, *szíthánt* /Mp Sál/, *szíthányás* /Bá Fgy Kl/, *szíthasogatom* /Bnb/, *szíthull* /Po Sá Vé/, *szítmént* /Sál/, *mírte szít* /De/, *szítníz* De Kl Pl/, *szít ne nyomd* /Po/, *osztottak szít* /Bug Csö/, *szítpukkad* /O/ ~ *szítpukkan* /Pl/, *szítszalad* /Bé Mhom Pl/, *szítszédi* /Bug De/, *szítsziled* /Pl Su/, *szítterítik* /Hp Pl/, *szítver* /Sál/

végig-

végbehallgat /Vé/, *végigfojik* /Dv Mp/, *végigírte* /Dv/, *végigjárta* /Bu Hp Kony Pl Vé Vér Zsa Zsá/, *végigmegy* /Pl/, *végigníz* /Bbö Bug Pl Su Sze/, *végiksétál* /De/

b. Zárt í-zés hangsúlyos helyzetben

Több helyi nyelvjárásra kiterjedő anyaggyűjtés és egy nyelvjárás *i-zésének* vizsgálatára egyformán azt mutatja, hogy a hangsúlyos helyzetbeli zárt *i-zés* a jelenség egyik legnagyobb tömbje. A sárréti anyaggyűjtés ennek megfogható bizonyítéka. A vizsgálatok a hangsúlyos helyzet különböző csoportjaiban következetes és erős *i-zést* mutatnak, de a kiegészítő gyűjtések adatai azt is világossá teszik, hogy a Sárrét-vidéken nem egy-egy helyi nyelvjárás *i-zése* erős csupán, hanem hogy ez valamennyi nyelvjárás jellemző adottsága.

Nézzük meg közelebbről az adatokat!

Itt is azzal vezetem fel az elemzést, hogy az adattár gazdag, de csak relatíve teljes, nem ennyi *i-ző* adat van a Sárréten, forrásaimból csak ennyi került elő. A *nímet i-ző* adata törszóban, jelzős szerkezetben, összetételekben /földrajzi nevekben/ egyaránt sok helyen előfordul, toldalékolt adatai is mindig *i-zők*, stb., és az adattárban előfordulóknál sokkal többféle előfordulásban. A köznapi beszéd *i-ző* adatainak nagy csoportja mellett nincs például adat a *rígés-rígén, rípa-föd, víksó* stb. morféma *i-zésére*, ez azonban a gazdagság mellett az adatgyűjtés hiányossága. Az adattár így is sokféle szemléltetésre, következtetésre alkalmas.

Következetes *i-zést* találunk

a/ egytagú és többtagú alapszavakban

fil, kír, mír, szil, vírt; ídes ~ ídés, míreg ~ mírég, rípa, tiszta, víkony stb.;

b/ köznevekben és tulajdonnevekben

bíkis ~ Bikisi /szem.n./, Bikisi-út, gyikínyes ~ Gyikínyes /hn/, mí 'méh' ~ Mihesdomb, mírges ~ Mírges /hn/, mészáros ~ Mészáros /szem.n./, rinél 'révnél' ~ Rí-halom /hn/ stb.;

c/ szerkezetek és összetételek előtagjában

rítes hejjeken, ríti kút, nímet katonák, nímet falvak, Nímet-gát, Nímet-gyep; bikajugba, bikalencse, csíplőbandába, csíplőgép, nígy lábú, nígy szegletű, nígyvákás, nítykéz láb, vírnyomása, vírszemet <kapott>, vírszopó, vírzavar stb.

d/ következetes *i-zéssel* találkozunk kisebb és terjedelmesebb szócsaládok tagjaiban

fíreg ~ fírég, fírgelni, fírges, fírgiszís; kisedelmes, kiseji, kísik, kísőbb; rígen ~ rígén, rígi, rígies; vís, visó ~ visú stb.;

e/ az *i-ző* morfémák toldalékolt alakjaiban

bír ~ bírit, dílel ~ díleliskor, ídes ~ ídessiget, kír ~ kirisém, mír ~ mirtígbe, típ ~ típiskor, vín ~ „vínsígünk vígin” /Sinka István/, stb.

f/ erős és következetes az *i-zés* az *e-ző* és *é-ző* nyelvjáráscsoportokban egyaránt /vö. a VI. sz. fejezet mellékletével/

dílel ~ dílél, fínyes ~ fínyés, gyikínyezís ~ gyikínyézís, írkezzett ~ írkezzett, kínyelem ~ kínyelém, lílek ~ lilék, míjen ~ mijén 'lent', pintek ~ pinték ~ pinték, szíles ~ szíles, tíged ~ tígéd, víres ~ vírés stb.

g/ kevés olyan morféma került látászögünkbe, melyeknek *é-ző* és *i-ző* adata is van

fíny + kíp ~ fénkép, Dícsírtessik! ~ Dícsértessék! /kat/ stb.;

Az adattár alapján azt mondhatjuk, hogy a fonéma hangsúlyos helyzetbeli nagy gyakorisága különféle *i-ző* helyzetek erős megterheléséből következik. Az is jól látszik, hogy a sok összetevő révén összeállt adatok konzerválták máig a jelenséget. Ezért fontos a különböző helyzetbeli *i-zés* minél teljesebb vizsgálata.

bika /Bu Bug Csö Dv Ka Kony Mp Nsz Pl Sa Vé Zsa/, *bikafíszek* /Da/, *bikajukba* /Bug/, *bikalencse* /Pl/, *bikanyál* /Dv Fu Hp Sze/, *bikanyúzaó* /K-S Pl/, *Bikász-gát* /hn/ /Zsá/, *bikessigbe* /Bu Ka Mhom Nsz Pl Su Zsa/, *bikíbe* /Fu Pl/, *Bíkístre* /Bu Kt Nsz Vé/, *bíkísi* /Do Vé/, *Bíkísi* /szem.n./ /Do Ka/, *Bíkísiné* /Do/, *Bíkísi-út* /Kl/, *bíkít* 'békít' /Pl/, *bikjő* /Fö Fu O Nsz/, *bikül* /Bu/, *bíle* 'béle' /Sa/, *bíre* /Bé Bu Do Kl Nsz Pl Sze/, *birbárány* /Fgy Kony/, *bíresék* /Kony Mpet Nsz Sál ~ *bíresék* /Bé Bnb Btor Do Ka Su Sze/, *bíreslegény* /Ka/, *cílba* /Ko Kony/, *cilosztam* /Hp/; *csífi* 'cséfi' /Nr/, *csípél* /Á Fu Gá Hp/ ~ *csípél* /Bé Bug Dv O Pl Sze/, *csípfa* /Kony/, *csíphadaróvā* /Do/, *csípló* /Bnb Do Hp Ka O Pl Szegh/, *csíplő* /Do Hp Mhom Pl Su/, *csíplőbandába* /Esz Su/, *csíplőgép* /Bnb Dv Fgy Fu Hp Pl Su Sze/; *dídelget* /Pl/ ~ *gidélget* /Nsz/, *dílbe* /Bé Bsz Bug Hp Kl Kony Mpet Nr Nsz Pl Su Sze Vé/, *dílebidet* /Kony Nsz Vé/, *dílél* /Da Dv Esz Hp Kl Nsz Vér/ ~ *dillel* /Km Ko Kony/ ~ *dílel* /Bé De Pl Té/, *díleliskor* /Hp/, *dílele* /Bu Pl Vé/, *díli* /Hp Ksza Su/, *délibáb* /Pl/ ~ *dílibáb* /Bug/, *dílidőübe* /Pl/, *dílig* /Bá Bé Hp/, *dílignyító* /Nsz/, *dílrúl* 'dél felől' /Bé Bu Dv/, *díltájba* /Vé/, *dílután* /Bé Bug Hp Nr O Pl Sá Vé Zsa Zsá/; *éjjén* /a *fijatal pár*/ /Pl/; *fékésző* /Pl/ ~ *fikét* /borjúét/ /Pl/, *fík* /Nsz Pl/, *fékész* /Pl/ ~ *fikez* /Nsz/, *fíl* /vmitől/ /Bé Bnb Bug Fu Kl Kony Ksza Kszak O Pl Sze/, *fílti* /De Do Hp Kony Mhom Nsz O Pl Sa Sá Szegh Vé Vér Zsa Zsá/, *fíny* /Fö Pl Sál/ ~ *fékép* /Pl/, *fínyes* /Bsz Bu Nsz Sál/ ~ *fínyés* /Pl/, *Fínyésék* /szem.m./ /Dv/, *fínyéske* /Bug/, *fínylik* /Ka Pl/, *fírcel* /Nsz/, *fíreg* /Hp Kony Mp Nsz Zsa Zsá/ ~ *fírég* /Dv Fgy Fö Ko K-S O Pl Sá Sze/, *fíregvágó fával* /Ka/, *fírfi* /Bug Fu Ksza Mhom Mpet Nsz Sa Su/, *fírficseléd* /Vé/, *fírfiember* /Hp/, *fírfi nípet* /Su/, *fírhé mégy* /Do Ka Pl Sze/, *fírgelni* /Csö/, *fírgelőfával* /Zsá/, *fírges* /Ka Pl/, *fírgészis* /Fgy Kony/, *fírgészőfa* /Fgy/ ~ *fírgészőfa* /Kony/, *fírhe* /ment/ /Hp Kszak Mp Szegh/ ~ *fírhé* /mènt/ /Bnb Do Fu Nr Pl Su Sze/, *fírjivel* /Do Kszak Zsá/, *físű* /Bu Hp Ka Pl/ ~ *fűsű* /De Pl/, *fiszkeket* /Bug Da Hp Ka Mhom Nr Nsz Pl Sze Vé Zsa/, *fiszker* /Fgy/, *fiszkelt* /Da Dv O/, *fiszkelődik* /Ka Pl/, *fiszégbe* /Bú Pl Sze/, *fiszkesfene* /Kony Pl Sál/; *gím* 'gém, vizimadar' /Zsa/, *gímberedik* /Nsz/, *gímes kútba* /Po/; *gyikíny* /Bnb Csö Da Do Dv Ka Ko K-S Mhom Nsz Pl Su Sze Szegh Zsa/, *gyikínyes* /Dv/ ~ *Gyikínyés* /hn/ /Pl/, *gyikénpálha* /Vé/, *gyikínyezés* /Sa/ ~ *gyikínyezés* /Bnb/, *gyikínyhámval* /Ko/, *gyikímunkákat* /Bnb/; *hibe-hóuba* ~ *hibe-korba* /Pl/, *híját* 'háját' /Sa/, *híten* ~ *hítig* /Sa/, *hízagokat* /Po/; *Íbérhárték* /szem.n./ /De/, *ibersíge* /Zsa/, *ibred* /Nsz Pl/, *ibren* /Nsz/, *ibreszt* /Pl/, *iccaka* /Bé Bnb Bsz Bug Da De Hp Ka Kl Ko Kony Kszak Nr Nsz O Pl Sá Vé Vér Zsa/, *iccakálni* /Bé Nsz Pl/, *ides* /Kony Nsz Po Vé/ ~ *idés* /Bbö Bé Bu Bug Do O Pl Su Sze/, *édesanyám* /Kony Sa/ ~ *idésanyám* /Pl/ ~ *idésapám* /Vér/, *idesanyám* /Csö Hp Ko Kony Mp Po Sá Vér Zsa/ ~ *idésanyám* /Bé Btor Bú Bug O Pl Su Vér/, *idesapám* /Bu Csö Hp Kony Mp Po Sá Vér Zsa/ ~ *idésapám* /Bé Bnb Btor Bú Dv Ksza O Pl Su/, *idésden* /Ka/, *idésédni* /Sál/, *idésmálét* /Bé/, *idessíget* /Zsa/, *idészír* /Su/, *ifél* /Pl Sa Sze Szegh/, *ifélbe* 'éjfélkor' /A Bé Bú Do Dv Fu Gá Hp Kt Nr Nsz Pl Sa Sá Su Sze Szegh Vé/, *ifélfele* /Sze/, *iféli* /Sál/, *ifílbe* /Hp/, *íg* 'brennen' /Bé Bsz Da Fgy Fu Nsz O Pl Sá Sze Szegh Vér Zsá/, *igedelém* /rossz/ /Nsz Pl/, *iget* /Bé Do Dv Hp Sa/, *igetett* /Sze/, *igett* /Esz/, *igetni való* /Bu/, *igis* /Pl Sá/, *ihés* /Do/, *íhezzék* /Vé/, *íjfel* /Ksza Sa/, *íjjeliőürök* /Pl/, *íjjelizenét* /Sze Vé/, *íjjel-nappal* /Bug/, *íjszaka* /Zsa/, *ik* /Do Fu Mhom Nr Nsz Pl Sze/, *ikes* /Nsz/, *il* /Bé Bnb Bug Csö Da De Do Dv Fö Hp Kony Mhom Mp Nr Nsz Pl Sa Sá Su Sze Vé Zsa Zsá/, *ildégél* /Pl/, *ilélet* /Pl/, *ilelismizert* /Ksza/, *ilés* /De/, *ílesztő* /Do Dv Fu Hp Pl Sa Sze/, *iletibe* /Bé Bnb Bsz Bug Fu Ka Kt Nr Pl Su Sze Vé Zsá/, *iletre való* /Ka/, *iletsorunkat* /Do/, *il-hal* /Bu Vé/, *ilhetetlen* /Ka Pl/, *ilhetnének* /Bbö/, *ilő* /Bé Mp Sál/, *ilőüsköttek* /Bé Hp/, *iltessen* /Vé Zsa/, *ilteti* /Pl/, *iltye-voltyát* /Sa/, *imejeg* /Nsz/ ~ *imejég* /Pl/, *inekel* /Á Gá Hp Zsa/ ~ *inekél* /Dv Fu Pl Sze/, *inekélgettünk* /Fu/, *inekés* /Bnb/, *énekkarba* /Kony/, *inekünket* /Bé Bu Kszak/, *ínsíges* /Sál/, *ipen* 'sértetlenül' /Dv Mhom Pl/, *ipeszű* /Ka/, *ipít* /Bbö Bug Do Dv Fgy Fu Gá Hp Kony Pl Sze Szegh/, *ipítisin* /Bnb Do Ksza/, *ipítkezésén* /Do Dv Fu O/, *ipkézláb* /Bu/, *ipp*

/Sá/, *ippen* /Hp Mhom Nsz Pl VÉR/, *íppensíggel* /Pl/, *ipül* /Do Kony Nsz O Pl Sze/, *ipület* /Bu Do Su Sze Vél/, *ipülő* /Bé/, *ír vmi vmit* /Ka Pl Sá/, *írök rá* /Do Sze Vél/, *írelődik* /Vél/, *írém még* /Bug Dol/, *írett* /Hp/ ~ *írött* /Pl/, *írik* /Bsz Bug Csö Do Fö Mhom/, *írik /a gané/* /Dv Hp Nsz O Sá/, *írnt* /Pl/, *írít* /Hp/, *íre* /Bug/, *írkezett* /Zsa/ ~ *írkézett* /Bé Bug Dv O Pl/, *irt /dudva/* /Dv Hp/, *íszerecsel* /írte /Dv Hp/, *írte* /rag. nm/ /Csö Do Ka Su/, *írem* /írte /Sá/, *írte- /ígekötő/* /Bsz Do Kszak Mhom Su Sze/, *írték* 'értük' /Bug/, *írtem* 'énértem' /Nr/, *írtem* 'megértem' /Do Dv Fu Ksza/, *írtikés* /Sze/, *írtünk* /rag. nm./ /Vél/, *írve* /Kony/, *írzem* /Vél/, *ísíktül* 'éhségtől' /Bsz/, *íszre veszed* /Sa Zsa/, *ítelt* /Hp Ka Ko Mhom Mp Nsz Pl Po Sa Su Sze Vél/, *ítelhordó* /Bsz Btor Esz Nr Pl/, *ítel sorja* /Hp/, *ítelszag* /Sá/, *ítet* /Bsz Bu Hp Kony Pl/, *ítető* /Hp Pl Vél/, *ítető /cséplőgépnél/* /Ka/, *ítés* /Bé Nsz/, *ívelődik* /Nsz/, *ívődik* 'töpreng' /Pl/, *kénszerítettik* /Ko/, *kibzelttem* /Bnb Bu Bug Kony Nr O Sze/, *kibzelgés* /Fu/, *kíggém /gémfajta/* /Kl Vél/, *kik* /Bu Fö Fu Hp Kl Pl Po Sá/, *kikes* /Dv/, *Kikfü* /Hn/ /Do/, *kikíteni* /Bé/, *kikkötinyes* /Zsa/, *kikkő* /Sá/, *kikkötő* /Kl O Sá/, *kikköves* /Bé Dv Gyo Hp Mp Nsz/, *kikkú* /Bsztm Bú Fgy Hp Ka Kony Nsz Pl Su Zsá/, *kímíny* /Bé Bnb Bug Do Fgy Hp Ka O Pl Su Zsá/, *kímlel* /Nsz/, *kínköves* /Bú/, *kínszér* /Pl/, *kínszércsúsztatóút* /Mhom/, *kintelenkédik* /O/, *kínyelem* /Zsa/ ~ *kínyelém* /Bug/, *kínyelmés* /Sze/, *kínyes* /Mp Sa/ ~ *kínyés* /Pl/, *kínyéskédik* /Bé Su/, *kínyeső* 'higany' /Nsz Vél/, *kínyin* /Sze/, *kínytelen* /Mhom Nsz Pl Vél Zsa/, *kípeket* /Kony Pl/, *kíppesek* /Hp/ ~ *kípesék* /Bá Dv Sá/, *kípesint* /O/, *kípassága* /Do Fu/, *kípasszótarajim* /Sa/, *kípest* /Pl Sze/, *kípibe* /Bu Bú Do Esz Ko Sa Vél Zsa/, *kípit* 'arcát' /Bu Mp Pl Po Sá Vél/, *kípvisezőket* /Bu/, *kír* /Bá Bsz Bug Csö Do Fö Hp Kony Nsz O Pl Su Sze Vél/, *kírdzősködött* /Bu/, *kírdzett* /Ko/, *kírég* /Pl/, *kírdettek* /Ka Pl Vél/, *kírdetők* /O/, *kírek* /Csö Da Hp Kt Zsá/ ~ *kírök* /Bé Da Do Fu Mhom Pl Sze Tél/, *kírdetők* /Zsa/, *kírge* /Mhom Nsz Sá/, *kírges* /Bé Nsz Szegh/, *kírísém* /Sze/, *kírő* /Fgy Hp O Sa Sze/, *kírődzik* /Mpet O/, *kírője* 'a tehén gyomra' /Dv/, *kísdélmés* /Su/, *kíseji* /Nsz/, *kísik* /Nsz Pl Vél/, *kíső* /Bnb Bu Hp Ko Kony Mpet Su Sze/, *kísőbb* /Bé Bnb Csö Da Do Dv Hp Mhom Su Sze Vél Zsa/, *kísőn* /Pl Sze/, *kisz* /van/ /Do Dv Fö Fu Gá Hp Ka Kony Pl Sze/, *kíszén* /Bnb Da Hp Kony Sze Zsa/ ~ *kíszén* /Do Pl Sze/, *kíszícscsen* /Hp Kony Ksza/ ~ *kíszícscsén* /Bé Bnb Do Fu Su/, *kíszpíz* /Pl/, *kísztet* /K-S N-S Nsz/, *kíszül* /Bug Csö Do Dv Nr Po Sa Su Sze Vél Zsá/, *kíszülőkét* /Sze/, *kít* 'két' /Po Sa/, *kíve* /Bé Bsz Bsz Bug Csö Do Dv Mpet Pl Sze Vél Zsa/, *kívedobálónak* /Bnb/, *kívekötnök* /Hp Po/, *kívevágó* /Nr O Pl Szegh/, *kíznél* 'kéznél' /Do Sa/, *lígý* 'legyél' /Nsz O/, *lík* /Csö Da Dv Fu Hp Pl Sze Zsa/, *líkelni* /Kony/, *lílek* /Bu Gá Hp Nsz/ ~ *lílék* /Á Dv Fö Fu Ka Sze/, *líleklyuk* /Dv/, *líp* 'sejt' /Dv Fu Hp Pl Sze/, *líp /ige/* /Bnb Do Nsz Po Vél/, *lípícső* /Nsz/, *lípífenét* /Del/, *lípíphetett* /Csö/ ~ *lípíphetett* /Bé/, *lípís* /Bé Bug Da Fu Hp Kony O Pl Szegh Vél/, *lípíkdés* /Vél/, *lípíphettem* /Bu/, *lípípre* /mént/ /Fu Su/, *lípízen* /Nsz/, *lípít* /Bé Nsz/, *lípíre* /Nsz/, *mí* 'méh'; 'anyaméh' /Dv Do Kt O Sze/, *mícc* 'mégy' /Nsz Sze/, *mécsés* ~ *mícsés* /Pl/, *míg* 'még' /Po/, *mígý* /Fö Gá Hp Pl Su Sze/, *míhecske* /Do/, *Míhes* /hn/ /Kl/, *Míhes-domb* /Kl/, *míhesi* /Kl/, *míhíszkédik* /Pl/, *míj* /Kony Nsz O Pl/, *míjebb* /Dv Hp Kl Nsz O Pl Su Zsá/, *míjedis* /Da Dv Fu Sa/, *míjen* /Bu Sá/ ~ *míjén* /Bé Del/, *míjsígbe* /Fgy/, *míjsígés* /Bu/, *míkas* /Bé/, *mínes* /Csö Ko Ksza Po Zsa/ ~ *mínés* /Bsz Pl Vél/, *mínkübe* /Pl/, *mír* 'megmér vmit' /Do Nsz Pl Sa Su Vél Zsa/, *mírce* /Nsz/, *míreg* /Nsz/ ~ *mírég* /Bé De Su/, *mírégette* /Bá Szegh/, *mírgelődik* /Hp Mp O Pl Sze Szegh/, *mírges* /De Hp Kony Sá Zsa/, *Mírges* /hn/ Pl/, *mírgibe* /Vél/, *mírleg* /Pl/, *mírtík* /Bbö Hp Ka/, *mírtígbe* /Bé/, *Míszár* /szem.n./ /Kl/, *Míszáros* /De Pl Vél/, *míszkemencét* /Vél/, *míssz* /Á Fű Fu Gá Hp Ka Ko Ksza O/, *míz* /Hp Ka Pl/, *mízes* /Pl/, *níccer* /Bsz O/, *nígý* /Bbö Bsz Btor Bug Csö De Do Dv Fgy Fu Gá Hp Kl Kony Ksza Kt Mhom Mp Mpet Nr O Pl Po Sa Sá Su Sze Vél VÉR/, *nígýágú* /Do/, *nígýen* /Sa Su/, *nígýes* /Bu Do Hp Zsa/, *nígývezér* /Bá Fu Ksza Sze Vél/, *nígý és fél* /Bug/, *nígýfele* /Zsa/, *nígýkézlab* /Vél/, *nígýlábú* /Pl/, *nígý-nígý* /Kony/, *nígý-öt* /Ka Su/, *nígýszögletű* /Vél/, *nígývíkás* /Pl/, *níha* /Bu/, *níha-níha* /Bu/, *níhányat* /Bé Bu Kony Nsz Pl Szegh/, *níkem* /Zsa/, *níma* /Kony Nsz Pl Sá/, *nímejik* /Nsz/ ~ *nímék* /Do Fu Ko Kony Nr O Pl/ ~ *nímik* /Vél/, *nímejrízirül* /Szegh/, *nímet* /Bu Bug Dv Gyo Ka Ko Pl Sa Zsa/, *Nímet-gát* /Kt/, *Nímet-gyep* /Gyo/, *Nímetországba* /Sa/, *Nímetisziget* /Pl/, *nímetül* /Pl Sa/, *Nímet-zug* /Gyo/, *nípet* /Bá Bsz

Bu Bú Do Dv Fu Hp Kl Kony Ksza Kszak O Sa Sá Sze Vé Zsa/, *nípsíg* /Vé Zsa/, *níszhetett* /Fu/, *nítyszáz* /Bug Do Fu Pl Sa/, *nítyszázötven* /Kt/, *nítyszögölet* /Do/, *nízd* /Bug Dv Fu Hp Ka Ksza Nr Nsz Pl Po Sa Su Vé/ ~ *nízzed* /Bé Kl Kony Kt Vér/, *nízeget* /Csö Vér/ ~ *nízéget* /Bé Bnb Szel/, *nízet* /Sál/, *pintek* /Gá Kony Kt Nsz Po/ ~ *pinték* /O/ ~ *pintékén* /Bé Do Fu Mhom O Pl Sze Vé/, *pinteki nap* /Kony/, *pízbe* /került/ /Bnb Bug O Pl Su Szel/, *pízélt* /Do Nr Po/ ~ *pízélt* /Nr/, *pízem* /Csö Kony/, *Pízés* /szem.n./ /Ksza Sa Su/, *pízésék* /Do/, *pízír* /Á Bé Btor Bu Bug Csö Da De Do Dv Fu Gá Hp Ka Kt Mhom Nr Pl Po Sa Szegh Vé Zsa/, *réjsék* ~ *risék* /Do/, *rig* /Nsz/, *rigebben* /Bé Do Fu/, *rigen* /Csö Da Esz Hp Kl Kt Po Sa Zsál/ ~ *rigén* /Bnb Bug Do Pl Su Szegh Vé/, *régi* /Ko/ ~ *rigi* /Bu Bug Csö Da De Do Fu Kl Ko Kony Ksza Pl Po Su Sze Tél/, *rigiesen* /Su/, *rigimódi* /Bu/, *Rígi-Vásártér* /Hn./ /Gyo/, *rigúta* /Bu Su/, *Rí-lapos* /hn/ 'Rév-lapos' /Gyo/, *rímsíg* /Vél/, *rimtelen* 'rémitően' /Mpet/, *rimülve* /Hp/, *rinél* 'révnél' /Bé Nsz/, *ripa* /Kony Ksza Kt Mpet Nr Nsz O Pl Po Su Sze Su Sze Vé/, *ripaásáskor* /Pl/, *ripaásó* /O/, *ripacibérét* /Su/, *ripásszekerek* /Su/, *ripavilla* /O Po/, *réészüket* /Ko/, *részen* /Dv/, *risze* /Bé Bnb Bug Csö De Do Dv Esz Fu Kl Mhom Nsz O Pl Sa Su Sze Úsz Vé Vér Zsa/, *riszben* /Mpet/, *riszeg* /Csö Hp Kony Nsz/ ~ *riszég* /Fu Pl/, *riszegen* /Sa Vé/, *riszeges* /Esz Mp Sa/ ~ *riszégés* /Dv Fu Pl/, *riszeji* /Bnb Do Hp Kt Mp Szel/, *riszél* /Bé Bug Ko Kony Sá/, *riszélis* /Do Ka/, *riszes* /Do Hp/ ~ *riszés* /Do O Pl/, *riszibe* /Bé Bug Ko Kony Sá/, *riszire* /Bug Csö Po Vér/, *riszlege* /Do/, *riszrehajló* /Bnb/, *riszükre* /Ksza/, *riszvettek* /Bé Do Fu Pl/, *Rít* /hn/ /Pl Su Szel/, *rít* 'rétság' /Csö Hp Mpet Zsa/, *ritajján* /Bug Dv Ko Pl/, *ritbe* /Bé De Do Dv Ko Sá Su/, *riteg* /Do Nsz/, *riten* /Csö Da/ ~ *ritén* /Bnb Dv Fgy Nr Pl Su Vé/, *rites* /Kony Pl/, *rites földbe* /Ko/, *rites hejeken* /Mp Mpet/, *rites tiszta* /Mp Pl Sa/, *ritföggye* /Su Szel/, *riti* /Da Dv Nsz Sá Su Szegh/, *riti kút* /K-S Su/, *ritódalba* /Dv/, *ritsíg* /Vél/, *ritszilékén* /Vél/, *sziddarabolni* /Sa/, *szidélgék* /Do Fu Nsz Pl Vé/, *szidülök* /Bu Pl Sá Vé/, *szidülis* /Vél/, *szígyelli* /Gá Hp/ ~ *szígyelli* /Á Bé Bu Bug Dv Fu Ko Pl Sze Vé/, *szígyellős* /Bu/, *szígyen* /Csö Hp Nsz/ ~ *szígyén* /Ka O Szel/, *szígyenszék* /Zsál/, *szíjjelnisztem* /Bnb Su/, *szíjjelsíg* 'rendetlenség' /Pl/, *szíjjelvannak* /Bbő/, *szíke* /Esz Nsz/, *székes* /Gyo/ ~ *szíkes* /Bbő Bé Ko Kt Po Su Szel/, *szíkesszajú* /Pl/, *szíkfótokon* /Szel/, *szíkfű* /Bé Do Dv Ko Kt Mpet Pl Sá Su Sze Zsa Zsál/, *szíkfű szedni* /Szel/, *szíkfűteja* /Mp Pl/, *Szik-halom* /Gyo/, *szél* /Pl/ ~ *szil* 'légáram; bélgáz' /Vé Zsa/, *szíle* /Bé Bug Hp Pl/, *szíled* /Nsz/, *szíles* /Da Hp Kl Nsz/ ~ *szilés* /Do Fu O Pl Szel/, *szílessíg* /Mhom/, *sziléssígút* /Bél/, *szilgörcs* /Vél/, *szilibe* /Bnb Fgy Pl Vé/, *szilkarika* /Hp/, *szilsőü* /Hp/, *sziltibe-hosszába* /Ka Pl Szel/, *szilú* /Csö/, *szína* /Bug Do Dv Fu Hp Ka Nr Nsz O Pl Po Sa Sze Zsa Zsál/, *színakaszáláskor* /Mp Vé/, *színáskert* /Hp Km Sá/, *színázunk* /Zsál/, *színiért* 'szénért' /Bál/, *szíp* /Bé Bnb Btor Bu Bug Do Dv Fgy Fö Fu Gá Hp Ka Mhom Nsz Pl Sze Vé Vér Zsa/, *szípányámat* /Szegh/, *szípapámat* /Nsz Pl Sá Szegh/, *szíp csendesen* /Vél/, *szípen* /Csö De Esz Hp Ka Kony Kszak Sa Sá Vér/ ~ *szípén* /Bug Dv Fu Ko Mhom Pl Su Sze Szegh/, *szípibűl* /Bél/, *szípsígésén* /Su/, *szípsígít* /Szel/, *szípül* /Nsz/, *szíthasogatom* /Bnb/, *szítnízett* /Kl/ ~ *szítnízett* /Pl/, *szítszédi* /Bug/, *tíbojda* /Pl/, *téged* /Dv/ ~ *tíged* /Csö Hp/ ~ *tígéd* /Bé Btor Bug Pl/ ~ *tígédet* /Pl/, *tíl* 'tél' /Bú Su/, *típélődik* /Nsz/, *típi* 'liba, kacska tollát megszedi' /Mhom Nsz O Pl Zsa Zsál/, *típís* /O/, *tísis* 'te is' /Pl Zsa/ ~ *tésis* /Sál/, *tíszén* /Nsz/, *tíszát* /Bé Bug Do Dv Esz Hp Mhom Mp Nsz O Pl Szel/, *tísztaféle* /Szel/, *tísztagyúrás* /Pl/, *tísztalevés* /Do Pl Sál/, *tísztantyútás* /Szel/, *Tísztaüzem* /Kl/, *títlen* /Nsz/, *títován* /Nsz/, *tívedni* /Hp Nsz Pl Zsa/, *tívedizsbűl* /Su/, *tívejég* /Nsz/, *tívett* 'tévedett' /Vél/, *vékkilégítést* /Bug/, *víccsed* 'védd /magad/' /Nsz/, *víccsíg* /Föl/, *videkezni* /Hp/, *videlmez* /Do Hp Nsz/, *videlmire* /Bél/, *vidét madár* /Szel/, *vidétt* /futbalkapusként/ /Pl/, *víg* /fn/ /Nsz/, /mént/ *vígbe* /Dv/, *vígbehallgatta* /Vél/, *víge* /lett/ /Bé Bnb Bsz Bug Csö Da De Do Dv Esz Fö Hp Ka Ko Kt Mhom Mp Pl Sá Vér/, *vígefele* /Csö/, *vígéselő-vígig* /Pl/, *vígés-vígtelen* /Ka/, *vígészte* /Bug Ksza Nr O/, *víggett* /Sá Vé/, *vígez* /Bu Hp Kony O Pl Po/, *víggment* /Hp/ ~ *vígigmént* /Bú De Do O/, *vígín* /Csö Fgy Hp Nr O Pl Vé/, *víglegesen* /Szegh/, *vígire* /Pl/, *vígrehajtóstúl* /Bu/, *vígzém* /Szel/, *vígzís* /Pl Sá Zsa/, *vikábúl* /Do Hp Mp O Pl Sa Sá Zsa/, *vikás* /Sze Zsa/, *vikásfazik* /Do/, *vikás főüd* /Pl/, *vikáskosár* /Mp O/, *vikkaróu* /Bél/, *vikony* /Bnb Do Ka Mhom Mp Nsz Pl Sa Su Vé/, *vikombél* /Mpet Pl/, *vikompízú* /Ka Pl/, *vikonya* ~ *viknya* /Bé Fgy

Kony Mhom Mp Nsz Po/, *vikonyabbat* /Mp/, *vikonyodik* /Do/, *vikonyszárú* /Bnb/, *viktelen* /Dv/, *viktire* /Bé/, *véllem* /Pl/ ~ *vilem* /Szegh Vé/, *vilemény* /Nsz/, *viletlen* /Dv Hp Kony/, *viletlenül* /Bé Bug Kl Sze/, *vín* 'agg' /Bsz De Dv Ka Ko Kony Mhom Nsz Pl Sa Su/, *vín* 'túlérett' /Pl/, *vínasszony* /Bug Do Pl/, *vínjányinak* /Zsa/, *vínsígünk* /Bu Ka Pl Sá Szegh Vé/, *vír* /Á Bé Bnb Bug Dv Gá Hp Ka Kony Kt Mp Nr Nsz O Pl Sa Sá Sze Szegh Vé Zsa/, *vírbeli* /Zsa/, *vírcse* /Bnb Nsz Pl Zsa/, *víre* 'rokona' /Pl/, *víres* /Bu Hp Sá Vé Vér/ ~ *vírös* /Bug Do Pl/, *vírösödik* /Su/, *vírëshúrkát* /Bug Pl/, *vírfojásról* /Ko/, *vírnyomása* /Fu Pl Sa Vé/, *vírszemet* /kapott/ /Fgy Pl/, *vír szopó* /Zsa/, *vírzavar* /O Su/, *vírzik* /Bé Do Sze Szegh/, *vírziscsillapítónak* /Dv/, *vírzise* /Ka/, *vís* /Nsz Pl/, *víső* /Nsz Pl/ ~ *visű* /Dv Fu Hp Sze/, *visődött* /Pl/, *Víztűbe* /Bé Bu Vé/, *visztűi* /Do/, *vít* /Sá/, *víték* /Pl Vé/, *vítel* /Nsz/, *vitetett* /Szegh/.

Ezúttal eltértek a hangsúlyos helyzetbeli *i-zés* bemutatásának szempontjaitól. Eltértek az adattár alapján kiemelhető tapasztalatok összegezésének ottani összefoglalásától, azt remélve, hogy így többet mondanak az adatok. A hangsúlytalan helyzetbeli *i-zés* adataiból az alábbi kép állt össze:

- a hangsúlytalan helyzetbeli *i-ző* morféma is 50 helyi nyelvjárásból valók;
- az adattár 995 morféma *i-ző* példáit tartalmazza;
- egész pontosan 50 helyi nyelvjárást 995 *i-ző* morfémajának 2263 *i-ző* adatát gyűjtöttem ki.

Valójában a vizsgált szövegekben a fentieknél sokkal több *i-ző* adat van: az adattár csak azt mutatja, hogy például a *kenyér* morfémaának melyik nyílt *e-ző* és zárt *ë-ző* nyelvjárásból van adata. Akkor lenne teljes a kép, ha az alapszó *i-zése* mellett /*kenyír* ~ *kényír*/ a szövegekben előforduló valamennyi *i s m é t l ő d ő i-ző* szóalak /*kényírrrel, kényír-hé, kényírbűl* stb./ adatát számba vehettem volna, ez azonban képtelenség. Feldolgozása is nehezen megoldható lenne, de az anyag jó áttekinthetőségét sehogy sem tudná megoldani. Ezt kompenzálja viszont, hogy számba vettem az alapszavak valamennyi látószögembe került képzett származékát és összetételekben előforduló adatát.

1./ Arra törekedtem, hogy az adattár a kigyűjtött szóalakokkal, szerkezetekkel, *i-ző* és *e-ző* ~ *ë-ző* alakok bemutatásával minél többet mondjon el a jelenségről, az *i-zés* szinkrón állapotáról, ezért vannak az adattárban olyan képzős szóalakok is — ezek a képző *i-ző* példái között is megtalálhatók —, amelyeket az alapszavak közé besorolhatunk, jöllehet a képző felismerhető bennük /*dűrgist, habarík, földmírísnél, rítsig* stb./;

- sok olyan morféma van az adattárban, amelyik egy-egy alapszó különböző képzővel előforduló származéka /*legíny, legínykődik, legínyesen*/;

- megtalálhatók más-más szófajú homonimák *i-ző* példái is: *dérik* /fn/, *dérik* /mn/, *dérigba* /hsz/.

2./ Sok olyan példa szerepel az adattárban, melyek azt mutatják, hogy az *i-zés* akkor is megőrződik a morfémaiban, ha azok összetételek elő- vagy utótagjába kerülnek: *hészikháza, legínyembër, tajtikpípa; bikafíszek, laskatíszta, suttyólegíny*;

- a tájszótárak gyakorlatának megfelelően /vö ÚMTsz. I.—V./ az igekötős igéket is ebben az adatsorozatban vettem számba: *belíptünk, mekkírtik, visszaemlíküzél* stb. /A három *i-ző* igekötő adatai /*írte-, szíjje- ~ szít-; vígig-*/ a hangsúlyos *i-zés* példái között is megtalálhatók./

3./ Az *i-zés* sárréti erősségére mutat, hogy vannak olyan képzett szavak /*írzist, isiktül* 'éhségtől', *mírtik* /fn/, amelyekben két köznyelvi *i-ző* helyzet mindkét nyelvjárási megfelelője következetesen *i-ző*. Az összetett szavak között még gyakoribb, hogy az előtagban és az utótagban egyaránt következetes *i-zést* találunk.

Két *é-ző* : *i-ző* megfelelés van az alábbi alapszavakban, ill. összetételek elő- és utótagjában:

a./ *álattenyísztis, átíltik, bontófsűjít, cilindërkímíny, csekijsíg, Dícsírtessik!* /kat/, *egísszibe, egyvíktibe, élcsípéltik, elírtik, előcsíplís, fehérjibe, félírízbe, földmírísnél, házipítís, házvígít, ígírgettík, írzist, isiktül* 'éhségtől', *kaparikkíve, kenyírlepint, kenyírtíszta, kikkötínyes, kóccsígvetís, kötlívetís, közbíkessígnek, legvígít, levírízsnék, lípísníyre, maríkszédís, megíltetíst, mekkírtík, megvendígeltík, meggyírísí, mennyísígíre, míjsígíes, mírtík* /fn/, *nehíssíg, nígyvíkás, pízbírt, portíkáír, rímsíg, rítéstíszta, rítsíg, rítsíle, rúdvígínél, serínyít, szemíjsígemet, szíjjeílníszítünk, szítnízett, szítsízíled, temetísín, tengírítírís, tesvírít, vékkíílgítíst.*

b./ A fentieknél kevesebbszer, de előfordul, hogy egy-egy összetett szóalak három morfémaiban *i-zést* találunk: *egíssígíre, fírgíszís, gyíkínyezís, írísít, megbíkilíst, nímejríszíríl.*

4./ Úgy összegezhetünk, hogy a zárt *i*-zésnek hangsúlytalan helyzetben is sok adatát találtuk, ezek különböző szófajú morfémában előfordulnak, összetételekben, az igék toldalékolt alakjaiban megsokszorozódnak. Elég, ha arra az *i*-ző adathalmazra gondolunk, melyet az igék felszólító mód e. sz. 3. sz. anyaga szolgáltat. Ismétlem: a teljes számbavételükre kísérletet tevő próbálkozást reménytelennek látom. De így is sokat megtudhatunk előfordulásukról, számba vehető adataikról.

Adattár

acil /Nsz Pl/, *acilkovartartó* /Pl/, *ágybír* /O/, *ágyikon* /Pl/, *ágyikszakadás* /Kl Vé/, *ajándíkot* /Bé Bu Bug Hp Nsz Pl Su Zsá/, *ājaníp* /Pl/, *alátít* /Pl Vé/, *álatkípek* /Sa/, *álatenyisztis* /Km Sze/, *alólvetis* /O/, *Alsórisz* /hn/ /Gyo/, *alsöviny* /Bé Dv O Szegh/, *alsövídészkat* /Bé Sa/, *anyakíve* /O/, *anyalik* /Da Kony/, *anyaszína* /Mp Pl/, *aprólik* /Bá Dv Fu Ka O Pl Sze/, *aprópiz* /Zsa/, *árnyik* /Fö Hp Kony O Pl Po Sá Vér/, *árnyékszík* /Zsa/ ~ *árnyikszék* /Hp Pl/, *árpával író* /Bug O Pl/, *ártízi vizet* /De/, *aszittik* 'azt hitték' /Kl/, *asszonnip* /Fu Pl/, *átalíri* /Bug Pl/, *átallípik* /Bug Po/, *átíltik* /Dv Su/, *átmíssz* /Bug/, *átlípóket* /Dv/, *átízett* /Po/, *ázalik* /Kl Sá/, *babír* /Nsz/, *babírlevél* /Kony Pl/, *bámíszkodik* /Pl/, *bárányszína* /Zsá/, *befíszkelte magát* /Pl/, *beírt* 'beérett' /Kony/, *beírte* /Dv Vér/, *bekibzél* /Pl Su/, *bekíresztek* /Da Kl/, *Bëjíkíre* /Dv/, *beleírjen* /Bé/, *beleírtette* /Bug/, *belelíp* /Zsá/, *beleníz* /Zsa/, *beliptünk* /Bnb Bu Bug Pl Sze Zsa/, *bemíssz* /Bé/, *beníz* /Do Vér/, *Berínybűl* /Bu Csö Do Dv Szegh/, *berinyi* /Dv Kt/, *Berinyi /utca/* /Gyo/, *beríszegülnek* /Kony/, *beszíd* /Bá Bnb Bu Bug Da Do Hp Ka Nsz Pl Sze Vé/, *beszides* /Sá/ ~ *beszidés* /Pl/, *beszilek* /HP Kszak Kt Mp Po Sa Zsa Zsá/ ~ *beszilek* /Bbö Bé Bnb Bsz Bu Bug Do Dv Fu Ka Mhom Pl Sá Su Sze Vé/, *beszilget* /Bnb De Do Su Sze/, *beszilgetis* /Ksza Pl Su Sze/, *beszilsz* /Á Fu Gá Hp Sze/, */nem/ beszilve* /Do Sze/, *betekíségem* /Do Su Sze/, *betessikelt* /Szegh/, *betíve* /Bé Bnb O/, *bíkfíszek* /Da/, *Bíkíre* /Bu Do Kt Vé/, *bíkísi* /Bé Do Vé/, *Bíkísi* /szem.n./ /Do Ka/, *Bíkísiné* /Do/, *bíkűjjenek ki* /Kony/, *biliacil* /Pl/, *bíréslegény* /Ka/, *bocskorpíz* /Fgy Kony Pl/, *bokréta* /Pl/ ~ *bokrita* /Do/, *bombatöücsír* /Pl/, *bontófűsűjít* /Bu/, *borbé* /Ko/, *borbij* ~ *börbi* /Nsz Pl/, *Borbíj/* /szem.n./ /Dv Pl/, *börbájöppérc* /Pl/, *borítik* /Bug Pl/, *böszörményjiek* /Bbö/, *böszörmín nípeket* /Sá/, *Böszörmín* /Bbö/, *bugyborik* /Nsz Pl/, *burgundirípa* /Hp/, *búzagerebjít* /Do/, *büdösfireg* /Zsa/, *cigánykípü* /Sá/, *cilindérimény* /O Pl/, *cukorripa* /Kony/ ~ *cúkorripa* /Bnb Do Hp O Pl Su Sze/, *cukorripacibére* /Bnb/, *cúkorripalébe* /Su/, *családi pótlík* /Bnb/, *csapóvígre* /O/, *császárkörtít* /Hp/, *cseki* /Bu Vé/, *csekijsig* /Nsz/, *csekijsigem* /Vé/, *cserépedény* /Fgy Km Mhom Su/, *cserépfazik* /Esz O Pl/, *cseriptálat* /Sa/, *cseréptányír* /Hp Pl Su/, *csigavíge* /O Pl/, *csíplískor* /Bnb Hp Ka Pl Szegh/, *csípelik ki* /Kony/, *csöücselik* /Pl/, *csörmelik* /Sá/, *csutkaizikkal* /Dv Pl Su/, *darásfíszék* /Ko Pl/, *derík* /fn/ /Á Gá Hp/ ~ *dërik* /Dv Fu Pl Sze/, *derík* /mn/ /Gá Hp/ ~ *dërik* /Bé Dv Fu Ka O Pl Sze/, */a/ dërigba* 'a szekérderekba' /Pl/, *dërigba* 'derék tájon' /Bé Pl/, *dërikajrúl* /Bé Bug Kl Km/, *dërikfájás* /Bu/, *dërikszég* /O/, *deszkaveremények* /Pl/, *dicsíri* /Bu Fö Ka Nsz Pl Sze Vé/, *dicsírtessek* /Fö/ ~ *dicsírteszik* /Pl/, *dilebídét* /Ko Nsz Vé/, *disztóherilő* /Nsz/, *dóugavígezetlenül* /Pl/, *dorbízol* /Pl/, *dögísz* /O/, *dögvísz* /Nsz/, *düllőszílen* /Po/, *dürgist* /Vé/, *ebíd* /Bé Bug Dv Fö Fu Hp Kony Kt O Pl Po Sze Zsa/, *ebídét* /Hp Km/ ~ *ebidët* /Bbö Do Ko Pl Su Sze/, *ebídel* /Gá Hp Km Kony Vér/ ~ *ebidël* /De Dv Fu Su Sze Té Vé/, *ebidëlnëm* /De/, *ebidnótát* /Nsz/, *ebídvika* /Hp/, *edíny* /Bé Bug De Do Ka Ko Kony Po Sá Su Sze/, *edínyës* /Pl/, *egír* /Do Szegh/, *egírfogóunk* /De/, *egíssz* /Bá Bbö Bé Bnb Bu Bug Csö Da Do Dv Fgy Fu Hp Km Kony Ksza Kt Mp Nr Nsz O Pl Sá Su Sze Té Úsz Vé Zsa Zsá/, *egíssig* /Mp Pl Sze/, *egíssiges* /Gá Hp Po/ ~ *egíssigës* /De Dv Fu Pl Sze/, *egíssigire* /Bu Bú Sa Sá Vé Zsa/, *egísszen* /Nr Su/, *egísszibe* /Su/, *egynímej* /Bé/, *egynímék* /Hp/ ~ *ëgynímék* /O Pl/, *egyríszte* /Kt/, *egytesvír* /Mpet/, *ëgvígbűl* /Nsz Pl/, *ëgvíkás* /Ko Ksza Sze/, *ëgvíktibe* /Ka/, *ekhósszekír* /Do/, *elbeszilgettünk* /Do Dv Fu Kt

Sze/, *elcsipéltik* /Su/, *eldibol* /O/, *elesig* /Nr Pl/, *elfüriszelik* /Hp/, *elíg* 'elegendő' /Bé Bnb Bug Do Fu Hp Ka Kony Kszak Kt Nsz Pl Sa Sá Sze Vé Zsa/, *elíg* 'ellángol' /Mhom O Pl/, *elígédetlen* /Bug/, *elíggé* /Do Sze/, *elílt* /Dv O/, *elím* /Zsa/, *elírtik* /Bbő Bug Do Kl Kony Mhom Sa Vé/, *elírkezett* /Bu/, *elítíl* /Bé Do Nr Pl/, *elkíbzeleni* /Do Fgy Km Pl Sa Sze/, *elkinszörödik* /Nsz Pl/, *elkínyeztetni* /Bu/, *elkiészettek* /Nsz/, *elkirte* /Su Sze Vé/, *elkisíri* /Bé Bnb Bsz Ka Pl/, *elkiszítyúk* /Bug Pl Sze/, *elkiszült* /Knh Mhom/, *ellisű* /O/, *elmik* 'elmék, elmegyek' /Bé/, *elmír* /Pl/, *elmirgesédett* /Su/, *elnádmízel* /Dv/, *előcsíplis* /Hp/, *előszidelgett* /Dv/, *elővíve* /Su/, *elpocsikol* /Pl Po/, *elszidelek* /Vé/, *elszidültem* /Nr Pl/, *eltessikél* /Pl/, *éltikozol* /Pl/, *éltíp* /Pl/, *eltíved* /Pl Po/, *eltívesztyúk* /Bnb Bú Ka/, *elvígesztik* /Bé Bnb Btor De Hp Kl Pl Sa Sze Szegh Zsa/, *elvílve* /Dv Hp/, *élvírzett* /Pl/, *elvívte* /Km Pl Su/, *emísz* /Bu O Vé/, *emísző* /O/, *emlik* /Bu Pl Zsa/, *emlikezet* /Zsa/, *emlikézetés* /Pl Su Té/, *emlikezőtöheccsigém* /Sze/, *emlikszek* /Da Kony Ksza Mp Zsá/ ~ *emlikszék* /Bnb Bug Do Dv Fgy Fu O Pl Su Sze Szegh Vé/, *engedikeny* /Nsz/, *enyelgíst* /Szegh/, *enyim* /Nsz Vé/ ~ *enyím* /Do Dv Kony Pl Su Szegh/, *epekedíssel* /Szegh/, *epriszni* /Pl Sze/, *eredmény* /Do Kony Sze/, *eresztís* /Nsz O Pl/, *éríz* ~ *éröz* /Pl/, *erőszakoskíppen* /K-S/, *értik* /Nsz/, *értikelni* /Bé/, *értítelen* /Bnb Zsá/, *esemény* /Pl Zsa/, *eszmikedik* /Nsz/, *etyeszilkötény* /Do/, *etyestvír* /Mpet/, *ezéridés* /O/, *ezérmítyszáz* /Bé Pl Sze/, *facsip* /Do/, *fadéribú* /Do/, *fakípnél* /Bé Hp Pl Vé/, *fakirégbú* /De/, *falikipet* /Sa Sze/, *falkíve* /Hp/, *Faluszil* /hn/ /Gyo/, *faluszílen* /Zsa/ ~ *faluszílen* /Su/, *faluvíge* /Hp Kony Pl Po/, *faluvígi* /Sa/, *falvidőü* /Mp/, *faragóbírés* /O/, *favedír* /Po/, *fazigba* /Bé Bnb Bug Da De Do Kony Nsz Pl Su Vé/, *fecskéfíszek* /Hp/, *fehír* /Bé Bug Da Dv Esz Fő Fu Kl Ko Kony Pl Sa Sá Vé Zsa Zsá/ ~ *fejír* /Hp Mpet Szegh/, *Fehír* /szem.n./ /Bu Pl/, *fehírcelédék* /Bé Bsz Dv Fu Ka O Pl Zsa/, *fehíredik* /Bé Bsz Pl Szegh/, *Fehíren* /Körösön/ /Sa/, *fehírhúrkát* /Bug/, *fehírjibe* /Sa/, *Fehír Lajos* /Dv/, *fehírneműt* /De/, *fehírpecsenyét* /Zsa/, *fehírtök* /Do Kt O Su/, *fehírveréb* /Sze/, *fejőszik* /Po/, *fejiszt* /Bsz Bu Kony Mhom Sá/, *fekij* /Nsz Pl Vér/, *fekijféle* /Vér/, *felesége* /Dv/ ~ *felesig* /Bbő Bé Bnb Btor Bug De Do Dv Fu Kl Kony Knh Mhom Mp Pl Sá Su Sze Vé Vér/, *felhírce* /Po/, *felíbbrettem* /Bsz Bug Kony Mhom Szegh/, *felígett* /Hp/, *félili* /Ka/, *felínyi* /Bug De/, *félípült* /Do Sze/, *félkípel* /Nsz/, *félírísbe* /Zsa/, *felírtem* /Bé Sá/, *félírkézett* /Bú/, *felkiszült* /Hp/ ~ *félkiszülünk* /Bug/, *fellípsz* /Hp/, *félmarikkal* /Hp Pl Sa/, *félmírgel* /Hp Pl/, *fél nitykor* /Sze/, *félnízett* /Pl/, *felpíz* /Fgy Kony/, *félriszések* /Do Su/, *felsíges* /Bu Fő/ ~ *félsíges* /Bé Btor Bug Dv Pl/, *Felsórisz* /hn/ /Gyo/, *féltesvírem* /Kony/, *félítél* /Mhom/, *félvidiki* /Dv/, *Félvíg* /hn/ /De/, *félvíge* /Vé/, *félvígi* /Nr Pl/, *fél vikás* /Bug Mhom/, *fenik* /Nr O/, *fékípet* /Kony/, *fírfi nípek* /Su/, *fírgízís* /Fgy Kony/, *fírgízőfa* /Fgy Kony/, *fogyatik* /Nsz/, *fojtmízzel* /Ko/, *förtíj* /Pl/, *förtíjos* /Nsz Pl/, *fődmírísnel* /Da/, *fősvíny* /Fu Hp Pl/, *főüttíszta* /Pl/, *főzelikét* /Ko/, *fűlbélís* /Bé/, *fűrís* /Bé Do Dv Fu Gá Hp Nsz Pl Sa Sze/, *fűrísze* /Hp Mp/ ~ *fűrísze* /Bé De Pl/, *fűríszesék* /Do/, *fűrísportúl* /Nsz/; *gácsír* ~ *gádzsír* /Bé Pl Sá/, *gácsírozik* /Mp/, *gácsírruca* /Nsz/, *ganít* /Bá/, *géprisz* /Hp/, *gerínfőmag* /Bé/, *geríny* /Bug Do Fu Vé/ ~ *giríny* /Dv/ ~ *góríny* /Ko Pl Su Sze Zsa/, *gójafíszék* /Pl Su/, *gödíny* ~ *gődín* /Bsz Bu Da Dv Esz Fgy Km Ko Nsz Pl Po Szegh Zsa/, *gölödínt* /Bé Hp Szegh/, *görbeszik* /De/, *göröngyibikák* /Do Dv Fu Mpet Vé/, *gubakényír* /Bug/; *gyalogszike* /De Do Zsa/, *gyázbeszídbe* /Dv/, *gyepszína* /Bé Mp Su/, *gyékíny* /Bnb/ ~ *gyíkíny* /Bnb Cső Da De Dv Esz Ka Ko K-S Mhom Pl Zsa/, *gyíkínyésék* /Bnb Dv/, *gyíkínt vágni* /Bnb Pl/, *gyíkínyezís* /Sá/, *gyíkínygúzzsal* /Dv/, *gyíkínymással* /Ko/, *gyíkímmunkákat* /Bnb/, *gyíkírágó* /Bnb Sa/, *gyönyörűszíp* /Vér/, *gyüszmikél* /Ka/; *habarík* /Fu Nsz/, *hajlík* /Nsz/, *hajlíktalan* /Pl/, *halántik* /Hp Pl/, *halászlegíny* /Zsa/, *halpíz* /Bé Nsz Su/, *halvírú* /Pl/, *háromfíle* /Sa/, *három-nígy* /Ka/, *haszombért* /Dv/ ~ *haszombírt* /Bé/, *határszílbe* /Bnb Su Sze/, *hatigykíny* /Bnb Fgy/, *hátranízett* /Bug/, *hatvannígybe* /Bbő Bnb/, *hazacsívejegtél* /Ka/, *hazáírtem* /Bé Bnb Bu Bug O Su/, *hazáírkezett* /Vér/, *hazakísírtem* /Kl/, *házásíletét* /Do Dv/, *házípitís* /Kony/, *háztűznízőjibe* /Hp/, *ház vígít* /Bnb Bu/, *hejsík háza* /O/, *hejsíg* /Kony/, *hentéslegíny* /Su/, *heríl* /Hp Pl Zsa/, *hétrit* /Pl/, *hetvennigbe* /Bbő Sze/, *hétvígénkint* /Do Pl/, *hétvígin* /Do Pl/, *heverízik* /Zsa/, *hóyfehír* /Bé/, *hozzáír* /Nsz/, *húlladík* /Bé/, *hupíkik* /Nsz Pl/, *húrkátíszta* /Hp/, *húsvít* /Kony/, *húsvíti* /Bu Pl/, *húsvítkor* /Á Bé Cső

Fu Gá Hp Ka Kony Pl Su Sze Vél, *huszonnígy* /Bnb Kony Su Sze/; *ibrettek fél* /Bu/, *idesszina* /Po/, *ífilbe* /Hp/, *ígirgettik* /De/, *ígírtik* /Bu Bug Ka Ko Nsz Pl Sze Szegh Vél/, *ígíretét* /Bug/, *ígírhettük* /Sze/, *ígírtetett* /Zsa/, *imínt* /Vér/, *innepíjes* /Bu/, *insíges* /Vél/, *nem/ írek rá* /Bug Kony Pl Sze/, *nem/ írém még* /Bug Do/, *írísít* /Hp/, *írje el* /Do O/, *többré/ írne* /Sá/, *írtikben* /Bu/, *írtikés* /Sze/, *írzíst* /Vél/, *ísígtül* /Bu/, *istenfílő* /Bé Pl/, *ítilet* /Mp Nsz/, *ítilet idő* /Nsz Pl Zsa/, *ítílik* /Szegh Vél/, *ivadíkja* /Bnb Pl/; *jánkírőüt* /Hp/, *jánnízni* /Bú/, *jánynízó* /fíny/ /Dv Pl/, *játik* /Hp Mp Nsz Pl Vél/, *játika* /Pl/, *játikos* /Kony/, *jékkíreg* /Hp/, *jókötísű* /Nsz Pl/, *jószándíkot* /Zsa/, *jószmíkél* /Pl/; *kalácstíztába* /Dv/, *kanapí* /De/, *kaparíkba* /Fgy Vél/, *kaparíkkérészt* /O/, *kaparíkkíve* /Bé Bu Do O Sze/, *kaproslepíny* /Sa/, *karabíj* /Nsz/, *karamdérík* /Sá Su/, *kastíjba* /Bé Do Sze/, *kecskebíka* /Do Szegh/, *kelevínyes* /Kony/ ~ *kelevínyés* /Nsz/, *kelísre* /Pl Su/ ~ *kélís kilís* /Do/ ~ *kilís* /Bé Do Dv Nsz/, *kellőkíppen* /Hp/, *kemencíbe* /Sa/, *kemíny* /Bé Bug De Kl Nr O Pl Po Sa Sá Su Zsa/, *Kemímbe* /hn/ /Sze/, *kemínyebb* /Bnb/, *kemíjábúl* /De Hp/, *kemímmagos* /leves/ /Pl/, *kemínyedik* /Po Sa/, *kemínyen* /Bu Do Pl Po Vél/, *kemínyítőü* /Pl/, *kemíszárú* /csizma/ /Pl/, *kenyér* /Hp/ ~ *kenyír* /Csö Esz Kony Nsz Po Sá Zsa Zsá/ ~ *kényír* /Bé Bug De Do Dv Fu Ka Ko Mhom Nr Nsz O Pl Su Szegh/, *kényírbélbe* /Bug/, *kényírháj* /Pl/ ~ *kényírhíjja* /Sa/, *kenyírkeresőüm* /Kony/, *kényírkosarat* /Bnb Bu Do O Pl/, *kenyírlépiint* /Kony/, *kenyírliisztet* /Sa/, *kenyírsor* /Kony/, *kenyírsütís* /Kony Kt/ ~ *kényírsütís* /Fu Pl Sze/, *kenyírítísztá* /Kony/ ~ *kényírítísztá* /Do Pl/, *kényírvágóú kés* /De/, *kérdíst* /De Nsz Pl/, *kerekvígü* /fúljegy/ /Sá/, *keresztíny* /Zsá/ ~ *kérésztíny* /Ko Pl/, *keríkíszeg* /Po/, *keríkívgásában* /Po/, *kétfíle* /De/, *kétszí* /kötőbe/ /Dv/, *keví* /Bug/, *kíbeszílú* /Zsá/, *kiherílik* /Dv Fu Hp Mp Nsz Pl Sze Vél/, *kiúgett* /Bsztm/, *kiílte* /Vél/, *kíírtem* /Hp Kony/, *kíkíírtem* /Bug Pl Sa/, *kíkkötínyes* /Zsa/, *kílipett* /Bu/ ~ *kílipétt* /Bé Bnb Dv/, *kímí* /Pl/, *kímíny* /Bé Bnb Bug Do Fgy Ka Pl Sa Su Zsá/, *kímírt* 'gögös' /Pl/, *kérísz* /Bsz/ ~ *kéírész* ~ *kírísz* /Do/, *kísféjszí* /De/, *kísírt* /Bu Hp Ko Kony Nsz Pl Sze/, *kískényír* /Do/, *kísnövísű* /Csö/, *Kísrít* /hn/ /Gyol/, *kístányírunk* /De/, *kíszídúlt* /Bu/, *kíszülíkét* /Sze/, *kívígzi* /Bnb Vél/, *kívínúlt* /Su/, *kívísík* /Bé Bu Do/, *kízsbírés* /Nr Nsz/, *kockás tíszta* /Bug Do Dv Kony Sze/, *kocsidérík* /Dv/, *kondír* /Kony Nsz Pl Su/, *korhejsíge* /Szegh/, *kovártíjunkt* /Bbő Bé Fő Ko Mp Nsz Pl Vél/, *kovártíjostak* /Bú Kony/, *kovásztíztát* /Mhom/, *kóccsígét* /Fu Szegh Vél/, *kóccsígvetís* /Bál/, *kókíny* /Dv Fu Hp Km Ko Kony Mp O Pl Sa Su Sze/, *környíke* /Bnb Bug Fu Km Ko Nsz Pl Su/, *környíken* /Sa/ ~ *környíkén* /De Fő Fu Ko Pl Su/, *körömmírég* /Vél/, *körtí* /Á Bug Do Hp Kt O Sze/, *körtíftá* /Su/, *Körtíjés* /hn/ /De/, *körtíszárúnak* /Dv/, *kössíg* /Bá Bé Bu Bug De Do Dv Km Kony Ksza Kszak Pl Vél Zsa/, *kössíggazdájá* /Vél/, *kössígí* /Do Kony Pl Sze/, *kössíkházán* /Bé Bnb Do Ka Ko Kony Mp Pl Su Vél Vél Zsa/, *Kössík-tányá* /Gyol/, *köszvíny* /Pl/, *köszvínyesek* /Kony/ ~ *köszvínyés* /Pl/, *kötíltre* /Szegh/, *kötílvétís* /Hp/, *kötísíg* /Kony/, *kötífíket* /Po Zsa/ ~ *kötífíket* /Do O Pl/, *köttíszta* /Bé Dv Kl Pl Su Zsa/, *közbíkesígnék* /Bu/, *közönsígés* /Sze/, *kukoríkól* /Bsz Nsz Po Sá/, *kukoríkólását* /Su/; *lágýík* /Pl/, *lágýíkvas* /Pl/, *lámáfínyel* /Sá/, *laposszílbe* /Csö/, *laskatíszta* /Kony Sze Szegh Zsa/, *leckível* /Zsa/, *lэфírgeddzík* /Nsz/, *legértíkesebb* /Hp/, *legíny* /Bnb Bug Csö Do Dv Fő Fu Hp Ka Knh Ko Kony Mhom Nsz O Pl Sá Su Zsa/, *legínyember* /Bu/ ~ *legínyembér* /Ko/, *legínyés(en)* /Pl/, *legínykedett* /Zsa/ ~ *legíkédík* /Pl/, *legínykórí* /Fu/, *legveszíjesebb* /Bél/, *legvígít* /Kml/, *lehetősík szerínt* /Bél/, *lэфgét* /Nsz/, *lэфír* /Dv/, *lэфíreccsígíznék* /Bbő/, *lejíg* /Kony/, *lekísík* /Sá/, *lekszílú* /Bug Su/, *lekvárosfazík* /O/, *lelíkélítük* /Da/, *lémíszárolták* /Do/, *léníz* /O/, *lepínyt* /Csö Ka Mhom Nsz Pl Po/, *leríszegednek* /Ko/, *lészázalíkolták* /Bbő Sze/, *létíp* /Nr/, *letírgyepelt* /Szegh/, *levestíszta* /Hp/, *levírzísnek* /Fgy Sá/, *lévítette* /Bnb Sze/, *lídírc* /Vél/, *lílakík* /Szegh/, *líncmkerítís* /Nsz Sa/, *lípett be* /Vél Vél/, *lípísnýre* /Bug/, *lövíszetre* /De/, *lúdmírügü* /Nsz/; *málékényír* /Nsz/, *marhávírnek* /Hp/, *marígba* /Bug Pl Su Sze/, *maríkkal* /Bu Hp Kony Mp Nsz O Pl Sa/, *maríknyí* /Do/, *maríkíszédís* /Ka/, *maríkíszédní* /Su Sze/, *maríkíszédő* /Hp Po Sa Sá/ ~ *maríkíszédő* /Bug Dv Fu Pl Sá Su/, *másfíl* /Po/, *máskípp* /Bnb Bug Do Hp Kszak Mhom Nr Pl Sá Vél/ ~ *máskíppen* /Bnb Ksza Po Su Zsa/, *másodíve* /Pl/, *megbeszílí* /Hp Zsa/ ~ *mégbeszílítík* /Mhom Pl/, *mégbíkúlték* /Da Kony/ ~ *mégbíkúlt* /Do/, *mégcílozta* /Do Vél/

megdicsírte /Kony/ ~ megdicsírte /De Fu Pl/, megebideltünk /Kl Kony/ ~ megebidelünk /Bug/, megelgedett /Kony/ ~ megelgelte /Pl/, megelgésztek /De Mhom/, megemlíkezett /Bu/, megígette /Bé Dv Hp Mpet Sa Su/, megígírd /Bug/, megijjüng belőlle /Kt/ ~ megíltünk /Do Kszak Pl Sze/, megilhetist /Bu Csö/ ~ megilhetist /Bá Bnb Do Ko Pl Su Vé/, megírheti /Nsz/ ~ megíri /Bnb Pl Sál/, megírik /Kony Sa Zsa/ ~ megírik /Ka Ko/, megírkeztem /Da Ksza Zsa/, megírt /ganéj/ /Hp Zsa/ ~ megírt /Do Dv/, megétették /Do Esz Ko Pl Vé/ ~ megítenni /Hp Kony Ksza Po/ ~ megítet /Bé Do Dv Nsz/, megkírtik /Po/ ~ mekkírt /Do Dv/, meglíkélte /Pl/, megnímúltál /Pl/, megnízem /Esz Hp Sa Zsa/ ~ megnízem /Bé Bnb Bsz Bug De Pl Su Sze/, megrímúlt /Sá Szegh Zsa/, megvendégeltük /Kony/, megvínült /Sál/, meggyírasi /Szegh/, mekfehírdedik /Bug/, mek fog írkezni /Bél/, mekkinkedett /Kl/, mekkírgesedik /Hp/, mekkörnyikezi /Vél/, mekpeniszedve /Csö Kony/ ~ mekpeniszedik /Pl/, mektibojodik /Nsz Pl/, mektíp /1., 2./ /Pl/, mektörtint /Kony Kt/ ~ mektörtint /Bá Do Ka Ko Pl/, menyít 'ragadozó, menyét' /Zsa/, mennyisígire /De/, Mezőberinyi út /Gyo/, míjsíges /Bu/, mikint /Bu/, mikíppen /Nsz Vé/, mindjélekip /De Sze/, mindennímű /Kony/, mírtik /Ka/, mitívők /Bé Bug/, moslík /Da Mp O Pl/, moslíkos /Sa Szegh/, moslíkosvédér /O Pl/, mosóufazígba /Bél/, motyoríkol /Nsz/, motyoríkolás /Vél/, mozgáókíszíteő 'javasszony' /K-S/, mondír /Ka/ ~ mundír /Pl/, munkásírsz /Bú/, mütítet /Sa/, nádkerítis /Bé Do/, nád kótist /Su/, nádszína /Dv/, nagyídes /Sál/, nagyítű /Bug Hp Nsz Pl/, nagylegíny /Bé Mhom Pl Zsa/, nagyob ríse /Do/, nagy ríse /Bug Sze/, Nagyírít /hn/ /Dv Kl Knh/, Nagyszík /hn/ /Su/, nagyvírű /O/, napfínyre /Nr/, napígett /Hp/, nászníp /Dv Fu Hp Sze/ ~ lakodalmas níp /Bug Do/, nátkerítis /Bél/, natyfejsízel /De/, natyfúrís /O/, natykenyír /Do/, natypíntek /Mp/ ~ natypínték /Pl/, Natysárrítnek /Su/, natytermíszetű /Pl/, negyed ríse /Bé Kt/, negyvennigybe /Bnb Kszak Sa/, nehíssíg /Nsz/, nehéz /Pl/ ~ nehéz /Do Po Sa/, nemríg /Zsa/, nevendík /Nsz/, nézzíték /Do/, nígvíkás /Pl/, nímejrísírűl /Szegh/, nípsíg /Vél/, nevendík /Ka/, növíny /Ka Pl/, nyavíkol /O Su/, nyeríst /Vél/, nyócvannígy /Bnb/, nyomadíkot /Hp/, nyomorík /Bug Pl Sze/, nyúlárnyík /Pl/, odairtek /Bá Bé Bug Hp Kony Pl Sál Vér/, odairkezétt /Bug/, odakízíccsík /Bug/, odanízett /Vér/ ~ odanízétt /Su/, odatíve /Do Fu Vér/, odatíved /Zsa/, órabírbe /Bug Sa Su/, osztájríszém /Su/, osztófíreg /Fgy Sál/, ottír /Pl/, ócsímnek /De/, öregbírés /Do/, öregítel /Pl/, őrmínyek /Sa/ ~ őrmínyek /Sa/, őrvíny /Pl/, őszvír /Nsz Pl/, ősszebeszíttek /Bug/, ősszeígette /Vél/, ősszeírtek /Hp/, ősszemaríkkal /Do Hp Kony Mp O Pl/, ősszemoslíkolt /Hp/, ősszeníztek /Bug O Pl/, ősszetíveszt /De/, őszvír /Pl/, pácázsbírés /O/, pákásízlet /Da/, pallakszína /Dv/, pallír /Do/, Pálmalevíl /lónévként/ /Do/, páncíl /Nsz Pl/, párílesztő /Do/, párnahíj /Km/, pásztorbírt /Su/, pendely kíminy /Mp/ ~ pëndéjkíminy /O Pl Su/, peníz /Nsz Pl/, penízéggyén /Do/, penízés /Pl/, pėrnyít /Sa/, pėrségís /Do/, pílískėnyír /Nsz/, pírosrípa /O/, pízbírt /Bél/, pocsí /Dv Fgy Hp Nsz Pl Vé/, pocsígba męgy /Fgy Pl/, pocsíkolta el /Zsa/, portíkáír /Fő Ka Pl/, pótlík /Bnb Do/, póutlíkrúd /Sa/, pucír pucér /Hp/, ráfízkel /Bu/, ráírnek /Bbő Bé Do Kony Pl/, ráírík /a szarás/ /Dv O Pl/, rákíl 'rákel' /Sa/, rálípni /Bnb Hp Kony/, rám nízétt /a kakas/ /tréf/ /Pl/, rátíve /Pl/, remíny /Pl/, remíkėdik /Pl/, reszelt tíszta /Hp Pl/, rímíg /Vél/, rítėstízta /Mp/, rítízle /Hp Vé/, rítíg /Vél/, ronda fíregnek /Zsa/, rostít /Do Mhom Nsz Pl/, rucatótís /Po/, rúdvígínél /Po/, sajtífirėg /Dv Sál/, sárgarípa /Do Dv Fu Hp O Pl Vé/, sarjúlegíny /Hr/, Sárrít /Da/, sárrítí /Bsz Bu Pl/, sátoros kíminy /Mp/, segge víge /Mp O/, sevíkhúrka /Bél/, sėrínýt /Bé Dv/, setít /Bé Bug Kony/ ~ sėtít /Dv Ka Nsz Pl Vé/ ~ sőtít /Kony Pl Sze Vé/, sėtítėdik /Pl/ ~ sőtítėdik /Hp Pl Sa/, sokfėlekippen /Km/, sėvíny /Bé Mp Pl/, sėvíház /Bsztm/, sėvíkerítís /Bél/, suttyólegíny /Da Do/, süsnőkerítís /Mp/, sűtemínt /Da Dv Hp Km Pl Sa Vér/, szabadkíminybe /Dv Kl Mp O Pl Su/, szabadlegíny /Bél/, szája szíle /Bug Do Fu Hp Sze/, szakadík /Bál/, szanaszíjjel /Bnb Do Pl Sa Vér/, szanaszít /Nsz/, szándíkomat /Fő Ko Mp Pl/, szándíkós /Pl/, szándíkóztam /Bu/, szárasztízta /Bé Nsz Vé/, százalík /Bnb Bsz Do Pl/, százalíkólni /Bbő Bú/, szegíny /Csö Esz Gá Hp Kony Kt Mp Sa Vér Zsa/ ~ szėgíny /Bé Bnb Bsz Bug De Do Dv Fu Ka Ksza Mhom Nr Pl Su Sze Szegh Vé/, szegínyebb /Knh Kony/ ~ szėgínyebb /Pl Su Vé/, szegíny ember /Zsa/ ~ szėgíny embėr /Dv/, szėgínyės /De Pl/, szėgínyfeje /Sál Zsa/ ~ szėgímfeje /Pl/, szėgínysígire /Bu Bú Pl/,

szegrű-vígrúl /Zsa/ ~ szégrül-vígrúl /Pl/, szekír /Nsz Po/, szekérderígba /Hp/ ~ szekérdéribga /Pl Sá Su Sze/, szekiroldalt /Po/, szél írte /Kt Pl/, szemij /Do/, szemijisígemet /Bu/, szemijzet /Bé/, Szentlillek /Pl/, szériny /Pl/, széríkdik /Pl/, szertesziíjel /Bnb Bug Pl/, szertesziít /Pl/, Szibirijába /Dv/, szíjjelnisztünk /Bé Kony/, szintmírő /Pl/, színszína /Dv/, színtízett /Kl/, szátsziled /Pl/, szóbeszíd /Pl/, szomszíd /Bá Bbő Bu De Dv Hp Ka Nsz O Pl Vé/, szomszídasszony /De Kony/, szomszídolni /Zsa/, szomszídós /Do Pl/, szórfíreg /Fgy/, szörnyűkíppen /Kony/, szurdik /Pl/, szuszik /Nsz Pl/, szüksége /Bé Ka Pl Po Sá Su Sze Vé/, szükséges /Hp Po/ ~ szükségés /Bnb De Pl/, szükséktelen /Hp/, születis ~ születisű /Dv Pl/; tajigarisz /Po/, tájikán /Do Su Vé/, tájikozott /Bsz Pl/, tajtikot /Ko Nsz Pl Vé Vér/, tajtikozott /Ka Vér/, tajtikpipáját /Nr/, takarmányripa /Dv Ko Nsz O Pl Sze/, tallóripa /O/, tányír /Cső Do Fu Hp Ka Kony Mhom Pl Sá Su Sze Zsá/, tányírozik /Pl/, tarlóskerik /Po/, teheccsige /Po Sa/ ~ teheccsige /Dv Pl Su Sze/, tehin /Po/, teheniszedbe /Sze/, tejesfazik /Po/, tējtermik /Pl/, tekenőzsbika /Da/ ~ tekényősbika /Nsz/, temetisin /Cső/, temírdek /Vél/, tengēvíget /Ko/, tengejvikszeg /Hp Km Mp/, tengejviktokra /Po/, tengiritöris /Pl/, tenyírrel /Vél/, tenyiszt /Pl Su/, tenyisztist /Km Sze/, terebíjes /Nsz/, térgyig írő /Bé/, termínnyel /Bnb Bú Kony/, termis /Bú/, témisű /Bbő/, témiszet /Kony Ksza Pl/, természet /Sá Szegh/, természet /Zsa/ ~ természetés/én/ /Dv Pl/, természetű /Su/, tessik /Bá Bbő Bnb Do Dv Fu Hp Ko Mhom Pl Po Su Sze Vér Zsa/, tessikelnék /Sá/, tessik mondani /Sze Úsz/, tesvirit /Bbő Bé Bnb Bug Cső Da De Do Dv Fu Gá Hp Kony Mpet Nsz Pl Po Sze Szegh Vér/, tesvirnénny /Nr/, tettít /Bug/, típed meg /Po/, tippanszínával /Dv/, tisztessiges /Hp/ ~ tisztessiges /Ka/, tizedrisz /Mhom/, tizenngybe /Knh Vér/ ~ tizenngybe /Bnb Do Dv Pl/, tizenngyes /Fgy/, tojásbíj /Ka/, többríse /Bu Km Nr/, tócsírt /Bu Da De Ka Pl/, tócsírmadár /Dv/, tókíletes /Hp Nsz/ ~ tókíletés /Bú Fgy Pl/, tókíletésen /Szegh/, tókíletlen /Pl/, Tőükírszi-kaszínouba /Do/, tóltis /Vél/, tóminy 'pálinka' /Pl/, tómirdek /Zsa/, tórmelík /Nsz/, tórténelem /Kony/ ~ tórtínelém /Pl/, tórtínetet /Bé Btor Ka Nsz Sá Sze Vé Vér/, tórtént /Ko/, tórtínt /Bbő Bnb Bug Cső Fu Kl Nr Pl Sa Sze Vé Vér/, tórtvír /Ko O/, tórvímíró /Pl/, tórvíny /Bug De Km Knh Mp Nsz Pl Su Vé Vér Zsá/, tórvínyesen /Knh/ ~ tórvínyésen /Bé O Sze/, tórvíntelen /Vél/, tótelik /Nsz Pl Su/, tótis /Nsz O/, trágyalí /Do/, tulajdonkíppen /Bé Fu Kony O Pl/, túrbíkol /Mp Nsz Pl/, tudóífirég /Ka/, unokatesvírje /Bé Kony Sa/, úrbírés /De/, utólírte /Bug De Fgy Nsz/, utóvígre /Sa/, úírte /Knh/, úkílmík /Zsa/, úlísdeszka /Po/, územétysíge /Sze/, vadkörtít /Bu/, vadmí család /Da/, vadmífíszek /Sá/, vakarík /Nsz Pl/, vakarík pogácsa /Sa/, valamífélekíppen /Bá/, valami szíp /Vél/, varangyík béka /Vél/ ~ varangyíkozsbika /Fu/ ~ varangyíkozsbika /Do Dv Nsz Sze/, vasíkkal /Hp Ka/, vastagítel /Kony K-S Mhom/, vászonedíny /Bsz/, vászofazik /Bnb Bsz Bú Da Kony Pl/, vatszík /Do/, vékkelígítíst /Bug/, vendíg /Bug Do Dv Hp Kony Nsz Pl Po Sze/, vendígeskedett /Zsa/, vendíkfa /Ka Pl/, vendíglő /Bu Fgy O Sa/, vendígmarsztaló /Nsz Pl/, vendígódal /Bá Bé Do Dv Pl Po Su/, vendígódalrúd /O/, vendíkísgét /Bnb Sze/, verítík /Sze/, verítíkézík /Pl/, veszílyt /Zsa/, veszílyes /Nsz/, vétémíny /Hp/ ~ vetémínnek /Bé Nsz/ ~ vetémínt /De/, vetílő /Mpet O/ ~ vetíllő /Dv/, vezetíkíneve /Fu/, vezír /Do/, vídkírul /Dv Vé/, vígígírte /De Dv/, víkásfazík /Do/, vílágíletíbe /Vél/, vísszabeszíl /Bug/, vísszaemlíkszél /Bnb Pl Té/, vísszajírítünk /Kony/, vísszamíssz /Sá/, vísszanízét /Bug Ka Pl Sze/, víltakíppen /Szegh/, vonatkísírő /Pl/, vóínyéskédét /Su/, vólegíny /Bé Bug Dv Fu Hp Knh Mp Pl Sa Sze Szegh Vé/, vólegínyes ház /Hp Sá/ ~ vóílegínyés ház /Pl/; záradígba /Bá/, zóüccsígét /Bu Kony Zsa/ ~ zóüccsígét /Pl/; zsémjíkszína /Szegh/, zsíradígbúl /Bé/, zsíróskényír /Su/, zsombík /Nsz Pl Su Zsa/, zsombíkós /Bé Bú Pl Szegh/, zsöngí 'zsengés' /Do/.

Nagyobb mennyiségű adattal igazolható, hogy a Sárrét-vidéken névszóképző /-ékeny; -és; -mény; -ség/, öt igei személyrag /ki ne csorbújjk; aggyík; csörgessíték; összeszűríték; agyonlúttik/, három névszóhoz járuló rag /-ért; -ként; -képpen/ erősen í-ző. Egy névszóképző nyelvjárásunkban használt lexémái is í-zők, számuk azonban nem jelentős /habarék, nyomorék, kotorék stb./. Ugyanígy a -lék képzős főnevek, melyeknek nyelvjárásainkban élő korábbi adatai javarészt elvesztek /ázalék, fedőlék, kenőlék, meddőlék, szörmelék/, a ma is használt aprólék, kotyvalék, moslék, töltelék a fentiekkel együtt mindig í-ző volt /vö. ZILAH: KISS JENŐ-Eml. 579/. Ez utóbbi két névszóképzőnek nincs nagy adattára, de nyelvjárásainkból adatolt minden példája í-ző volt. A jelek közül csupán a feltételes módjelnek van egyetlen í-ző adata /rühethetnik, Szegh/, más forrásból nem került elő.

Feldolgozásom abban tér el az eddig ismert í-zés tanulmányoktól, hogy nem egy-két példával szemléltetem a jelenséget, hanem a Sárrét különböző nyelvjárásainak í-ző adataival igyekszem bizonyítani a toldalékokbeli í-zés erősségét, gyakoriságát is.

Más összefüggésben is szóltam már néhány toldaléknak az í nagy gyakoriságát előmozdító hatásáról. Például a kny-i í: nyj. í azonosság adatainál arról, hogy -it igeképző következetes hosszú í-zésének milyen szerepe van abban, hogy a fonéma gyakorisága ebben a megfelelőben a dunántúli nyelvjárásokétól eltérően növeli az í megterheltségének mutatóit. Nem véletlenül, hiszen a meríteni-típusú adat itt a meríteni-vel szemben ismeretlen, ahogy a vetilleő ~ vetülő típusú pótlónyulás is /vö. Nyatl.: Do/, a tökilletes pontossága /Hp Nsz/ itt megkérdőjelezhető. Jóllehet, nem messze, a román határon túli szomszédos nyelvjárásokban a képző -it alakja gyakori /vö. Tárkány: ardit, savanyitnak, tanitnak, MARTON GY.: MNyj. X, 77, vagy szalontai kinszerit /vö. Arany J. ÖM. X/. Nyelvjárásaink az -it képzőt nézve következetesen a hosszú magánhangzós alakok használatában, ahogy a képzők említett csoportjának í-zésében is.

Az -ékeny, -és, -mény, -ség névszóképző í-ző használatára sok adatunk van, jóllehet, ezt csak azon adatok alapján mondjuk, amelyek rendelkezésünkre állnak. Tapasztalataim alapján mégis biztossággal állítom, hogy ezen képzők nyelvjárási használata itt mindig í-ző, jóllehet egy-két é-ző példa felbukkanására is van adatunk. Tényszerűen persze csak a rendelkezésre álló példák alapján állíthatjuk ezt, mert a négy képző í-zését csak ennyi példával tudjuk igazolni. Az erődítmény, fejlemény stb. nem í-ző, de nem is tartozik a nyelvjárást beszélők aktív szókincséhez, az illetmény, tējjesítmény, az ípitmény azonban igen, jóllehet nincs az adattárunkban. Hangsúlyozom: más, ha adathiány miatt kevés a bizonyító erejű példánk, és más, ha a jelenségre nincs í-ző adat. Az adattárban szereplő -ékeny képzős morfémáknak 13 nyelvjárásból került elénk í-ző adata, az -és és -ség képző í-ző adattára jóval gazdagabb, de ezeknél a toldalékoknál is több a ténylegesen í-zhető /és í-ző/ morfémák száma, mint az adattárban szereplő í-ző adatok száma. Hogy pontosan mennyi, valószínűleg soha senki nem tudja számba venni. Adattárunk alapján tényként rögzíthetjük, hogy a 236 -és képzős í-ző főnév között /köztük hat e ~ é-ző nyelvjárásban egyaránt előforduló adat: eggyetértis ~ eggyetértis, gépelis, kényirsütis, szērződís, veszekédís, kelis ~ kilis/ egyetlen é-ző adat sincs. Vagyis az í-ző adatok csoportjához tartozó tényleges ellenpélda.

Hasonlóan erős í-zést találunk az igei személyragokban. Arra nézve, hogy az ikes igék jelen idejű felszólító módjának e. sz. 3. személyű -ék ~ -ik ragja a nyelvjárások nagy részében — a keleti területeken mindenképpen — a 20. század közepén még általános volt, VÉGH JÓZSEF a negyvenes évek második felében ilyen példákat jegyzett fel Békésen: „Jőjjik mám be idesapám!”, „Tessíg bejjep kerülni!”, „Ne búsújjik kend”, „itt ne járjik senki” stb. /vö. MNny, III, 322—3/. Más sárréti nyelvjárásokból való /Derecske, Doboz, Hosszúpályi, Kaba, Kismarja, Körösladány, Magyarhomorog, Mezőpeterd, Okány, Pocsaj, Püspökladány, Sarkad, Sárrétudvari, Szerep, Vésztő, Zsadány stb., jól szóródó adatok is azt mutatják, hogy a toldalék erősen í-ző volt a környéken. /Csak utalok rá, hogy a dunántúli nyelvjárásokból —

a Dunántúl több pontjáról — jelezték, hogy nem csak a Sárréten honos a felszólító ~ óhajtó mód jelen idő e. sz. 3. személyű ragjának *i-ző* alakja: Gérce, Mihályi, Nagykónyi, Szombathely környéke./ Természetesen az Alföld különböző nyelvjárásaiban is ugyanígy /vö. Tiszaszőlősről FEKETE PÉTER Nyr. 107: 190, Hajdúhadházi KÁROLYI M.: Nyr. CIV: 354/, azzal a többlettel is, hogy KÁROLYI *ék ~ ik ~ -ik* változatban is találkozott vele, a határ közeli romániai magyar nyelvjárásokból pedig rövid *i-s* alakjait ismerjük /vö. MÁRTON GY.: MNyj. X, 79, Tárkány: *ájjik, jüjjik ~ jűjjik, legyik* stb./.. Látható, hogy a toldalék főként *i-ző* alakban fordul elő, de *í ~ i-ző* váltakozásban, sőt csak *i-ző* formában is. Így teljes a kép, így teljesebb, mintha csak az egyalakú *i-ző* alakváltozatait nézzük. Azt is több, egymástól távol eső nyelvjárásból tudjuk, hogy a zártabbá vált alak az iktelenek csoportjába benyomult /*lipjik rá, gűrcöjjik tovább* stb./, mára viszont sokkal inkább az a probléma, hogy ezek korábbi és mai arányairól alig tudunk valamit. A szinkronia több mint száz évében nem készültek felmérések arról, hogy például az 1930-as években milyenek voltak az arányok a toldalék *i-zésére* nézve, az arányokhoz nincs kiinduló értékünk, ezért ma már csak a pusztulást, az *i-s* alakok visszahúzódását tapasztaljuk, tényleges arányokat nem.

Az igei toldalékok körében háromban van erőteljes *i-zés* a jelentő mód jelen idejű tbsz. 2. személyűben: *csörgessíték*, a jelentő mód múlt idejű tbsz. 2. személyűben: *összeszűrtíték*, a jelentő mód múlt idejű tbsz. 3. személyűben: *agyonlűttik*. /Emlékeztetek, hogy ezen igei toldalékok *i-zése* nem csak a sárréti nyelvjárások sajátossága, a dunántúli nyelvjárásokban is megtalálhatók, esetenként ellentmondásosabban, mint vidékükön: BOLLA: Nyr. 8, 91—3: KISS JENŐ Nyr. 90: 79; SZABÓ JÓZSEF, NkNyj. 20; VÁRKONYI, BüTsz. 10: Szombathely környéke: Dozmat: *leptik még*, Nára: *kérdészitk*; Zanat: *szűöttik*. Az adattáram tükrözi, hogy a fenti toldalékok *i-zése* erős és jól szóródó sárréti példákkal igazolható, azt is mutatja, hogy különösen a *-titk* gyakorisága a nagyszámú toldalékolt szó révén ma is eleven a nyelvjárásokban. Nagyobb merítésű anyag ugyanezt erősítené. A felszólító mód jelen idejű e. sz. 3. személyű ragjának *i-zésére* az adattárban 29 sárréti településről van egy vagy több adatunk /Á Bé Btor Bu Bug Bú Da De Do Dv Fu Gá Ka Km Ko Kony Kt Mp Nsz O Pl Po Sa Su Sze Szegh Vé Vér/, a felszólító ~ óhajtó módú rag *i-zésére* 23 településről állt össze az adattár /Bnb Bő Bu Bug Bú Da De Dv Hp Kony Ksza Kt Mpet Nr Nsz O Pl Po Sa Su Szegh Vé Vér Zsá/, a legnagyobb adattárral a jelentő mód múlt idejű tbsz. 3. személyű *-titk* rag rendelkezik /Bá Bbő Bé Bnb Bsz Btor Bug Bú Cső Da De Do Dv Esz Fgy Fu Hp Kl Km Knh Ko Kony Ksza Mhora Kr O Pl Po Sa Sá Su Szegh Vé Vér Zsa Zsá/.

A 36 településről összegyűjtött *i-ző* alakok erős, az egész területre kiterjedő *i-zésről* beszélnek /*ligirtik, kivittik, szűttik* stb./.. Lehetne nagyobb merítésű a példatár, de így sincs okunk azt feltételezni, hogy azon településeken is *i-zve* használják ezeket a toldalékokat, amelyekről itt most nem közlünk adatokat.

A névszókhöz járuló ragok közül az *-ért i-zésére* találunk számottevő példát. Egyalakú rag lévén minden, a nyelvjárásban használt morfémahoz *i-ző* alakban kapcsolódik. A *-ként* rag is általában *i-zve* hallható azzal a különbséggel, hogy *-kint ~ -kint* váltakozásban is előfordul /*ëggyenkint ~ ëggyenkint*/. A *-képpen ~ -képp* nyelvjárási használata — nem gyakori ragról van szó — zártabb formában általános /*fizeccsikkip*: Pl/. Az igékhez járuló ragokban — mint említettem — kevés *i-ző* adattal találkozunk: általában *ënnék*, de *rühethetnik* /Szegh/ változatra is van példa.

Úgy összegezhethetünk, hogy az *i-zhető* toldalékok mindegyike általában *i-zve* hallható, az olyan egyalakú *i-zhető* ragok pedig, mint az *-ért* még jobban növelik az *í* gyakoriságát.

Í-zés igékhez járuló toldalékokban

-/j/ék /óhajtó mód, jelen idő e. sz. 3. személy/

/meg ne/ halják /Kt/, kapják /Bú/, /Had/ pállódjék /Vél/, /ne/ báncsík /Hp/, berakoggyik /Po/, /ki ne/ bomojjik /Bú/, bírják vele /Po/, /ki ne/ csorbújjik /Po/, /le ne/ csússzik /Da Dv/, /had/ dagaggyik /Hp/, /el ne/ düjjik /Kony/, égyik /Nsz/, ércsik rúlla /Sa/, essíg beléd /Nsz/, /még nē/ fazzik /O/, felneveljik /Bu/, fjjik 'féljen' /De/, hu hájjik /Kony/, hasadjik meg /Bu/, hújjik ki /Bú Kony/, /hat/ hújjik /Bsz/, A búr hújjik rád! /durv/ Pl/, írják meg /Kony/, /nē/ járkik /Nsz/, jussék /Bú/ ~ jussik /eszibe/ /Hp Kt Szegh/, /ne/ kinlóggyik /Bu/, /ne/ lássik /De/, legyék /Bú/ ~ legyik /Bu Da Kony Kt Hsz Zsá/ ~ /szēb/ léggyik /Bbő Bú Bug De Pl Su Vél/, megírják /Kony/, nyerik /Vél/, Nyúgoggyik /bikibe! /Fu Mp Pl/, /ki ne/ óddzik /Nr/, összetarcsik /Po/, pásozjék /Mpet/ ~ pásozjik /Bu Pl Vél/, /még nē/ póukosoggyik /Nr/, /hat/ pusztújjik el /Bnb Vél/, ragaggyik /Bú/, szaporiccsék /Mpet/, szenvedgyik /Bu/, vastagoggyik /Bsztm/, vájjik egíssigire /Bu Szegh Zsá/.

-/j/ék /felszólító m., jelen i., e. sz. 3. sz./

aggyik /Bug Hp Kony Nsz Pl Vél/, Had ájjik! /lónak, tehénnek/ /Da Km Mp/, ájjik bele /Sá/, ájjik fel /Po/, ájjik meg /Bu/ ~ ájjik még /Bsztm/, aluggyik /Á Dv Fu Gá Hp Sze/, /osz/ bejőjjik /Vél/, bújjig bele /Kony/, dógozzik /Su/, égyik /Bug/, /ne/ faskoggyik /Hp/, fogjik /Kony/, fordújjik vissza /Bu/, górkik meg /Kt/, gyűjjik /O Vél/, hajcsík /Hp Pl/, halgassik /Hp/, /ne/ hazuggyik /Do Pl/, higgyik /Hp Pl/, hozzík /Bu De Vél/, ígírják még /Bug Szegh/, intézkegggyik /Hp/, írják 'írjon' /Á Fu Gá Hp Sze/, /ne/ járkik /Vél/ ~ /nē/ járkik /Nsz/, jelentkezzik /Hp/, jőjjig be /Bnb Bug Dv Hp Kony Pl Vél/, jövendőjjik /Hp Vél/, /ne/ karatoljik /Vél/, kejjik fél /Bug/ ~ köűjjik fél /Pl/, keressik /Bug Vél/, kerűjjig bejjebb /Pl/, kerűjjik ki /Dv/, /ne/ kóuborogjik /Hp/, komendájjik kend /Vél/, /bele ne/ kössik /Szegh/, lípjik vissza /Szegh/, maraggyék /Bú/ ~ maraggyik /Bu Hp Ka Kt/, masírozzik /Bu/, /ne/ mennyék /Bú/ ~ mennyik /Bu Hp Vél/ ~ mēnyik /Bsztm Bug De Ko Nsz Pl Sze/, mutassik /Nsz/, /ne/ nyúglógggyik /Hp/, /ide ne/ pēsējjik /Bug/, /még ne/ sércsik /Bug/, szeggyik /Mp/, szērēzzik még /Bug/, szógájjik /Vél/, szóljik /Zsa/, tanújjik kend /Bu/, térjik /a búribe/ /Pl/, temessik elfele /Vél/, tóccsík /Bé Btor Pl/, /le ne/ törjik /Po/, törőgggyik vele /Hp/, törvinkezzik /Tér/, újjik fel /Vér Zsa/ ~ újjik fél /Pl/, újjik lē /Ka/, /ne/ üssik /Bé Hp Pl/, vágjik /Po Sa/, várjik /Da/, végyig belőlle /Bé Pl/, vegyik rá /Vél/, vigyázzik rá /Kony Su Vél/.

-/j/étek /felszólító mód, jelen idő, tbsz. 2. sz./

csörgessíték /Sze/, égyíték még /Do/, kérgyíték /Btor/, nizzíték /Sá/ ~ nizzíték /Do/.

-/t/étek /kijelentő m., múlt idő, tbsz. 2. sz./

összeszűrtíték /Su/, szēttíték /Su/, tettíték /Sá/ ~ tēttíték /Bé Pl/, tőűccsíték /Bél/, vigyíték /Pl/.

-ték /kijelentő m., múlt idő, tbsz. 3. sz./

énekeltek /Sa/, kéreltek /Knh/, összeéreltek /Sa/, agyonlútták /Do Pl/, aszittik 'azt hitték' /Kl Pl/, átalkötötték /De/, átkirták /Dv/, átkötötték /Zsa/, átvették /Bnb/, beletették /Vél/, belevitték /Sze/, beszéltek /Sa/, beszüntették /Bél/, beszútták /Su/, betemették /De/, betörték /Kony/, bevetették /Hp/, bevették /Bél/, bevezették /Da/, bevitték /Bé Mhom/, cipelték /Bél/, csépeltek /Mhom/, csetkeltek /Zsá/, csírkészték /Po/, csökönösítették /Hp/, ejtették /Dv/, elárveresztik /Bél/, elcsipélték /Su/, eldöntötték /Bug/, elfeljétték /De/, elhitték /Bél/, elírták /Kony Po/, elkésztek /Bé Dv/, elkötötték /Do/, elkűtték /Kony/, elneveszték /Szegh/, elővették /Csö/, elrendelték /Bél/, élszűrték /Kl/, eltemették /Bug/, eltették /Pl/, eltömték /Bél/, elverték /Kl/, élvették /Bug De/, elvígeszték /Do Szegh/, elvitték /Bbö Bnb Bug Do Hp Kl Knh Hr Sze/, emeltek /Bé Da/, erőltették /Bug Knh/, értékésítették /Bnb/, eskették /Zsá/, észrevették /Kony/, éttik /Su Sze/, étették /Bél/ ~ étették /Kony/ ~ itették /Pl/, fejlesztették /Bá/, fejték /Kl/, fektették /Szegh/, feldűtötték /Vér/, felkötötték /Kl/, félőlelték /Bnb/, felseperték /Kony/ ~ felseprettik /Ko/, félsezték /De/, féltéhttek /Btor/, feltötötték /Btor Hp/, felverték /Sá/ ~ verték fél /Bél/, félvették /Do Vél/, felvitték /Fu Zsá/, féreverték /Su/, fizették /Kony Pl Sze/, fősztek /Su/, gyűtötték /Dv/, hejjeszték /Sze/, hirdették /Su/, hitték /Bél/, ígették /Dv Zsá/, ígérték /Do Pl Sze/, ígérttek /De/, ílték /Zsa/, ípítették /Csö Fgy Hp/, írtették /Zsa/, ismerték /Bnb/, jegyeszték /Su/, jelentették /De/, kérdészték /Sa/ ~ kérdészték /Do Pl/, keresték /Nr Sze Vél/, kereszteltek /Po/, kergetiszték /Nr/, kéreltek /Knh/, kérték 'kérdeszték' /Bsz/, keszték /Bé Hp Pl/, kibikítették /Csö/, kicibérészték /Nsz/, kieresztették /Bél/, kifejtették /Fu Pl/, kifizették /De/, kihirdették /Bú Pl/, kikötötték /Su/, kipeckelték /Po/, kitelepítették /Kony/, kiverték /Su/, kivitték /Do Hp Pl/, körülülték /Bug Zsa/, körülvették /Hp/, kötötték /Dv Su/, követélték /Pl Su/, közelítették /Da/, kűtték /Bé Bnb Fu Vél/, léengették /Do/, léfiztek /Bá/, legeltették /Bé Hp/, leseperték /Hp/, lesték /Da/, lészérélték /De/, lészűrték /Bnb/, létérítették /Fu/, létették /Bá/, lévették /Nr/, levezték /Csö/, lútták /Da Sá/, megbeszútták /Mhom/, megbűntették /Csö/, megdörzsölték /Bug/, megdűrückölték /O/, megengették /Do Sa Su Zsa/, megétték /Bé Bug Ko Ksza Pl Vél/, megfejelték /Zsa/, meggörbűtték /Esz/, megílték /Po/, megnyesték /Csö Hp/, megölték /Dv Pl Su/, megverték /Hp/, megvészégették /Bbö/, megvetették /Kony/, megvették /Hp Po/ ~ megvették /Bé Do Mhom Pl Sze Vél/, mekfősztek /Bnb/, mekkérték 'megkérdezték' /Vér/ ~ mekkérték /Bug Do Su Vél/, mekkeszték /Hp Kony Po/, mekkötösztek /Bél/, mekperzsélték /Pl Su Sze/, mektették /Sze/, merték 'merítették' /Bél/, meszelték /Dv/, mirték /Bbö Hp Kl Nr/, nevélték /Pl/, neveszték /Csö Da De Do Dv Ko Ksza Nr Nsz Pl Po Sá Su/, nevétték /Bél/, niszték /Su Sze Zsa/, nyélbe ütötték /Vél/, odaszégeszték /Sze/, odatették /Do/, odavitték /Fgy Hp Szegh/, öklelték /Bnb/, ölték még /Nr/, óriszték /Do Pl Sze/, összeéreltek /Sa/, összegyűtötték /Do/, összekeverték /Ko/, összeszégelték /Dv/, összeszéttek /Bbö De Fgy Nr O/, összeszűrték /Sa/, pèrmetészték /Su/, ráengették /Bá/, rákötötték /Fu/, rátették /Hp/ ~ rátették /Pl/, ráverték /Dv/, rendélték /Bnb/, sűrgették /Bú Hp Pl Vél/, sűtögették /Su/, sűtötték /Bé Bnb Csö Dv Km Zsa/, szédégették /Do/, szették /Da Kony/ ~ szették /Bé De Do Dv Pl Sze/, szerették /Hp Kl/, szűtték /Bug/, szűtték /Da Vél/, temették /Bnb Kszak Vél/, termeltek /Dv Hp/, tették /Hp Vér Zsa Zsá/ ~ tettek /Bnb Dv Fu Ko Nr Sze Vél/, típték /Zsa/, tömték /Pl Vél/, tötötték /De Su/, ütötték /Pl/, vették /Btor Fgy Pl Po/, vetették /Hp Zsá/ ~ vetették /Do Ka Sze/, vették /Da Kony Kt/ ~ vették /Bsz Ksza Nr Pl/, vették vóna /Bnb/, vicceltek /Sze Vér/, visszaengették /Bsz O Su/, visszaminősítették /Bnb/, vitték /Bnb Bu Bug Csö Da Dv Hp Kony Nr Pl Sze Szegh Vér/.

-ék

bizonyítik /Bé Pl/, *gombójik* 'összeállt nyáj' /Fgy/, *habarík* 'vizes sár' /Fu Nsz/, *hagyatigbúl* /O Pl/, *hülladik* /Bé/, *kaparík* /Bsz Do Hp Pl Zsa/, *kissarjadik* /Bé/, *körömhasítik* /Po/, *maradikja* /Bnb/, *ötözik* /Ka/, *sarjadik* /Bé/, *sépredik* /Ka/, *szakadik* /Bá/, *szűrűvágatík* /Do/, *tájikát* /Bu/, *takaríkba* /Bu/, *tilószakadík* /Bug/, *vakarík* /Bug De Dv Esz Pu Km Kony Nsz O Pl Po/.

-ékeny

engedikeny /Nsz/, *feledikény* /Do Pl/, *kirkedikeny* /Vé/.

-és

álattenyisztis /Km Pl Sze/, *alólvétis* /O/, *anyagbeszerzís* /Sa/, *árverzís* /Bé/, *átszervezís* /Kszak Sze/, *átvénis* /Bnb/, *béllis* /Hp/, *bélíse* /Da/, *besegítíssel* /Sze/, *beszúgetís* /Pl Su/, *bevetís* /Sa/, *bornyúnevelíssel* /Sze/, *bőgőzís* /Do/, *búzavetís* /Hp Pl/, *cűrűhódís* /O/, *csendítís* /Fu/, *cséngtetís* /Ka/, *csiplískor* /De Do Hp Pl/, *csörgíst* /Dv/, *csörtetís* /Nsz/, *csutkatűszédís* /Ka/, *deszkakerítís* /Mp/ ~ *dészkakerítís* /Pl/, *dilelís* /Hp/, *díszlövíst* /Pgy/, *dísznóólís* /Bug Hp Su/, *dörzölís* /Kony/, *dübögís* /Kony/, *dűrgíst* /Vé/, *eggyeszkedísre* /Hp/, *egyetirtísben* /Zsa/ ~ *éggvetértís* /Dv Pl Sze/, *élnenezís* /De Sa/, *eltérís* /Bsz Su/, *emelís* /Bé Fgy Sá/, *emelkedís* /Hp/, *eresztís* /O/, *erőöltetísre* /Knh/, *elesísre* /Bsz/, *esküvíshe* /Sa/, *esőzísben* /De Po/, *étetískor* /Bnb Bug O Sze/, *evískor* /Ko/, *fegyverkezís* /Sze/, *fejelís csizma* /O/, *fejzísbe* /Fgy Kl Zsa/, *fejlődíse* /Bnb Do Pl Sze/, /sok/ *fekvízíse* /Pl/, *félfőüvísibe* /Bé/, *félírísbe* /Zsa/, *félkötís* /Do/, *félnevelísre* /Sze/, *félösmerísre* /Pl/, *festíse* /Sze/, *fillentísén* /Ka/, *fírgízís* /Fgy Kony/, *fizetísír* /Bnb Hp Nr Pl Sa Sze/, *fődmívelíssel* /Sa/, *fővís* /Kony/, *főzís* /Bú Kl Mp Sa/, *fűlbélís* /Bé/, *fűllíst* /Hp/, *fűrdőzís* /Ksza/, *fűtís* /Sa Sze/, *fűzís* /Bé Bnb Hp/, *gabonakereskedíse* /Kl/, *gatyakötísig* /Nsz Pl/, *gépelís* /Kony/ ~ *gépélís* /Bnb O/, *gépesítísre* /Do/, *gerebelíst* /Kony/, *gerebjélíshe* /Hp/, *gutaütís* /Mp Sá/, *gyászjelentíse* /Kony/, *gyíkinyezís* /Sá/, *gyűlís* 'furunkulus' /O/, *gyűlísékén* /Bug O Pl/, *gyútís* /O/, *halkereskedísbe* /Kt/, *házipítís* /Kony/, *hegedülís* /Vé/, *hégyézís* /Su/, *herís* /Dv/, *herülís* /Dv Pl Zsa/, *hideglelísről* /Ko Vé/, *hőrbölís* /Vé/, *hőrcsögöntísnek* /Kony/, *ígetís* /Sze/, *ígís* /Sá/, *ípitísre* /Do Ksza/, *ípitkézísén* /Do Pl/, *íríst* /Hp/, *istenverís* /Sá/, *jeléntís* /Pl/, *jelzísék* /Bnb/, /sok/ *jöszmikélízíse* /O Pl/, *jövís* /Hp/, *karosülíst* /Po/, *kelís* /O Pl Vé/ ~ *kilís* /Do Dv/, *keníssel* /Su/, *kenyírsütís* /Mp/ ~ *kényírsütís* /Fu Sze/, *kérésztlís* /Do/, *kerítís* /Bsz Bu Da Do Dv Esz Gá Hp Mp Pl Sa Sze Zsa/, *kerülísen* /Hp/, *keverísbe* /Km Sze/, *kíbzélgís* /Fu Pl/, *kikébzísre* /Bug/, *kírísre* /Bug/, *kitüntetísei* /Sze/, *kiverís* /Ko Pl Sá/, *kormánykitüntetíst* /Bug/, *kőccsígvetís* /Bá/, *köhögísrül* /Ko/, *könyörgíst* /Zsá/, /éty/ *köpísre* /Pl/, *körmölís* /Fgy Kony/, *köszöníst* /Hp Pl Zsa/, *kötílvétís* /Hp/, *kötís* /Bé Hp Kony Nsz/, *kötísig* /Dv Kony Mp Pl/, *követelís* /Bé Pl Szegh/, *kunkötís* /Dv Pl/, *kutyavesztís* /Dv/, *legelís* /Bsz/, *legeltetísi* /Dv/, *lelkesedíssel* /Bu/, *levírzísnek* /Sa/, *lípís* /Bé Bug Da Do Fu Hp Nsz O Pl Sá Su/, *lípízíse* /Nsz/, *lípíkedís* /Vé/, *lövísre* /Da Dv Sá/, *lúfürőstís* /Csö/, *lúkötís* /Zsa/, *malacölís* /Pl Su/, *maríkszédís* /Ka/, *mégíllhetíst* /Bá Bú/, *megjeddzísem* /Csö/, *mégörzísírül* /Do/, *mégvidelmezísre* /Bé/, *méjedís* /Fu/ ~ *míjjedísín* /Da Sa/, *méksértődízsbúl* /Bsz/, *méktisztétetíst* /Bá/, *méníst* /Do/, *merísnél* /Hp Po/, *meszelísbe* /Kony/, *múrgelődís* /Szegh/, *nagygyűlísre* /Pl/, *nátkerítís* /Bé/, *nélkülözíst* /Hp/, *nevelísít* /Hp Su Zsa/, *nevetís* /Sze/.

nízísíre /Vél/, növisékor /Po/, nyavajatóris /Sál/, nyeríst /Dv Vél/, nyövís /O/, nyüvelís /Zsál/, óurautís /Csö/, öröklísnél /O/, öblítís /Bél/, öntözísés /Pl/, összefűzís /Bú/, összeköttetís /Bnb Do/, összevetís /Do/, összevettetís /Dv/, őtíssel /Bnb Mhom/, pallóverís /Dv/, papszentélís /Ko/, pérgetís /Kal/, pérmetézíssel /Szel/, pėrségís /De/, pėrszélís /Do O Su/, ráfizetís /Bug/, rendelíse /Sál/, rendėlkėzís /Pl/, riselís /Szel/, ríszélís /Do Kal/, ríszesėdís /Bnb/, rostavetís /Vél/, rucatótírsre /Bú Po/, rühetís /Mp Sál/, sértís /Pl/, sėtítėdís /Pl/, Sírájúlis /hn/ /Mhom/, sövínkerítís /Bél/, süsnőkerítís /Mp/, sütískor /Bnb Sa/, szalonناسütís /Su/, számárbógís /Pl/, szėdėgetís /Do Kal/, szegís /Bé Bú Pl/, szekėrűlís /O/, szėmmelverís /O/, szemvedíssel /Csö Ksza/, szerzódíst /Sa/ ~ szerzódís /Bnb Do Pl Su/, szídűlís /Vél/, szítverís /Sál/, szókíst /Do/, szövís /O/, születísnél /Su/, születísnapját /Szel/, szűlís idő /Vét/, teccsėk /Bél/, telepűlís /Bnb De Do/, temetís /Bnb Csö Fu Kony Su Sze Zsa/, temetkezís /Bug/, templomkerítízsbė /Vér/, ténfergíst /Zsa/, tengeríszedís /Kony/, tenyíztítís /Pl Szel/, terfjtejjesítís /Szel/, termís /Bá Bé Dv Fgy Ksza Pl Po Sál Su/, tetejelís /Hp/, típís /O/, tivedízsbűl /Szegh/, törís /Hp Kony O/, törlesztís /Pl/, törülgetíssel /Kony/, tőtís /Bug O/ ~ tőtítís /Vél/, tőtőgetís /Po/, tyúkszídűlís /O/, ugállėgėltetís /Hp/, újűlísbűl /Bu O/, útjelzís /Pl/, űlíst /Po Szel/, űltetís /Hp/, űnneplít /Bú/, űtísekkel /Hp Kl Kony/, űzís /Hp/, vágúgvetís /Do Kal/, vastakkőtísű /Bnb/, vékkílegítítís /Bug/, verekedís /Csö Sál/, verís /Kal/, veszekedís /Csö Hp/ ~ veszekėdís /Fu Ko Pl Szegh/, vetís /Bú Hp O Pl/, vezetíse /Bu Su/, viccelőűdísėk /Kony/, vıdekezís /Hp/, vígzíst /Pl Sa Zsál/, vírzíst /Bu/, vírzıcsıllapítónak /Dv/, zürmőtölís /K-S/.

-mény

eredményėssıgbe /Szel/, gyűteményėm /Pl/, kedvezmınt /Bbö Pl/, követkėzmıny /De O Pl/, sűtemény /Su Szegh/, tėrmény /Fu Szel/, vetemény /Bsz Da Do Kl Pl/, vetemífőd /Do/.

-ség

munkaetyıség /Kony/, bėkessıgbe /Kszak/, belsősıgbe 'belterület' /Do/, belsősıg 'baromfi, lábásjóság belső szerve' /Pl/, beteksıge /Bnb Do Hp Ksza Mp Pl Sál Szel/, bikessıgbe /Bu Mhom Nsz Su Zsa/, bűdössıget /Bu/, bűsıge /Fu/, bűsıges /Fö/, csekıjsıg /Nsz Vél/, cselėccsıget /Bu Zsa/ ~ cselėccsıgėt /Bug O Pl/, csendessıget /Hp/, csendőrsıg /Hp Zsál/ ~ csendőrsıg /Pl Sál/, dıcsősıgėt /Bnb/, egıssıgbe /Bu Sa Zsa/, egıssıges /Hp/ ~ egıssıgės /Pl/, ellensıg /Kony/ ~ ellensıgėm /Nsz/, ellensıges /Hp/, elsősıg /Po/, emberısıgnek /Su/, embersıg /Hp/ ~ embėrsıg /Su Szel/, emlıkėzőtėheccsıgėm /Szel/, érdekessıg /De/, erdősıgre /Mhom/, eredményėssıgbe /Szel/, fehırsıgėt /Ko/, feledıkėnyısıg /De/, felelősıg /Pl/, feszűlcsıgėt /Bál/, gennyėccsıg /Á/ ~ gőnnyėccsıg 'genny' /Fu Nsz/, gverėksıg /Pl/, győnyörűsıg /Szel/, határőrsıktűl /Su/, hėjsıgėt /Bnb/, ıbersıge /Zsa/, ıdessıget /Zsa/ ~ ıdėssıgėt /Pl/, ıkessıge /Zsa/, ıpsıgbe /Pl/, ırtıysıg /Bnb/, ısıg 'ėhség' /Do Vél/, ısmereccsıgbe /Szel/, ıstensıgıt /Sál/, jelentőűsıgıt /Bél/, jómınősıgű /Fu/, kéccsıg /Nsz/, kemısıg /Pl/, keserűsıg /Vél/, kıntelensıg /Nsz Zsa/, kıpessıge /Do Fu/, kırendėlcsıg /De Fgy/, korhejsıge /Szegh/, kőnyepısıg /Bug/, kőtelessıge /Bé Bnb Bu Fu Pl Zsa/, kőveccsıg /Szel/, kőzössıgbe /Su/, küldőccsıg /Bál/, külömpısıg /Bá Fu Ko Su/, különlėgėssıgėt /Su/, lėhetetlensıg /De/, lėhetősıg /Km/ ~ lėhetősıgėm /Bnb/, lektőpsıg /Zsál/, meddősıg /Sál/, melegsıktűl /Vél/, mēncsıg /Pl/, mennyısıge /Kony/, mestėrsıgėt /Bbö Dv Mhom Pl/, mıjsıg /Csö/, mındėnsıgėt /Bél/, mınősıgıtűl /Hp/, munkanėkűlısıg /Szel/, nedvessıget /Bu/, nehėssıg /Sál Szel/, nemzeccsıgűeket /Ksza/, nıpsıg /Pl Vél Zsa/, nyeresıgre /Kony/, Nyırsıg /Pl/, öröksıgėt /Mhom O/, őrsıg /Sál/, ősmereccsıggel /Szel/, őszıntesıg /Sa/, rendetlensıg /Bu/, rendőrsıg /De Kszak Pl/, rémsıg /Pl/ ~ rımsıg /Vél/, rıgısıgėket /Do/, rıtsıg /Dv Vél/, rövıccsıg /O/, segıccsıgıvel /Bbö Bé Bug De Hp Kony Szel/, sėtıccsıg /Pl/ ~ sőtıccsıg /Ksza Sál/, sűrűsıg /Bug Sál/, számszerűsıgbe /Bnb/, szemėlysıgıget

/Bu/, sziginység /Bu/ ~ sziginységbe /Bú Do Fgy Pl Su Sze Vé/ ~ sziginység /Bu/, szemvesztesíget /Hp/, szencsigrűl /Mhom/, szerencsétlensíget /Kony Mp/, szërkesztósígebe /Su/, szíjjélsí /Pl/, szílessí /Bu/ ~ szíléssí /Bá/, szípsí /Bu Sze/, szípsíges /Zsa/, szívesíget /Pl/, szíksí /Do/, tehetsí /Dv/, térsí /Bé/, tístessí /Bu Zsa/ ~ tístéssí /Pl Vé/, ünnepsí /Ko/, üzemétsí /Sze/, vendíksí /Bnb Kony Pl Sa Su Vé/, veszéccsí /Pl/, vezetósí /Bnb/, víccsígél /Fö/, víletlensígbűl /Kony Pl/, vínsí /Do Sá Szegh Vé/, vízibeteksí /Sá/, zóccsí /De O Pl Sa Zsa Zsá/.

-ért

amír /Bé Bu Csö Do Nr Pl Sa Zsa/, aranyír /Btor/, árpáír /Csö/, azír /Bé Bnb Bu Bú Bug Da De Do Dv Fö Hp KI Ko Kony Mhom Nsz O Pl Sa Sá Su Sze Szegh Vé Vér/, bagóír /Szegh/, bankómír /Szegh/, bárányír /Bnb/, bogjázásír /Hp/, Bóudizsnéjír /Bé/, borír /Fö Nr/, bútoráír /Szegh/, búzájír /Do Csö Su/, bürijír /Vér/, cirokszárír /Zsa/, csikójír /Pl/, csqókír /Hp/, doktorír /Bu/, dologír /O Kony/, emennyijír /Kony/, esgőjír /Zsá/, ezír /Bá Bu Bug Csö De Hp Kony Pl Sá Su Sze Vé Zsá/, fájír /Á Dv Fu Gá Hp Sze/, fějszjír /Mhom/, feketeszęőriír /Btor/, filléír /Csö Pl Sze/, fizetisír /Nr/, forintír /Bá Bu Do Kony Kt Pl Sa Sze/, földír /Do/, föggjír 'földjéért' /Do/, fuharír /Bu/, fűszerír /Fö/, garasír /Nsz/, gombír /Fgy/, gyaótyszerír /Knh/, gyűlisír /Hp/, hazugságír /Dv/, hordásír /Hp/, hozzászólásír /Fu/, ingyír ~ igyęmbe /Fu Ka/, itatásír /Bé/, itelír /Po/, jányír /Do/, joblétír /Bá/, kenyír /Bu/ ~ kenyírír /Pl Sze/, kétannyjír /Bug/, kincsjír /Hp/, koronákír /Bu Bú Fö/, korpáír /Fö/, krajcárír /Csö/, lisztír /Fö/, lújír /Fu Kony/, magájír /Hp/, mennyír /Btor Pl/, mindenír /Kl/, mír 'miért' /Bé Bnb Btor Bug De Do Fu Hp Knh Ko Kt Pl Sá Su Sze Vé Vér Zsá/, napszámír /Bug Csö/, nyúlír /Csö/, ócsóbbír /Su/, órájír /Fu/, órájír 'orraért' /Sá/, orvosír /Vé/, őtharmincír /Kt/, pájinkáír /Bu/, pakír /Fö/, pęngőír /Do/, petróulijomír /Bé/, pizēmír /Sze/, pizír /Á Bé Csö Do Dv Fu Gá Hp Pl Sze Sze Szegh Vé Vér/, pokrócír /Sá/, rízír /Do/, ruhájír /Pl/, sęmennyír /Do/, semmijír /Zsa/, szalmájír /Bnb Bu/, szilváiír /Fö/, szénír /Vér/, színájír /Bug/, takarmányír /Pl/, tégláiír /Fö/, tejfělír /Té/, telkékír /Bá/, termisír /Zsa/, tizenötír /Kt/, tojásír /Bé Csö Pl/, trafikír /Vé/, türelmünkír /Sá/, világír /Ksza/, virágír /Dv/, vízír /Bu Kony Pl/, zőccsígír /Bu/.

-ként

apránkint /Pl/ ~ apródonkint /Pl/, cserekint /Su/, darabonkint /Bug O/, egyenkint /Sá/ ~ ęgyenkint /Pl/, ęgyépkint /Su/ ~ ęgyépkint /Bnb Bsz Do Su/, estęnkint /Pl Su/, fejenkint /Do/, főkint /De Zsa/, hektáronkint /Bé Fgy Sze/, hetenkint /Ka/, hétvęnkint /Pl/, húslibakint /Sze/, iccakánkint /Vé/, időközönkint /Bá Ka Pl Sze/, kilánkint /Pl/, köblösönkint /Bnb Su/, méterenkint /Kl/, önkint /Pl Vé/, ötenkint /Nsz/, reggelenkint /Kony/, szálankint /Bé Bnb O/, százanakint /Nsz/, telenkint /De Kl/.

-képpen, -kípp

másképpen /Pl/, mindenkíp ~ mindenkíppen /Nsz/, vikkípp /Pl/.

IV.

A zártabbá vált é : í megfelelés és mai í ~ i váltakozásának kisebb adattárú esetei

1.
 - a. alapszavakban, összetételekben hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben /*idesanyám*
~ *idesanyám*, *fazík* ~ *fazikat*/
 - b. *e* ~ *é*-t váltó abszolút tövekben: *eke* ~ *ekít*
relatív tövekben: *felínyi* ~ *fellínyi*
 - c. relatív tövekben todalékok előtt: *idejibe* ~ *idejibe*, *fenekire* ~ *fenekire*
 - d. *e* /*ej*/ ~ *é* : *i* váltakozásban: *amík*, *bőrbí*
 - e. *ie* : *i* váltakozásban: *amír*, *mír* 'miért'
2. Más magánhangzók illetve hangkapcsolatok helyén jelentkező *i*-k
köznyelvi *a* : nyelvjárási *i*: *szakító kosár*
köznyelvi *öl* : nyelvjárási *it*: *fütyít*, *süvít*
köznyelvi *ű* : nyelvjárási *i* /illabiális *i*-zés/: *fűcfa*, *kűlső*

1.a. Az *é : í* megfelelés és mai *í ~ i* váltakozás kisebb adattárú esetei

Tanulságos adatscsoportok példái állnak a fejezetben. Nem mai felfedezés az adattár, elszórt példái — esetenként nem megfelelő rendszerezésben, másoknál csupán egy-egy szemléltető adatként — megtalálhatóak a nyelvjárások *i-zés*t bemutató tanulmányokban. Itt azt tartom többletnek, hogy a mai megfeleléseket az ismert feldolgozásokénál részletesebben, nagyobb példatárral és rendszerezettebben dolgoztam fel, amely nyomán az *é : í* megfelelés és *í ~ i* váltakozás adattára szemléletesebben áll előttünk. Érzékelteti, hogy a sárréti részeken gyakori *í ~ i* váltakozás és a szomszédos romániai magyar nyelvjárásokban feljegyzett *í ~ i* váltakozás valószínűleg egyazon eset: a sárréti részen és a román határ túloldalán az *é : í ~ i* megfelelés és váltakozás sok adatával találkozunk /vö. IMRÉNÉL és MÁRTON GYULÁNÁL is/; a nyelvjárásokban fellelhető *é : í* szembenállást pedig értelmezhetőbbé teszi az említett romániai nyelvjárásokban gyakori *é : í ~ i* megfelelés /az adatokat lásd MURÁDIN LÁSZLÓ tanulmányában; NyIrközl. XXVIII: 33—54/. Engem természetesen a Sárréten található és többféle csoportosításban tetten érhető *í ~ i* váltakozás érdekelt, mert itt ezek az adatok különböző összefüggéseikben is tanulságosak.

Az *é : í* megfelelés és *í ~ i* váltakozás különböző helyzetekbeli adatai

Nagyobb adattárral bíró adatscsoport, példái jól szóródnak a vizsgált régióban. Több, ide sorolható adatot találunk a nyelvjárás atlaszban is. A másodlagos eredményű *í ~ i* váltakozás példái hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben, *e-ző* és *ë-ző* morfémaokban valamint egyedi példában egyaránt előfordulnak. Az adattárban vannak *é : í*-s realizációk /*görinyl*/, csak rövid *i*-vel előforduló alakváltozatok /*belindek, cidrus, uzsgyi*/, az *í ~ i* váltakozás egy morfémaiban előforduló adatai /*enyim ~ enyim*/, Akkor is tanulságos gyűjtemény, ha az adatok között van néhány alkalminak látszó példa is /vö. *közi* álott /*Ko*/, *elëbb* /*Bug*/ ~ *lelelibb* /*Fö*/, Az adattár azt is mutatja, hogy kevesebb az olyan példa, amelyikben nincs *í ~ i* váltakozás, hanem csak *é : í* vagy *é : i* megfelelés. Az *é : i* megfelelésre /MÁRTONnál szembenállásra/ itt is van adat /*cidrus, krizantin, összibb*/, a kevés adat okán sem tudom az *í ~ i* váltakozás leglább alkalmi felbukkanását kizárni.

A fejezetben tehát a kny. *é : nyj. í* megfelelés, valamint *í ~ i* váltakozás eseteit mutatom be. Az anyagot változatossága és terjedelme miatt is a monográfia fontos részének tekintem. Elsősorban azért, mert ezekből látszik azon adatok egymás mellett élése, amelyekből a korábban zártabbáválással született *i*-k mai továbbélése /*í ~ i*/ megragadható. Jóllehet, az alcímben is utalok rá, hogy a zárt *i-zés* hangsúlyos és hangsúlytalan helyzeténél kevesebb adattal kell beérnünk, de tanulságai, a kettős alakokban továbbélő realizációk azt bizonyítják, hogy az *í* gyakoriságára és változataira nézve eddig kevésbé ismert példák kerültek felszínre. A bemutatandó anyag egy hosszú idő óta etnikailag és nyelvileg változatlan területről állt össze, terjedelmében kisebb ugyan a két nagy *i-ző* tömb állományánál, de friss merítésű, fentieket erősítő tanulságai alapján azt mondhatjuk: sokat mondanak az itt élő, a nyelvjárást használók nyelvi állapotáról. Különösen érdekesek azok az adatok, amelyek a Sárrét-vidék szélső területeiről valók.

Fentebb már jeleztem, hogy a korábbi zártabbáválás /*é > i*/ és a mai *í ~ i* váltakozás adatainak sajátos kis csoportjait mutatom most be. Szinkrón adatokkal dolgozom, ezt a képlet is jelzi: *é : í ~ i*, vagyis a korábbi zártabbáválást mai ténynek veszem, valójában a mai állapot, a mai megfelelések, az *í ~ i* mostani realizációi érdekelnek. A váltakozásban érintett morféma csoportosítása, rendszerezése nyomán látjuk, hogy többnyire kisebb adatscsoportok tartoznak ide /például az *é : í ~ i* megfelelés és váltakozás esetei alapszavakban, valamint összetételek hangsúlyos és hangsúlytalan helyzeteiben/. A toldalék

előtti relatív tövekben kigyűjthető váltakozás: *idejibe* ~ *idejibe*-típus előfordulása sokkal nagyobb. Az ugyanide tartozó *hejjibe* ~ *hejjirül* stb. rövid *i-ző* adattára jelentős, de csak *i-s* előfordulására is vannak adataink /vö. *hejire* /Po/, és nem csak az időtartamcsérés *hejjire* ~ *hejire* toldalékos változatra, más toldalék előtt is /vö. *hejjibe*, *hejjirül* stb./ . Igaz, nem sok más toldalékkal ellátott adat került a látószögünkbe, mégis a sárréti adatok fontos csoportjának tartom őket. Az alapszavakbeli példák száma is nagyobb lehetne, ha az alapszó összetételekben előforduló adataiból több rendelkezésünkre állna /például: *fazigba*, *fazikat*; *vászofazikak*, *vászofazikat*, *cserépfazikkal* stb./ .

A továbbiakban a zártabbaválás nyomán született *i-k* /*é* : *i* ~ *i*; *é* : *i*/ mai megfeleléseinek kérdéseivel foglalkozom. Az *i-zés*ről a magyar nyelvterület különböző részeiből, több szerzőtől ismer adatokat, hivatkozásokat a szakirodalom /BENKŐ LORÁND, BOLLA KÁLMÁN, FEKETE PÉTER, HORVÁTH KATALIN, IMRE SAMU, KÁROLYI MARGIT, MÁRTON GYULA, MURÁDIN LÁSZLÓ, SULÁN BÉLA, SZABÓ GÉZA, SZABÓ JÓZSEF, SZATHMÁRI ISTVÁN, VÁRKONYI IMRE, VÉGH JÓZSEF, ZILAHÍ LAJOS, legutóbb pedig a GUTTMANN MIKLÓS—MOLNÁR ZOLTÁN szerkesztette nyelvjárási szöveggyűjteményben/; mutatóanyagok mellett, más munkákban, találunk lényegre utaló megállapításokat is /vö. „a ma rövidke ... történeti fejlődésük során feltehetően átmentek a zárt *i-zés* fokán is.” DEME, NyatlFunkc. 201; FÜR, Az *i-zés* állapota ... 92—3; „Az *i-zés* csak az *i-zés*-sel együtt érthető meg.” TEISZLER PÁL, NkMNyR. 56; JUHÁSZ DEZSŐNÉL a másodlagos rövidüléssel született *i-ző* adatok kapcsán: MDial. 271. stb./ . Mindkét megfelelés a Sárréten is megvan /*é* : *i*; *é* : *i* ~ *i*/ . A zártabbaválással alakult *i* ma *i* ~ *i* váltakozásban több adatsorozatban bizonyító értékű példában vizsgálható. Az adatok másik csoportjában *i* ~ *i* váltakozás nélkül *é* : *i* megfelelésben találjuk. A zártabbaválás nyomán született mai *é* : *i* ~ *i* és *é* : *i* megfelelést a nyelvterület különböző régióiból ismerjük, a tőle jól elkülönülő és elkülöníthető *i* > *i* rövidülés jobban területekhez kötődik. Pontosnak tartom, hogy hangsúlyozzam: a dunántúli nyelvjárásokban kimutatott felső nyelvállású hosszú magánhangzók, köztük az *i* rövidülése: *tiz*, *viz* stb. /vö. BOLLA, IMRE, KISS J., SZABÓ J., VÁRKONYI feldolgozásaiban/ más eset, a Sárréten nem jellemző, három—négy adatáról tudunk csupán /nyirétyházi, Hidvégi /szem.n./, minusz /tisz fok/ .

A szomszédos romániai magyar nyelvjárásokban az *é* : *i* ~ *i* megfelelést és váltakozást szintén kimutatták /vö. MÁRTON: MNyJ. X, 77; IMRE MMNyjR. Ro-5/, sőt ennek a megfelelésnek még érdekesebb példáját is: *é* : *i* ~ *i* ~ *i* /vö. MURÁDIN: i. m. 40—1/, lásd például Ágya: *īg*, *īccaka*, *īppen*, *mīhecske*, *lepīny*, *serīny* 'sörény', *szegīny*, Bélfenyér: *līk*, *mīnes*, *tōrvīny*, Nagyszalonta: *mīnēs*. IMRE a Sárréttal határos romániai magyar nyelvjárásokban félhosszú *i*-ket alig-alig jelez, a korábbi nagyszalontai feldolgozások, szógyűjtemények pedig egyáltalán nem /vö. Arany Jánosnál, Kornya Sándornál, Szendrey Zsigmondnál, Viski Károlynál/. Hogy az *i* ~ *i* váltakozásban megragadható *i-k* rövidülés milyen folyamatban, hogyan zajlott le, arról nincs pontos tudomásunk, mindenesetre tény, hogy az *é* : *i* ~ *i* és *é* : *i* ~ *i* ~ *i* ma is élő jelenségek, erősítik egymást. /A hosszú *i*-k hasonló, kétirányú megfeleléseit találta BOLLA KÁLMÁN a gércei nyelvjárásban is: vö. Nyr. 84: 92—3./ Belátható, hogy „ez a rövid *i* is csak újkori rövidülés.” /vö. FÜR i. m. 97/. A fentiek egyik tanulsága, hogy az *é* : *i* megfelelés vizsgálatával nem érhet véget a jelenség tanulmányozása, mert az *é* gyakran nem állapodik meg a zártabb *i*-ben, hanem a morféma egy csoportjában *i* ~ *i* és *i* ~ *i* ~ *i* váltakozásban folytatódik napjainkban is /*idēsapám* ~ *idēsapám*/, míg az adatok másik csoportjában *é* : *i* megfelelésben találjuk.

Az *é* : *i* ~ *i* megfelelésnek és váltakozásnak tartalmi és módszertani tanulságai egyaránt vannak. A váltakozás módszertani vizsgálatára vannak kísérletek, de ezekhez kérdések, aggályok is kapcsolhatók. Mindenekelőtt az, hogy a mai megfelelések milyen lejegyzésben és feldolgozásban értelmezhetőek legjobban? Az *é* : *i* ~ *i* megfelelés és váltakozás valóságátartalma és megjelenítése is belátható /a váltakozás a Sárréten különböző vizsgálati csoportokban kettős alakokban is bemutatható/. Erről a vidékről az *i* ~ *i* váltakozást VÉGH már több, mint 60 évvel ezelőtt több morfémaiban feltárta /vö. NyatlPr.

VII/, frissebb gyűjtésű adataimnak tehát van korábban feljegyzett előzménye, bizonyosan *i ~ i*, de a szinkrón vizsgálatnak csak az lehet feladata, hogy *i ~ i* váltakozásban, esetleg *é : i ~ i* ~ *i* váltakozásban /vö. BENKŐ: NyatlElm. 141/ a jelenség egy fontos csoportját bemutassa. A váltakozás régióink visszahúzódó nyelvjárásaiban még sok adatban kimutatható. Az is lényeges adalék, hogy a váltakozás kettős alakjai itt már másfél—két évszázaddal ezelőtről ismeretesek /vö. ZILAHÍ: MNy. LXXIX: 211—7/.

A különböző megfelelésekben dokumentálható mai *i ~ i* váltakozás azt erősíti, hogy a szomszédos romániai magyar nyelvjárásokból *é : i* szembenállásként /vö. MÁRTON: MNyj. X: 72—3/ bemutatott példák azonosak a sárréti *é : i* megfelelés és *i ~ i* váltakozás realizációival /vö. TÁRKÁNY: *idess ~ ides, ippen, pintek*, Sárrét: *idésanyám ~ idésanyám, ippen ~ ippen, pintékén ~ pintékén*/.

A különböző megfelelések részletezésére az összegezésben még visszatérek.

a. A zártabbá vált *é : i* és mai *i ~ i* váltakozásának esetei alapszavakban és összetételekben

Hangsúlyos helyzetben

cidrus /Pl/, *gégájába* /Dv/ ~ *gigájába* /Bsz K-S N-S Pl Sa/, *héj* ~ *hé* ~ *hi* /Sa/, *idés* <megszólitásként>/Bug/ ~ *idés* 'szaharin' /Pl/, *idesanyám* /Csö Hp Ko Kony Mp Po Sá Vér Zsa/ ~ *idésanyám* /Bé Btor Bú Bug O Pl Su Vé/ ~ *idésanyám* /Pl/, *idesapám* /Bu Csö Hp Kony Mp Po Sá Vér Zsa/ ~ *idésapám* /Bé Bnb Btor Bú Dv Ksza O Pl Su/ ~ *idesapám* /Vér/, *ides mindnyájan* /Su/, *ingem* ~ *ingem* ~ *ingem* 'engem' /Nsz/, *ipég* /Nsz/ ~ *ipp* /Mhom Nsz Pl/ ~ *ippeg* /Nsz Vé/ ~ *ippég* /Nsz/ ~ *ippen* /Bá Bbö Bé Do Hp Kony Nsz O Pl Su Sze Vé Vér Zsa/ ~ *ippen* /Bbö Nsz Pl Sze/, *ipencsak* /Ka Pl Sze/, *ippend* /Sa/, *ippenügy* /Kony/, *léló* ~ *lió* /Bé/ ~ *lihu* /Nsz Sá/, *lipked* /Hp/ ~ *lipkéd* /Nsz/ ~ *lipkéd* /Pl/, *niha* ~ *nyiha* /Nsz/, *pintek* /Hp/ ~ *pinték* /Pl/, *pinteken* /Á Bé Gá O/ ~ *pintékén* /Dv Ka O Nsz Pl Su Sze/, *zsimbel* 'zsémbel' /Nsz/.

Hangsúlytalan helyzetben

belindek /Hp/ ~ *belindék* /Pl/, *csiricsáré* ~ *csiricsári* /O Pl/, *cserépfazikkal* /Bé Csö Do Dv Ko Kony Té/, *delin kendeőt* /Btor/ ~ *delinkendő* /O Pl/, *elibe* /Po/ ~ *elibe* /Hp Ka Ko Pl Szegh/ ~ *elėjebe* /Dv Kl Pl/ ~ *elibem* /Bé/, *élink* /Nsz/, *enyim* /Bú Da Do Dv Kony Nsz Pl Su Szegh Vé/ ~ *enyimet* /Bu Hp Mp Nsz Vér/, *fazígba* /Bá Bú Pl/ ~ *fazigba* /Bé Hp Kony Nsz Sa Su Té Vé Zsa/, *fazekas* /Nsz/ ~ *fazékas* /Pl/ ~ *fazikas* /Fazikas szem.n./ /Á Bnb Bug Do Dv Fu Kt O Pl Su Sze/, *félmarikkal* /Su/ ~ *félmarikkal* /Kony/, *félink* /Nsz/, *gérin* /O/ ~ *gériny* /Sa Vé/ ~ *gériny* /Bé Do Fu Sa Vé/ ~ *giri* /Dv/ ~ *göri* /N-S/ ~ *göringy* /Zsa/ ~ *göriny* /Pl Sze Szegh Zsa/, *imint* /Hp/ ~ *imint* /Hp Pl/, *Kevibe* 'Türkevére' /Dv/, *kiherilik* /Pl Sá/ ~ *kiherillik* /Sze/, *közi álott* /Ko/, *krizantin* /Bnb Do Kl Pl Vé/, *elébb* /Bug/ ~ *legelibb* /Föl/, *nagypintek* /Bu/ ~ *natypintek* /Mp/ ~ *natypinték* /Pl/, *összibb* /Po/, *Riheli gát* 'révhelyi' /Dv/, *sigir* /Nsz Sá/, *szeginy* /Hp/ ~ *szégínység* /Do/ ~ *szégínységnél* /Do/, *szeginy feje* /Zsa/, *szerdik* /Do/ ~ *szérdik* /Fu/ ~ *szérdikés kása* /Nr/, *vászonfazikak* /Ka Su/ ~ *vászonfazikat* /Kony Su Zsá/, *uzsghi* /Pl/, *zsombik* /Pl Su Zsa/ ~ *zsombikon* /Nsz Zsa/.

b. A kny. *é* : nyj. *i* megfelelés és *i* ~ *i* váltakozás abszolút tövekben toldalékok előtt

A Sárreten az *e* ~ *é*-t váltó abszolút tövekben toldalékok előtt az adatok egyik csoportjában *é* : *i* ~ *i*, a másik részében *é* : *é* megfeleléssel találkozunk. Az első csoportba sorolható szavak az *i*-zõ morfémák eddig bemutatott megfeleléseit mutatják: leggyakrabban *é* : *i* megfeleléssel találkozunk, de néhány példában *é* : *i* ~ *i* megfelelést és váltakozást is találunk. Az *elmit*, *Kevibe* 'Túrkevére' megoldású rövid *i*-s megfelelésre kevés adatot találtam /valószínűleg van több is/, a kevés sárreتي adat alapján azonban nem állítom, hogy ebben az adatsorozatban — ahogy más adatsorozatban bemutattam — bizonyossággal bizonyítható az *é* : *i* megfelelés mellett az *i* ~ *i* váltakozás is. /A *veléje*, *-it* valódi tájszó megint más eset./ Bár az erősíti a feltételezést, hogy a vizsgált terület két távoli pontjáról vannak rá adataim: az *elmit* toldalékolt alakot Nagyszalontáról Arany János is /vö. ÖM. X, 564/, tájszótárában Viski Károly is feljegyezte. Azt ellentmondásosnak látom, hogy Arany hasonló morfémák, hasonló ragozási sorába ezt az egyetlen rövid *i*-s adatot vette fel /vö. *fejsze*, *-ít*, *-ém*; *elme*, *-it*, *-ém*/. A fejszének több helyi nyelvjárásból összeállt példatára azt mutatja, hogy a morfémának nem csak Nagyszalontán van *fejszit* *fējszit* adata /vö. Bé Hp Mhom Mp Sál/, az *elme* szónak tárgyrag előtti *i*-zõ alakváltozata azonban a Sárreten nem került elő /vö. *elmijű* /Hp/, *tiszta ělmível* /Pl/ stb./]. Az *ekének* is van egy rövid *i*-zõ adata Mezõpeterdrről /román határ közeli település/, ezzel szemben a morfémának tizenhárom községből van, köztük Mpet-ről is: /vasekíje/ toldalékok előtti hosszú *i*-s példája.

Nagyobb a száma azon morfémáknak, amelyek toldalékolásakor a köznyelvivel azonos megfelelést /*é* : *é*/ találunk /*fené* ~ *fenét*, *here* ~ *herét*, *repce* ~ *repcét* stb./]. Ezt az adatsortot szándékosan nem az *i*-zés *é*-zõ ellenpéldáiként említem. Ellenpéldának ugyanis — ahogy hivatkoztam már rá — az általánosan *i*-zõ morfémák alkalmi *é*-zõ adatait tekintem, amelyek helyhez, alkalomhoz, személyhez kötődnek /pl. egyházi énekekben: Magyarországért, édes hazánkért; hivatalos helyen: Tessék mondani ...; nótázás közben: Kék a kökény recece... stb./]. Vagyis azt az adatot tekintem ellenpéldának, amelyet a beszélő otthoni nyelvjárási környezetben mindig *i*-zve mond. Az *i*-zõ csoportba tartozók közül *é*-zõket tekintem ellenpéldának, vagyis az *e* ~ *é*-t váltó abszolút tövűek *i*-zõ csoportjában *é*-zõ adatokat: *eke* ~ *ekít*; *eke* ~ *ekét*, de az eredetileg más kategória *fecske* ~ *fecskét*, *pänge* ~ *pängét* stb. nem. A ma is *i*-zõ *kívít*-nek nem lehet ellenpéldája a sohasem *i*-zõ *pängét*. Jóllehet az átlagosnál erősebben *é*-zõ és *i*-zõ Derecskéről is van *kisfējszit*, *natyfējszit* adatunk, ugyaninnen *kemēncijük* példánk, több helyi nyelvjárási adataival bizonyíthatjuk, hogy itt a /mísz/ *kemēncét* adat az általános.

Azt tapasztaltam, hogy régiókban az *e* ~ *é*-t váltó abszolút tövekben toldalékok előtt ma az esetek többségében *é* : *i* megfelelést, ritkán *é* : *i* ~ *i* megfelelést és váltakozást találunk, az *e* ~ *é*-t váltó abszolút tövűek másik csoportjában *e* : *é* megfelelés /*cibere* ~ *cibéret*/ általános a Sárreten is. Ebben a csoportban csak néhány adatban, elvéve találunk *i*-t, de hát a szavak ezen csoportja, mint utaltam már rá, más eset. /Az is igaz, hogy egy-egy *i*-zõ adat váratlanul „szabálytalanul” bukkan elő./

Itt szólok róla: gyakori eset a tanulmányokban, hogy az adattárban nem választják szét az *e* ~ *é*-t váltó abszolút és relatív tövek példáit /vö. *faekível*, *feketíje*; *eszít*, *fejít*/. Pedig egyértelmű, hogy nem sorolható együvé az abszolút töben *i*-zõ *kívít* és a relatív töbeli *nyelvit* adat. Rendnek kell lennie a példatárakban: ez a hiba könnyen kiküszöbölhető és kiküszöbölendő.

Adattár

anyakíve /O/; bikível /Bé Fö Fu Nr Pl Sál, búzagerebjít /Do/; császárkörtít /Hp/, csírkít /Zsa/, csívíl /Pl Sze/; eki /Mpet/ ~ ekíbe /Bé Bu Do Dv Hp Kl Ksza Mhom Pl Po Su Sze Zsál, ekíjivel /Do/, elmit /Nsz/ ~ elmíjű /Hp/, epíje /Po/, eszmílkedni /Szegh/; faekível /Bú/, falkíve /Hp/, fejszít /Mp Nsz Sál, Feketín /Körösön/ /Sa/, Feketíné /Do/, feketível /Hp Pl/, feketízik /Pl/, féle ~ félít /Hp/; gőzekíje /Do O/; heríl /Ko Pl/, herís /Dv/; kaparíkkívít /Bé Fu O/, kelmíket /Da/, keméncíjűk /De Sa/, kivíket /Bé Bsz Bsztm Bug Csö Da Do Dv Fö Fu Hp Ko Kony Mpet Pl Sa Su Sze Vé/, komaszílke ~ komaszílkét /Bsz Bú Da Esz Fgy Gá Km Kony Nr Po Szegh/, körtít /Nsz O Pl Sze Vé/; leckível /Zsa/, lúherílő /rag. n./ /Pl/; pērníyít /Sa/; Űrgís /hn/ De/; vadkörtít /Bu Vé/, vasekíje /Bu Mpet/, vesíje /Bbö Pl/, vesís 'erős, vastag' /Do/

relatív tövekben

felínnyí ~ felínnyí /Sa/, hirtelenníbe /O/, közíbe /Bu/

c. *é* : *i* megfelelés és *i* ~ *i* váltakozás relatív tövekben toldalék előtt

Feldolgozásomban a jelenség az egyik legnagyobb adattárral bír, és az adatok többszörösével bővíthető lenne. Ezzel azt is jelzem, hogy az *é* : *i* ~ *i* megfelelés általánosnak mondható /kivételekkel a már többször emlegetett helyzetekben találkozunk/. A jelenség nagy gyakoriságát erősíti, hogy csaknem minden toldalék előtti helyzetre van adatunk /-be, -ben, -hē 'hez', -n, -nek, -nél, -re, -rül, -tül, -vel stb./. A helyi nyelvjárások jelzetei pedig azt is mutatják, hogy a jelenség lefedi a vizsgált régió egészét: Békéstől Hosszúpályiig, Dévaványától Biharugráig.

Másik fontos, az adattárra ránézve is szembetűnő tény, hogy nagy számban találjuk az *é* : *i* megfelelést *i* ~ *i* váltakozásban: *fülit* /Bnb Ka Mp Zsa/ ~ *fülit* /Fö Pl/, *idejibe* /Bé Bug Csö Da Do Fgy Knh Kt O Pl Sze Szegh Vé Vér/ ~ *idejibe* /Csö/, *nízisire* /Vé/ ~ *nízisire* /Vé/, *telin* /Bú Sá/, *telín* /Pl Sá/ stb. Olyan adat is előfordul, amikor egy tőhöz kapcsolódva két különböző toldalék előtt is *i*-s változatban találjuk a birtokos személyjelet: *szemín* /Sá/, *szemít* /Msz/. Különböző alakváltozatokban szintén megtaláljuk az *é* : *i* megfelelést: *részibe* ~ *részibe*, *öccsijé* ~ *öccsijé*, *zöüdübe való* ~ *zöüggvire való*. IMRE a bereg-ugocsi részekről jelezte, hogy az e. sz. 3. személyű személyjelnek van *i*-s változata /vö. MMNyjR. 121/, én pedig arra szeretném ráirányítani a figyelmet, hogy a sárréti részekben is, gyakran kettős alakban: *fejít* ~ *fejít*, *fenekire* ~ *fenekire*, *idejibe* ~ *idejibe*, *körmit* ~ *körmibe*, *nízisire* ~ *nízisire*, *zsebibe* ~ *zsebibe* stb.

Úgy gondolom, mindez elég adalék annak bizonyítására, hogy a számbavett példák tanúsága szerint az *é* : *i* ~ *i* megfelelés és váltakozás adattára elég bizonyíték a relatív tő véghangzójának *i* : *i* váltakozására. A csak rövid *i*-s alakokban is megvan az *i* ~ *i* váltakozás lehetősége, valószínűleg a tényleges — jöllehet itt nem adatolt — váltakozás is. A jelenség nagy adattára valószínűsíti ezt.

Végül visszaalakok arra a korábbi észrevételre, amelyet ez az adattár is erősít: nem célszerű az *e* ~ *é*-t váltó abszolút tövek /*eke* ~ *ekít*/, illetve relatív tövek adatait egy adattárba sorolni /*fej* ~ *feje*: *fejít* ~ *fejít* stb./.

Adattár

ajtóüfélit /Bé/, *béjigit* /Bá/, *belibül* /Bug Fö/ ~ *bélit* /Bsz Fu Sá Vé/, *bélsejit* /Bnb Ko Pl/, *beszíggyibül* /Szegh Vé/, *beteksígibe* /Sze/, *bontófsűjít* /Bu/, *bünit* /Zsá/, *börít* /Vé/ ~ *büribe* /Fu Kony Pl Po Szegh Vér/, *bütykit* /Sá/, *büvibe* /van/ /Vé/, *csécsibül* /Bú Dv Fö Fu Pl Vé/, *cseléggyinek* /Kony Pl/, *csípőjít* /Do/, *csökit* /Bé Do Dv Fgy Kony Pl Sá/, *csügít* 'csüdjét' /Bé/, *decembéribé* /Bbö/, *dínnyéjít* /Hp/, *dohánylevelit* /Su/, *dühibe* /Sá/, *egíssígire* /Bbö Do Fu Pl Su Sze Vé/, *egísszibe* /Su/, *egyáltóhejibe* /Zsa/, *ekjivel* /Do/, *elejibe* /Hp Mhom Zsá/, *elejin* /Bú Csö Do Dv Fgy Mp Pl Su Szegh Zsa/, *élit* /Dv Hp Sá Zsá/, *elsejivel* /Bnb De Pl/, *emberire lakattl* /Fgy/, *emlőjirül* /Bu/, *erejivel* /Sze/, *érintkezésivel* /Bá/, *esetin* /Hp/, *eszibe* /Btor Bu Bug De Fu Hp Ko Kony Pl Po Sa Su Sze Szegh/, *fehírjibe* /Sá/, *fejít* /Bé Bug De Do Bsz Hp Km Pl Sá Szegh Vé Zsa/ ~ *fejít* /Kony Po Té/, *felesígít* /Bé Btor Bug De Fu Kony Pl Su Vér Zsa/, *felibe* /Bé Bu Csö Do Kt Pl Sze Vé/, *félfőüvisibe* /Bé/, *félnevelésire* /Sze/, *félösmerísire* /Pl/, *félsejít* /Ka/, *fenekire* /Bé Bug Bú Da De Kony Mp Su Vé/ ~ *fenekire* /Po/, *férjivel* /Bnb Knh Mhom/ ~ *fírjivel* /Zsá/, *föggvít* /Bé Bnb Bug Bú Csö De Fu Hp Pl Sá Vé/, *fülit* /Bnb Ka Mp Zsa/ ~ *fülit* /Fö Pl/, *gelebibe* /Bug Sá/, *gérincire* /Ka/ ~ *girincire* /Da Ka Pl Zsa/, *Gyalomvögyin* /hn/ /Kl/, *gyerekit* /Zsa/, *gyökerit* /Bá/, *ház vígit* /Bnb Bú Fgy Su/, *hegyijig* /Bu Hp Kt Sa/ ~ *hégvít* /Bé Bu Pl/, *hejjibe* /Bu Bug Dv Hp KI Kony Pl Sá Sze/ ~ *hejibe* /Po/, *hejjirül* /Bug Fö Hp Kl Pl Sze/, *hetedibe* /Kt/, *hetibe* /Ksza/, *hétvigin* /Do/, *hírit* /Bé Mhom Nr Sze/, *hírdetísit* /Bug/, *idejibe* /Bé Bug Csö Da Do Fgy Knh Kt O Pl Sze Szegh Vé Vér/ ~ *idejibe* /Csö/, *ígíjítül* /Zsá/, *iletibe* /Fu Nr Pl Zsa/, *ijettibe* /Ko/, *ínyit* /Vé/, *ipítísit*

/Do Ksza/, *írkésztnék* /Bug/, *ízit* /Bug Hp/, *jegyibűl* /Sál/, *jelentőüsigit* /Bél/, *jobbkezivel* /Bu/, *kedvesit* /Bug/, *kedvire* /Bu Knh/, *kéményszükít* /Ko/, *képibe* /Vér/ ~ *kípiben* /Btor Bu Bú Do Po Sa Sá Vé Zsa/, *kerekit* /Bél/, *késit* /Nr/, *kezdetin* /Sze/, *kezi* /Bnb Kony/, *kezít* /Bé Bu Bú Bug Da De Do Esz Ko Mp Pl Sa Su Vér Zsa/, *kincsit* /Vél/, *kínyin* /Sze/, *kírgit* /Sál/, *kivételivel* /Ksza/, *körmit* /Ko Sa Vé/ ~ *körmibe* /Mpet/, *környikít* /De/, *köszönisit* /Zsa/, *kötelessigit* /Bnb/, *közelibe* /Bé Su/, *közepin* /Bé Bu Bú Csö Do Dv Esz Hp Ko Mhom Nr Po Sá Vé/ ~ *közepín* /Bug/, *közit* /Do Sál/, *lába közit* /Pl/, *legínyivel* /Fgy/, *leglelkit* /Zsál/, *legvígit* /Knh/, *lektetejit* /Do/, *lelkivel* /Bug Dv Nsz Pl Sál/, *lényegibe* /Sze/, *lépit* /K-S N-S/, *létezésit* /Bug/, *levelit* /Bu Bú Do Dv Fu Hp Mp O Pl Su Vé/, *levit* /Bu Sa/, *lisztyit* /Mhom/, *lítire* /Vél/, *mégörzisirűl* /Do/, *mejjit* /Bu Bug Do Ksza Mpet O Pl Su Sze Vér/, *melegibe* /Bug/, *méntin* /Do/, *menyivel* /Sa Zsa/, *míjjedisin* /Da/, *mindéfélit* /Kl/, *minesit* /Po Zsa/ ~ *minéssit* /Bsz/, *minősigitűl* /Hp/, *mírgibe* /De Pl Vé/, *nádlelkit* /Dv/, *nagygyűlisire* /Pl/, *naplementivel* /Vél/, *natytermiben* /Pl/, *nevelísit* /Su/, *nevibe* /Bu Bug Csö Da De Szegh Vér Zsa/, *nimejrészirűl* /Szegh/, *nízisire* /Vél/ ~ *nízisíre* /Vél/, *nőjit* /Sze/, *nyelit* /Hp Sá Vé Zsa/, *nyelvit* /Bá Bug/ ~ *nyélvj* /Kony/, *öblit* /Sál/, *öccsijé* /Á Do Gá Hp Su Sze Vér/ ~ *éccsijé* /Dv Fu/, *öklivel* /Bu Sál/, *ökrít* /Bél/, *ölibe* /Bé Mhom/, *örö mire* /Sá Vé/, *öszin* /Kl/, *pendelyit* /Vér/, *pitkyéjit* /Dv/, *pízibűl* /Zsa/, *pokolbélit* /Zsa/, *rendinvaló* /Zsa/, *repűllisibe* /Do/, *részibe* /Bá Bé Gyo Kony/ ~ *részibe* /Bé Ko Pl Sa Sál/, *részit* /Sze/ ~ *rízit* /Bé Fu Ko Pl Sa Sze Ú Vér/, *rízire* /Kony O Pl/, *rúdviginél* /Po/, *Sárrétin* /Bsz Kl/, *seggit* /Bug Do Dv Pl Sá Sze Vé Vér/, *segíccsigivel* /Bbö Pl Sze/, *serényit* /Dv/, *szégellettyinél* /Nr/, *szegíny fejinek* /Sál/, *szegínységibe* /Fgy Sze/, *szegit* 'szögletét' /Kt/, *szekerivel* /Esz Kony/, *székirűl* /Bu/, *szélin* /Hp Kl/ ~ *szilin* /Bé Do Dv Hp Nr Pl Sze Úsz/, *szemibe* /Kony Kt Sá Vé Vér Zsa/ ~ *szēmibe* /Do/ ~ *szemin* /Sál/, *szemít* /Nsz/, *szeregetibe* /Sál/, *szereit* 'szalát' /Sá Szegh/, *szérkēzetihēz* /De/, *szikit* /Su/, *szélin* /Hp Kl/ ~ *szilin* /Bé Bú Bug Do Dv Hp Kony Nr Pl Sá Su Sze Úsz Vé/, *színirűl* /Bé Kt/, *szípibűl* /Bé Fgy Pl/, *szípsigit* /Sze/, *szívibe* /Bé Bug Nr/, *szórmentiben* /Sál/, *szórin* /Hp Ka Sá Su/, *szűgyibe* /Gyo Vé/, *születisítől* /Vér/, *teheninek* /Sá Vé/, *tejjibűl* /Esz Po/, *telin* /Bú Sá/ ~ *telin* /Pl Sál/, *télire* /Bug/, *temetísit* /Csö Pl Zsa/, *tengejít* /Do/, *területit* /Do/, *tervit* /Sze/, *testit* /Vél/, *tesvirjít* /Bug Dv Fu Gá Hp Mpet Sze/, *tetejin* /Bé Bnb Bsz Bu Bú Bug Da Do Fgy Hp Ko Kony Mhom Pl Sa Su Zsa Zsál/, *tēttit* /Bug/, *tizedibe* /Bnb Su Úsz/, *tizedin* /Su/, *tőgyit* /Bug Dv Pl/, *tökít* /Ksza/, *törtinetit* /Pl Sze/, *tövít* /Bu Bú De Fő Hp Kony Kt Mp Pl Sá Sze/ ~ *tüvit* /Po Sá/, *tüdejít* /Bu/, *tükribe* /Bug/, *unokaöccsinek* /Su/, *ültőhejibe* /Nsz/, *üszkibűl* /Kony/, *vejihe* /Sa Úsz Zsál/ ~ *vejihē* /Su Vé/, *videlmire* /Bél/, *vidikin* /Vél/, *vígibe* /Su Vé/, *vígiüg* /Kl/, *végin* /Fgy/ ~ *vigin* /Bé Bsz Bú Csö Do Dv Fgy Hp Kl Ko Mp Nr Pl Su Vé Vér Zsa/, *viktire* /Bé Vé/, *világiletibe* /Vél/, *vinsigire* /Bu Pl Sál/, *virit* /Dv Kt Pl Sá Vé/, *vizit* 'vizét' /Vél/, *zöüidibe* /Bél/, *zöggvire való* /paszúj/ /Bsz Da Pl/, *zebibe* /Bé Bú/ ~ *zebibűl* /Sál/.

d. Kny. *e/ej/ ~ é* : ny. *i* megfelelésben és *i ~ i* váltakozásban

A kisszámú adatsorozat legfontosabb jellemzője a többféle megfelelés mellett a néhány példában tetten érhető *i ~ i* váltakozás. A következő adatsorozatoktól is elsősorban ez az adottsága különbözteti meg. A kevés morfémában, de a nyelvjárásokban általánosan *i-ző* szavak szintén növelik az *í/i* fonéma gyakoriságát. A megfelelést az alábbi példákban szemlélhetjük:

Hangkapcsolat ~ nyelvjárási *i* váltakozás tőszavakban

kny. *e/ej/ ~ é* : nyelvjárási *i* váltakozásban

amík /Hp Sa/, *bőrbí* /Do Fgy Ka Pl/, *Bőrbíj* ~ *Bőrbí* /Bnb Ka Pl Su/, *fekíj* /Bé Do Sá/ ~ *fekí* /Pl/, *hé* ~ *hí* /Sa/, *innye* /Cső O/ ~ *innye* /Btor Do Ko Nsz O Pl Sze/ ~ *hínnye* /Bé/ ~ *innvest* /De/, *eteti* ~ *íteti* /Fgy Fő Ka Pl Vé/, *kastíba* /Bé Do Dv Pl Sze Zsá/, *Kösély* 'csatorna' /Sá/ ~ *Kösi* /Bá De Ka Pl/, *mejk* /Mpet/ ~ *méknek* /Bé Bnb Bug Bú Hp Kl Kony Ksza O Pl Sá Vér/ ~ *mík* /Nsz/, *mihinst* /Nsz/, *nádpihével* /Ko/, *níméknek* /Ko/ ~ *nímikjük* /Vé/, *pi* /Dv Fu Hp Sá Sze/ ~ *píh* /Esz/ ~ *pihe* /Bug Do/ ~ *pihës* /Nsz Pl Su/ ~ *pihés* /Dv Nsz O Pl Su/ ~ *pihís* /Pl/, *pévát* /Bú/ ~ *pivát* 'pelyvát' /Su/, *rostí* /Do Mhom / ~ *rostíj* /Pl/, *seregífiat* /Mhom/, *verítik* /Bnb Bbő Do Fu Nsz Pl Sze/, *vőfi* /Dv Pl Sze Szegh Vé/ ~ *vőüfik* /Bsz Bú Fu Hp Nr Sze Szegh/ ~ *vőfibot* /Bu/.

A megfelelés sokszínűségét mutatja az alábbi bontás:

kny. *ej* : nyj. *i* ~ *i*: *innye* ~ *innye* ~ *innvest*
 kny. *ej* : nyj. *é* ~ *í*: *mejk* ~ *mék* ~ *mík*; *níméknek* ~ *nímikjük*
 kny. *é* : nyj. *íj* ~ *í*: *rostíj* ~ *rostí*
 kny. *éj* : nyj. *i*: *seregífiat*, *vőfi* ~ *vőüfik* ~ *vőfibot*.

e. kny. *ie* : nyj. *i* megfelelésben

amír /Bug Do Nr/, *mennyír* /Bnb Btor Ka Nr O Pl Su/, *mír* 'miért?' /Bé Bnb Bú Bug De Do Dv Hp Km Knh Ko Kt Mhom Mp Nsz O Pl Su Sze Vé Vér Zsa Zsá/, *semennyír* /Km Po/ ~ *sēmennyír* /De Do O Pl Su Szegh/.

IV/2. Más magánhangzók illetve hangkapcsolatok helyén jelentkező *i*-k

kny. *aj* ~ nyj. *i*
szakító kosár /Mp/ ~ *szakajtókosár* /Pl/

kny. *öl* : nyj. *ít*
fütüít /Dv Pl/, *süvít* /Bnb Pl Szegh Vé/

kny. *ű* ~ nyj. *í* /illabiális *i*-zés/

cukszfírer /O/, *elsíjéd* /Pl Sze/, *ficfa* /Bé Sá/, *ficfavesszót* /Vé/, *filejimbe* /Vé/, *fillentisen* /Ka/, *fisű* ~ *fűsű* /Bnb Ka O Pl/, *fiszfa* /Nsz/, *Fiszfáson* /hn/ /Do Dv/, *fődmíveléssel* /Su/, *fődmíves* /Bsz Ka/, *fűkötő* ~ *fikötő* /Do Pl/, *inneplíst* /Bu/, *inneplő* /Vé/, *kiizent* /Bé Fu Ksza/, *kisű* ~ *kilsű* ~ *kűsű* /Hp/ ~ *kilső* /Bé Do Ko Nsz Pl Szegh/, *kűmíves* /Do Kony Nsz Pl Su Sze/, *mívelt* /Bug/, *sigir* 'süger' /Nsz Sá/, *síjed* /Nsz/ ~ *síjéd* /Pl/, *síjeszt* /Nsz/, *siket* /Bug Do Fu Nsz O Pl Szegh Zsá/, *szörnyikézett* /Pl/, de: *hümlőhejes* 'ragyás' /Dv/.

V.

Az *e/ë/* fonéma gyakorisága /kny. *e*: nyj. *e/ë/*; illetve kny. *e*: nyj. *eli* a Sárrét-vidék nyelvjárásaiban

a. E-ző és ë-ző nyelvjárás csoportok a régióban

b. A kny. *e/ë* : nyj. *i ~ í* megfelelés és váltakozás /A zárt *i-zés* a Sárréten/

A nyelvjárási atlasz próbagyűjtései óta /vö. NyatlPr. VII, VIII. Bp., 1943. Szerk. Bárcki Géza/ Püspökladány és Derecske környéki nyelvjárásokból vannak adataink arra nézve, hogy a régióban mely dialektusok *e-zők* illetve *ë-zők*. A hajdúsági területek nyelvjárásai /Nádudvar, Hajdúszoboszló, Hajdúszovát/ VÉGH JÓZSEFNél is, BAKÓ ELEMÉRNél is /Derecske és Tépe a két kivétel/ nyílt *e-zők*. A Sárrét nyelvjárás csoportjai abban különböznek a terület többségi nyelvjárásától, hogy az *i-zés/i-zés* általános azonossága mellett ezek a kis tömbök nyílt *e-zők*, nem különböztetik meg az *e* zártabb változatát. A szinkronia ma ezt mutatja, történeti vonatkozásait nem vizsgálom: nincs megfelelő mennyiségű lokalizált anyagom, a helytörténeti munkák utalásai pedig kevés esetben forrásértékűek.

Van azonban egy másik figyelemre méltó tényező is a vizsgált területen. BAKÓ Kismarjáról jelezte, hogy a falu *e-zése* „teljesen változó zárttsági fokú...” /vö. NyatlPr. VIII: 1/. Hasonlót tapasztaltam Sarkadon, Körösladányban, Köröstarcsán és néhány határmenti kis település nyelvjárásában is. /Vannak közöttük is hajdú települések./

A rendelkezésemre álló kéziratok anyagokban a lejegyzésből adódó problémák itt is előjönnek. Az ÚMTSz. anyaggyűjtésében fontos részt vállaló IMPLÓM JÓZSEF /vö. Tájszógyűjtemény. Kézirat. Gyula, 1953/ jóllehet van, amikor feltünteti a zárt *ë*-ket, fűzesgyarmati és vésztfői anyaga azonban pontatlan, lejegyzésük hiányos. Tizenhárom írka terjedelmű kézírata nagy érték, jelenségvizsgálatra azonban a jelzett két nyelvjárásból alkalmatlan. VÉGH gyűjteménye /Sárréti népmesék... Debrecen, 1943/, valamint BAKÓ ELEMÉR és Szilágyi Róza konyári szöveggyűjtése tükrözi a helyi nyelvjárási állapotot, de saját gyűjtésű nyelvjárási beszédfelvételeim is őrzik a települések nyílt *e-zését*. Még problematikusabb egy-egy településen belül az *e/ë* fonéma használatának vallási felekezetenkénti elkülönítése. VÉGH karcagi gyűjtése során próbálkozott vele, magam Pocsajban és Püspökladányban kísértem meg ilyen anyag gyűjtését, de igazán használható anyag sem terjedelmét, sem minőségét nézve nem állt össze. Mára ilyen természetű gyűjtés majdnem kilátástalannak látszik.

Egy-egy nyelvjárás *e-ző* és *ë-ző* állománya gyűjtőtől, lejegyzőtől függően eltérő lehet. Az *ë-zést* legtöbb gyűjtő lejegyzésében Nagyszalontáról vizsgálhatjuk. A feldolgozások Nagyszalontán egyformán erős és következetes zárt *ë-zésről* tanúskodnak. Arany János utal ugyan a jelenség meglétére, de nem jelöli /vö. ÓM. X: 561/, Kornya Sándor zárt *ë-zőnek* mondja a dialektust és jelöli is /vö. A szalontai nyelvjárás. 1926/. Viski Károly is jelöli /A szalontai nép nyelvéből. Bp., 1913. NyFüz. 69/. Viski adatai /vö. *mëgannyi, mënëgél, mënis, mënyasszonyebéd, mëcsës, mïrëgduda* stb./, Kornyáéi is mutatják az *e-k* különböző helyzetekbeli előfordulását /vö. ÚMTSz. I: *cibëre, csëngöznek, csërepës, csërésnye* stb./, Az igeekötők *fel-, le-, meg-* stb. és toldalékok *e-zésének* bemutatása azonban következtelenebb /ÚMTSz: *megreguláz*, Viski: *mëgrëguláz*, ÚMTSz: *megizenem*, Viski: *mëgizenem*, ÚMTSz: *menöke*, Viski: *mënökëje*, ÚMTSz: *mëktetejöz*, Viski: *mëktetejezi* stb./, MURÁDIN LÁSZLÓ frissebb gyűjtésű szalontai adatai szintén erősen *ë-ző* szalontai kiejtést mutatnak /vö. NyIrK. XXVIII: *bïrés, csipël, idës, fïnyës, fïrhë mënygyën, kinyëszteti, kïrëg, lilëgzik, lilëk, nïmët, rïszëg, tïgëdët, egïssïgës, kikïsirëm, sïtöttïtëk* stb./, Közelmúltbeli újszalontai beszédfelvételem /2000/ szerint mint a közvetlen határmenti települések többsége, Újszalonta is enyhén *ë-ző*. Sajnos, a határmenti településekről, Magyarhomorog kivételével, korábbi beszédfelvételek vagy lejegyzett beszédrészek nincsenek. Innen az egyik legutolsó beszédfelvétel körösszakáli adatközlőmé /2006/, akinek a beszéde egyszínű, nyílt *e-ző* /*eccer, eggyik, emberek, gyerekkor, megëlhetësi, mentën, rendezzük* stb./, Nem tudjuk, hogy az *e/ë* környékbeli településeken tapasztalt váltakozása mire vezethető vissza, de hát bennünket most csak a szinkron állapot érdekel.

Az *e-ző* foltok elvesznek a Sárrét erős *ë-zésében*. Azt mondhatom, hogy a nyelvjárások többsége erősen és következetesen *ë-ző*, de vannak olyan települések is, a határmenti kis községek nyelvjárásai ilyenek, ahol a sárréti átlagtól eltérő *ë-ző* arányok színezik az összképet. Dobozi beszélgetésen rögzítettem a következőket: „*tegëzik*, mint a malacot”, „*Dëbrëcënyi* rómajiak vagyunk...” /reformátusok - Z.L./, Vagy a Sárrétudvariból való

adatok: *lepédők*, *Észter*, *Némés* /szem.n./, ezeket a szavakat a püspökladányi nyelvjárási beszédben *lepédőknek*, *Esztérnek*, *Nemesnek* halljuk, pedig a *mégészem*, *pésélék*, *széméték* arra utal, hogy a ladányi beszéd is erősen *ë-ző*. A sárréti *ë-zés* erősségét SZABÓ GÉZA monográfiája Dobozról /Szempontok az *ë-zés* vizsgálatához. NytudDolg, 5., Bp., 1971/ pontosan mutatja.

Látjuk, hogy az *ë-zés* behálózta az egész nyelvjárási beszédet, más vonatkozása viszont éppen ezért érdekes: „az *ë*-nek az *i* irányába való mozgása igen mérsékelt” /vö. SZABÓ GÉZA i. m. 99/: „az *e* - *i* közötti kapcsolat igen gyenge”, lásd ugyanott. További összefüggéshez, megerősítéshez újabb vizsgálatoknak kell következniük: magam ugyanis sok dobozi felvételemből /két beszélgetés száz évesnél idősebb asszony beszédét őrizi, ők a 19. század legvégén születtek/ az *ë* : *i* megfelelés adatait a Sárrétve nézve SZABÓ GÉZÁÉnál meghatározóbbnak látom.

A közeli Sarkad, úgy látszik, más eset: régi hajdú település, határközeli középfokú központ. Komlói Sándor tájszógyűjteményében /1940/, majd közelmúltbeli két beszédfelvételem is következetlen *ë-zést* tapasztaltam. Komlói adataival szemléltetve /vö. *ety* pár, *fellel*, *idesanyám*, *idesapám*, *mekfagy*, *mektoszítottuk*, *menyasszonytánc*, *összeéreltük*, *pesel tengert*; *déráltuk*, *évickél*, *keménce*, *keminyédik*, *kényeret*, *mégyén alá*, *pészrál* stb./ látszik, hogy ellentmondásos, kétarcú a sarkadi *ë-zés*. Saját felvételeimet hallgatva is ezt tapasztalom: Diósi Károly beszéde /Sarkad, 2000/ *e-ző* és *ë-ző* rendszertelen váltakozásban, Dobi Istváné /Sarkad, 2004/ *ë-ző* és *i-ző*. Váratlan *e-zés* nála is előfordul. Hasonló a helyzet Körösladányban és Köröstarcsán is. Következetes *e-zést* csak Konyáron, Esztárban és Pocsajban rögzítettem, a szomszédos Kismarjáé, ahogy utaltam is rá, nem ilyen egyértelmű. A Csökmő, Darvas, Zsáka nyelvjárás csoport *e-zése* tiszta és következetes. Ez utóbbi három nyelvjárás Hajdú-Biharban van, gondolom, hogy *e-zésük* a hajdúsági *e-zés* része.

A Sárréten az *ë*-k átlagosnál nagyobb gyakoriságát több helyzet idézi elő. A tb. sz. 3. sz. birtokos személyjel *ü*-je helyett a nyelvjárási beszédben ma is mindig *ë*-t hallunk: *fejék*, *kezék*, *kertyék*, *szémék* stb. Az *ë-ző* és *e-ző* nyelvjárásokban a homonimák mint az *é* : *i* megfelelés sajátos példái is terhelik az *i* fonémát /vö. kny. *ég* ~ nyj. *ég* 'Himmel' ~ nyj. *íg* 'lángol, izzik'; kny. *fél* ~ nyj. *fél* 'halb' ~ *fil* 'bátortalan' stb./ . Az *e* - *ë*-t megkülönböztető nyelvjárásokból azt látjuk, hogy az *ë-ző* nyelvjárások tudatosan tettek valamit a homonimák kiküszöbölésére /KISS JENŐ, MNyTK. 159, 35; hasonlóan HEGEDŰS ATTILA: MDial. 389—90/: *szémék* ~ *szémek*; *eszék* ~ *észék* stb., igaz, máskor meg maguk teremtettek homonimákat: *kisirtetek* /fn/ ~ *kisirteték* /i/, *fejék* 'fejük' ~ *fejék* <tehenet>. Az *e-ző* nyelvjárásokban más a helyzet: nem is teremtenek, nem is oldanak: *szemek* ~ *szemek*, *eszék* ~ *eszék* stb. Azzal is ki kell egészítenem, hogy az *e* növeli az *e/ë*-k gyakoriságát, hogy a sárréti nyelvjárások következetesek abban is, hogy a labiális-illabiális morfémapárok közül az illabiális változatokat részesítik előnyben /vö. *setít* /Konyár/ ~ *sétít* /Pl Sze Vé/. Tapasztalataim szerint most a fejlődés /változás/ a *sétít*-től a *sötít* felé fordul, de az *i-zés* változatlan.

Az *e/ë* : *i* megfelelést /zárt *i-zés*/ illetően is következetesek a sárréti dialektusok: az *e-ző* nyelvjárásokban *e* : *i*, az *ë-zőkben* pedig *ë* : *i* megfelelés van /vö. Esztár *e-ző*: *tengeri* ~ *tengiri*, *gyermekik*, *girinc*, Szerep *ë-ző*: *girinc*, *gyerékik*, *tengiri*/. Más részadatokban is tapasztaljuk a változásokat: az 1940-es évek elején feljegyzett példák /lásd BAKÓNÁL és VÉGHNÉL/: *nyél* 'nyel', *széd* 'szed' alak napjainkra valamennyi tőlük kimutatott nyelvjárásunkból kikopott, nem él. Ugyanígy a *dilél* ~ *ebidél* /De Té/: *ebidél* ~ *dilél* /Esz Hp Km Kony Po Vé/ sorból a *dilél*; *dilél*. A változásokat társadalmi hatások, fejlődés mozgatta.

Látható: minden bemutatott megfelelés azt példázza, hogy az *e-zés/ë-zés* adattára a nyelvjárás csoportokban egy jelenségben eltérhet az általánostól, de a fonéma gyakoriságát /e/ csak a homonimákbeli mínusz csökkenti. A *nyelék* : *nyél* második tagja az *e/ë-ző* nyelvjárásokban egyaránt archaizálódott, majd kiveszett a nyelvhasználatból. Minden más váltakozás megvan, él. Az adatsorok ma is erősítik egymást. Az *e/ë* : *i* megfelelés az *e-ző* és *ë-ző* nyelvjárásokban napjainkban is háborítatlan, a bemutatott különbségek változatlanok.

E-ző és ë-ző nyelvjárás csoportok a Sárrét-régióban

1. A nyelvjárás csoportok vizsgálatának akkor van értelme, ha a régióban vannak olyan egymáshoz közeli helyi nyelvjárások, amelyek valamilyen adottságukban jól érzékelhetően eltérnek a terület többi nyelvjárásától. A Sárrét-régióban több olyan kisebb tömb, nyelvjárás csoport is van /vö. KISS JENŐ: MDial. 75/, melyek egy adottságban eltérnek az itt általánostól: a három nyelvjárás csoport /Esztár, Kismarja, Pocsaj/, /Csökmő, Darvas Zsáka/, /Körösladány, Köröstarcsa/ dialektusait az egyéníti, hogy a sárréti nyelvjárásokra jellemző erős *ë-zéssel* és *i-zéssel* szemben ezek a nyelvjárások erősen *i-zők* és nyílt *e-zők*, más szavakkal ezek a nyelvjárások nem különböztetik meg az *e : ë* fonológiai ellentétet /vö. IMRE SAMU, MMNyjR. 362/. A fenti három nyelvjárás csoport *e-zése* máig megőrződött, kis szigetek ezek a vidék erősen *i-ző* és *ë-ző* nyelvjárásai között. /E-zésük kialakulását, kapcsolatait most nem vizsgáljuk./ Valószínű, hogy Esztár, Kismarja, Pocsaj, valamint Hosszúpályi és Monostorpályi *e-zése* a hajdúsági *e-zés* része, problematikusabb az ugyancsak hajdúváros, Derecske ma is erős *ë-zése*. Az említett három nyelvjárás csoport kilenc tagja között csupán egy atlaszkutatópont van, Köröstarcsa, de ennek a nyelvjárásnak sem teljes anyaga került fel a térképlapokra, ezért csak az újabb nyelvjárási beszédfelvételek adatait vehettem számba.

Alább egy *ë-ző* /Biharnagybajom, Sárrétudvari, Szerep/ és két *e-ző* nyelvjárás csoport /Esztár, Kismarja, Pocsaj/, /Csökmő, Darvas, Zsáka/ *i-ző* adattárának egy részét vetjük össze. A kilenc település valamennyi rendelkezésünkre álló *i-ző* adatát a nagy adattár tartalmazza, itt most az összevethetőség miatt egy-egy kazettaoldali beszédfelvétel *i-ző* és *e-ző*, valamint *i-ző* és *ë-ző* adatát gyűjtöttem ki. Így megközelítően azonos merítésű anyag áll rendelkezésemre, mert míg az *ë-ző* csoport tagjainak kazettái kérdésekkel irányított beszélgetést tartalmaznak, az esztári, kismarjai, pocsaji, valamint a csökmői, darvasi, zsákai kazettán kérdésekre adott válaszok vannak, tehát kevesebb a folyamatos élő beszédből való nyelvi anyag. A két *i-ző* nyelvjárás csoport egy adottságbeli különbsége /*i-ző*: *e-ző*/, /*i-ző*: *ë-ző*/ így is felismerhető. Annak további szemléltetésére, hogy a két nyelvjárás csoport egy nyelvjárástípusba tartozik bemutatom az *i ~ i* azonosság és köznyelvi *i >* nyelvjárási *i* nyúlás kazettákról gyűjthető adatait is.

2. *I-ző* nyelvjárások adatainak összehasonlítására van már példa /vö. SZATHMÁRI: MNny. VI, 127-31/. Kevés adat vizsgálatával ugyan, SZATHMÁRI arra megállapításra jutott, hogy „az *i* fonéma funkcionális terheltsége nem azonos valamennyi *i-ző* nyelvjárásban.” /vö. i.m. 130/, ami valóban igaz, s ezzel a részletkérdéssel más helyen én is foglalkozom. Magam nagyobb anyagon azt kívánom szemléltetni, hogy egy nyelvjárási régió belül erősen *i-ző* kis nyelvjárás csoportok miként különböztetik meg magukat a nagy egészen belüli nyílt *e-zésükkel*. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy a nyelvjárástípuson belül vannak-e olyan nyelvjárás csoportok, kis szigetek, amelyek egy szignifikáns jegyben mégis különböznek egymástól. Ennek szemléltetésére gyűjtöttem ki az *i-ző* és *ë-ző* három szomszédos nyelvjárás, valamint az *i-ző* és *e-ző* másik két nyelvjárás csoport kisebb adattárát. Más szavakkal: a három *i-ző* nyelvjárás csoport adatainak összehasonlításával azt kívánom szemléltetni, hogy a vizsgált nyelvjárás régióiban vannak olyan nyelvjárás csoportok, amelyek egy-egy fontos eltérő jegy mellett is belesimulnak a nyelvjárás terület egészébe. /A Debrecen vonzásában levő, ugyancsak *i-ző* és *e-ző* Hosszúpályi és Monostorpályi esetében ugyanez a helyzet./

Az első vizsgálati csoport /*i-zők* és *ë-zők*/ két szélső települése 7 km-re van egymástól, központban Sárrétudvari található. Mindhárom község településtörténeti adatokkal bizonyíthatóan az Óberettyó sárrétjében feküdt. Vasúton és közúton megközelíthetőek. A második nyelvjárás csoport községei határmenti települések, megközelítésük közúton célszerű. Nagyobb város vonzásába nem esnek, Berettyóújfalun van hozzájuk legközelebb. A

Sárrétnek ezt a csücskét a Berettyó és az Ér táplálta. Népeességük — az első nyelvjárás-csoport lakosságától eltérően — kis mértékben kevert, román családok is élnek. Ez tükröződik vallási megoszlásukban: a többség református, görögkeleti vallású kisebbséggel. Csökmő, Darvas és Zsáka — a második *i-ző* és *e-ző* nyelvjárás csoport — a 47-es főútvonal mellett fekszik, református települések.

3. Nézzük meg ezután, hogy mit hozhatunk felszínre a három nyelvjárás csoport *i-ző* és *ē-ző*, valamint *i-ző* és *e-ző* adatainak vizsgálatával! /A vizsgált anyag az *i-zés* szempontjából is hiányos, hiszen a csak *i-ző* morfémák most nem érdekesek — megvannak az *i-zés* adattáiraiban —, csupán az *i-ző* és *ē-ző* /*filék: gójafiszék*/, valamint az *i-ző* és *e-ző* adatok /*ríszén: legínyek*/ tanulságai érdekelnek.

A kny. *i* : nyj. *i* azonosság adatai a régió nyelvjárásainak egy jellegzetes tendenciájára hoznak példákat: a hosszú magánhangzók köznyelvvivel azonos gyakoriságára. A régió és a vizsgált nyelvjárás csoportok ebben a tekintetben homogének. A kny. *i* : nyj. *i* azonosság teljesebb adattára is ezt erősíti. Ez a kis anyag is szemlélteti, hogy a zárt *ē-ző* bajomi, sárrétudvari, szerepi *díszés*, valamint az esztári, kismarjai, pocsaji és a csökmői, darvasi, zsákai *díszes* általánosan hosszú *i*-s ejtésével egy fontos jegyben, a kny. *i* : nyj. *i* azonosságban megegyezik. A kny. *i* : nyj. *i* szembenállásra, rövidülésre a teljes anyagban is nagyon kevés adat van /*vö. minusz, nyirétyházi, piritos ~ piritus*/.

A kny. *i* : nyj. *i* nyúlás adatai

Ebben a nyelvjárás régióban, szűkebben a Sárrét-vidéken az *i > í* nyúlásnak szerepe van az *i* fonéma gyakoriságának növelésében. Ez a hangjelenség „a keleti, erősebben nyújtó területeken” számottevő /*vö. IMRE, MMNyjR. 124*/, az általam vizsgált terület egészén kimutatható. Az adattár azt kívánja szemléltetni, hogy a rövid magánhangzók nyújtásának kedvelésében azonosak az egymástól közelebb-távolabb levő nyelvjárás csoportok. /További példákat a Sárrét egészére vonatkozó adattárban találhatunk. A többi magánhangzó nyúlására is sok adat van a környező nyelvjárásokban./

A zárt *i-zés* /*é > í*/ és *ē-zés* ill. *e-zés* adatainak tanulsága

Ez az adattár a fentieknél több példát hoz és mást is kíván szemléltetni: amíg az *i ~ í* megfelelés, valamint *i > í* nyúlás adataira azért hivatkoztam, hogy érzékeltessem, ezek valamennyi nyelvjárás csoport adatában előfordulnak, az alábbi adatcsoporttal a szembenállásokat, a különbségeket szándékozom kimutatni. /A teljes zárt *i-ző* adattárból ennél jóval több szembenállás kigyűjthető./ Ez az adattár részben azt mutatja be, hogy lényegi azonosság van a nyelvjárás csoportok *i-zés*ében, másrészt a nyelvjárás csoportok különbözőségeit, nevezetesen, hogy egy nyelvjárás csoportban /*Biharnagybajom, Sárrétudvari, Szerep*/ az *i-zés* mellett *ē-zéssel*, a másik két nyelvjárás csoportban az *i-zés* mellett *e-zéssel* találkozunk. A különbségek érzékeltetésére csak azokat az *i-ző* morfémákat gyűjtöttem ki, amelyekben *ē* vagy *e* fonéma is van, vagyis azokat, amelyeket az egyik nyelvjárás csoportban *i*-vel és *ē*-vel, ill. *i*-vel és nyílt *e*-vel ejtenek. Ezzel ugyan erősen megrostáltam az adattárba felvett morfémákat, közös adattárban azonban a különbségek jobban láthatók, az adattár így szemléletesebb.

Nézzük meg közelebbről, hogy milyen adatokon látszanak plasztikusan a nyelvjárás csoportok azonos és eltérő sajátosságai!

1/ Jól felismerhetők tőszavakban mutatkozó eltérésekben: *derik* /mn/ /Cső/ ~ *dërik* /Sze/, *kenyír* /Cső Da Esz Zsá/ ~ *kënyír* /Bnb Sze/, *szegény* /Cső Esz/ ~ *szëgény* /Bnb Su Sze/ ~ *szëgikém* /Sze/, *szígyeszék* /Cső/ ~ *szígyëllëm* /Sze/, *tették* /Cs/ ~ *tëttik* /Su/.

2/ Igekötőkbeli *e*-k ejtéskülönbségén: *felemeltik* /Da/ ~ *fëlöeltik* /Bnb/, *megbikült* /Da/ ~ *mëgírtem* /Bnb/, *megirkezett* /Da/ ~ *mëgnízni* /Bnb/, *mekközelítik* /Da/ ~ *mëkpërzsëlítik* /Su/.

3/ Kötőhangzók ejtéskülönbségeiben: *főzeliket* /Zsá/ ~ *ebidët* /Su/, *felesígem* /Cső/ ~ *felesígëm* /Bnb Su Sze/, *kerítiseket* /Zsá/ ~ *kerítésëm* /Su Sze/, *megjegyzísem* /Cső/ ~ *kírísëm* /Sze/, *tesvírem* /Cső/ ~ *tesvírëk* /Bnb/.

4. Névszóragok ejtésében mutatkozó különbségekben: *riszen* /Cső Da Esz Km Po Zsá/ ~ *rízën* /Su/, *riten* /Cső Da/ ~ *ritën* /Bnb Sze/ ~ *Ritën* /hn/ /Pl/.

Ezekre a különbségekre a mindennapi nyelvhasználatban nagyon sok adat van /vö. Végh, Sárréti népmesék és népi elbeszélések c. gyűjteményét/, az enyémhez hasonló kis merítésben az a gond, hogy nincs minden toldalékra nézve kettős alak /vö. a megíphetishöz adat mellé nincs olyan ellen-szóalak, melyben a toldalék *e-ző* formában /-hez/ állna: *Körtvíjes* /hn/: *lípëtt*: *píntëkën* stb./.

Hangsúlyozom, hogy ez csak adathiány, nem azt jelenti tehát, hogy a *Körtvíjes* /Zsá/ helynév *e-ző* kötőhangzójával szembenálló *ë-zőre* nincs példa a nyelvjárásokban /vö. Püspökladányban: *Cindërës*, *Lellegës*/. Annyit jelent, hogy ebben a merítésben nincs. A *lípëtt*, *píntëkën* ellenpéldáira ugyanez vonatkozik.

Látható, hogy a zártabb ejtés dominál mindkét nyelvjárás csoport helyi nyelvjárásaiban, és valamennyi rövid magánhangzó nyúlására van adat /vö. IMRE, i. m. 122—4/, sőt az *e > é* nyúlására az átlagosnál több is /vö. ZILAHÍ: Linguist. 19, 132/. Kiemelnünk tehát azt kell, hogy a nyelvjárás terület hangtani tendenciái közül a zárt tendencia a legkarakteresebb, leghatásosabb. Mint jelenségnek a zárt *i-zés*nek van legnagyobb adattára /l. az adattárákat/, a magánhangzók nyúlásának erősségét pedig az mutatja, hogy itt valamennyi rövid magánhangzó nyúlására is több adat van.

Vizsgált témánk szempontjából azt kell mégis szemléltetnünk, hogy a sárréti nagy *ë-ző* mezőben vannak olyan nyelvjárás csoportok, amelyek nyílt *e-zés*ükkel térnek el a sárréti általánostól. Nem mai felfedezés ez /de közel 60 év után fontos megerősítés/, hiszen Végh József már 1947-ben is ezt találta, mikor vizsgálta „a Debrecenről délre húzódó *e/ë* határ egy darabjának környékét...” /vö. Bárzsi: NyatPr. VII/. Végh térképén látható, hogy a Püspökladány—Kaba—Földestől ék-re eső két település /Hajdúszovát és Hajdúszoboszló/ Debrecen vonzásában és hajdú városként *i-ző* és nyílt *e-ző*, míg a fentebbi három település *i-ző* és *ë-ző* /vö. Hajdúszoboszló és Hajdúszovát: *vír*: *víres*: *vírek* 'vérük', míg P.ladány, Kaba és Földes: *vír*: *vírës*: *vírëkl*/. A csak *e-zés* és *ë-zés* különbségére nézve l. még a *vakszem*, *nyelek*, *eszem*, *evett*, *megyek* térképlapjait.

A nyelvjárás területen belül tehát, Debrecen vonzásában és a tőle dny-ra eső sárréti településeken elég erősen kirajzolódik az *e-zés* és *ë-zés* határa, szélső területe, szempontunkból azonban még fontosabb a *vír* és toldalékolt alakjainak tanulsága: az *e/ë* határterülete ugyan ezen pontokon *i-ző* morfémákon is kimutatható. Vagyis ezen nyelvjárás csoportok nem csupán az *e*-ket tartalmazó morfémák *e/ë-zés*ében különböznek, hanem akkor is, ha olyan morfémákat vetünk egybe, amelyek *i-zők* és *e-zők*, ill. *i-zők* és *ë-zők*. Különösen érdekes ez, ha a két adatfelvétel között közel 60 év van.

Ugyanezt mondhatjuk a Körösladány—Köröstarcsa nyelvjárás csoportra nézve is: zártabb jelenségeikkel és nyílt *e-zés*ükkel is belesimulnak abba a nyelvjárási régióba, amelybe a Sárrét-vidék tartozik.

Nyelvjárás csoportok a Sárrét-vidéken

Kny. *i* : nyj. *i* azonosság adatai

alimínium /Su/; behítták /Sze/, bíró /Sze/, birta /Bnb/, biztosít /Csö/, bizva /Su/; csíkot /Da Zsá/, csikkaskát /Csö Da/, csínnyát-bínyát /Bnb/, csípje /Csö/, csípős /Bnb/; díszes /Esz/ ~ díszés /Bnb Pl Su Sze/; elásítom /magam/ /Bnb/, emígy /Da/, említett /Bnb/; fordítani /Su/; gyógyításából /Su/, gyógyította /Csö/; hídlás /Csö Sze/, híjják /Bnb Csö Da Su/, hinár /Da/, hírés /Sze/, hírit sē /Su Sze/, hízó /Csö Su/, hízott /Da Km/; így /Bnb Da Esz Su Sze/, írni /Sze/; jóízű /Csö/; kacsaszírral /Su/, kerítést /Bnb Da Sze/, készített /Csö/, kísértük /Sze/; megbíztak /Su/, meggörbített /Zsá/, megszírozva /Csö/, mékhivást /Sze/, mekkinálták /Da/, mekközéltik /Da/, míg /Su/; nyugdíjba /Sze/; összehíttak /Su/; pírítani /Csö/, pírítós /Sze/; segítettem /Bnb Su/, sírját /Bnb Su/; szívbeteg /Bnb/, szorítottak /Sze/; takarítottak /Da/, terítve /Km Su/, tíz /Bnb Po Su Sze Zsá/; újítottak /Su/; vágóhid /Su/, valószínű /Da/, világít /Csö/, virított /Da/, vízből /Bnb Csö Da Po/, vízi malom /Csö/, vízi madár /Csö/; zsirjára /Bnb Sze Zsá/.

A kny. *i* : nyj. *i* nyúlás esetei

birkának /Bnb Su Sze Zsá/, birkabőr /Km/, birkapaprikás /Da/, birtokos /Da/, bizoccság /Km/; cirkot /Sze/; csirkét /Sze/; eltíltva /Da/; finom /Da/, finomabb /Bnb/; hívatkozva /Su/; irítyság /Bnb/, irtani /Km/; lekfinomabb /Zsá/; lekicsinyeli /Csö/, lesimul /Zsá/; megjítt /Su/, mindig /Bnb Csö Da Km Po Su Sze Zsá/; őrisztünk /Esz/; simán /Su/; szíkes /Bnb Su/; vakszik /Da Zsá/.

Hangsúlyos helyzetben *i*-zók és *e*-zók: *ë*-zók

bírés /Bnb/; filék /Bnb Sze/, firegrül /Zsá/; idesapámék /Csö Da/, idesmalét /Csö/, ígett /Csö Da Esz/, íletémet /Bnb Sze/; kímínyék /Bnb Su/, kírísém /Sze/, kírém /Su Sze/, kíszen /Bnb Da/; líket /Csö/, lípétt /Su/; nízégetnek /Sze/; pínékén /Su/, pízém /Bnb Sze/; rígen /Csö Da/, ríszeg /Da/, ríszén /Csö Da Esz Km Po Zsá/, ríszén /Pl Su/, ríszet vettem /Bnb Su/, ríten /Csö Da/, rítén /Bnb Sze/ ~ Rítén /hn/ Pl/; szígyéllém /Sze/, szígyeszék /Csö/, szíles /Da Km/, szíleskípű /Hp/, szípen /Csö Da/ ~ szípén /Bnb Su/.

Hangsúlytalan helyzetben *i*-zók és *e*-zók: *ë*-zók

beszilgeték /Su Sze/; derik /mn/ /Csö/, dërik /Sze/; ebidét /Su/, emlíkezötéheccsigém /Sze/, emlékezzél /Zsá/, emlíkszek rá /Da Km Zsá/, emlíkszék /Bnb Su Sze/; felesígem /Csö/, felesígem /Bnb Su Sze/, féltesvirém /Bnb/, főzeliket /Zsá/; gójafiszék /Su/; íltek még /Sze/; kenyír /Csö Da Esz Zsá/, kenyírír /Bnb Sze/, kerítiseket /Zsá/, kerítésém /Su Sze/, kiegészítém /Su/, kímínyék /Bnb Su/, kirt meg /Csö/, Körtvíjes /nn /Zsá/; legínyek /Csö/, legyik /Da/, légyik /Bnb/, lepínyt, lëvítette /Bnb/; marikszédni /Su/, marikszédő /Sze/, peníszedik meg /Csö/, megbíkuilt /Da/, megírkezett /Da/, megírtem /Bnb/, nízid meg /Csö Esz/, megnízni /Bnb/, törtínt meg /Csö/, mindëfélekípp /Sze/, munkaëtyísígre /Sze/, nígyezër /Sze/; osztájríszém /Su/; ránízett /Su/; szegíny /Csö Esz/, szëgíny /Bnb Su Sze/, szëgíkém /Sze/, szëgínyísígabe /Su Sze/, szekërdërígiba /Su/, szüksígës /Bnb Su/; tenyíszttünk /Su/, természetësen /Bnb/, tesvírem /Csö/, tesvírëk /Bnb/, tíszttëssíg /Sze/; vesztëssígës /Bnb/, visszaemlíkszék /Su Sze/.

Toldalékokban *i-zők* és *e-zők*: *ë-zők*

-ték

átvették /Bnb/, belevették /Sze/, bevetették /Da/, *csetkeltik* /Zsá/, elővették /Csö/, *ëttik* /Su/, felemelték /Da/, fëlmírták /Bnb/, fëlölelték /Bnb/, felverték /Da/, *festették* /Da/, kibikítették /Da/, *kivették* /Da/, követëlték /Sze/, közelítették /Da/, levezették /Csö/, *mëkpërzsëltik* /Su/, ösmerték még /Sze/, *szették* /Da/, *tették* /Csö/, *tëttik* /Su/, vették ki /Csö Da/, visszaminösítették /Bnb/.

-és

fëlfélesztis /Su/, *fëlszërëlis* /Sze/, *fizetisëm* /Bnb Sze/, *gyülisën* /Su/, jelzisek /Bnb/, *kirisëm* /Sze/, *mëgilhetishëz* /Bnb Su/, megjegyzisem /Csö/, *szërzödíst* /Bnb/, *települisën* /Bnb/, *verekedískor* /Csö/, *veszekedískor* /Csö/.

b. A kny. *e/ë/* : nyj. *i ~ í* megfelelés és váltakozás adatai
/A zárt *i-zés* a Sárreten/

Itt mutatom be és tárgyalom az *e/ë/* : *i ~ í* megfelelés /zárt *i-zés/* példáit. Míg az előző esetekben /lásd fentebb/ az *é : í ~ i* megfelelés és váltakozás adataival dolgoztunk, most ebben az adatsorozatban az *e/ë/* : *i* megfelelésből másodlagos nyúlással lett *i ~ í* váltakozással. Ez a megfelelés és váltakozás még feltáratlan. A váltakozás tetten érhető adatai miatt szükséges jobban szemügyre vennünk a kny. *e/ë/* : nyj. *i ~ í* megfelelés /zárt *i-zés/* adatsorozatjait. Sem az alapszavakban /*fentok ~ fintok ~ fintogbal*, sem az *-e* kérdőszócskában /*van-ë ~ van-i ~ van-í?*/ szemléltethető *e : i ~ í* megfelelés nincs még feltárva, bemutatva sem, pedig legalábbis a kiinduláshoz sok olyan nyelvi anyag rendelkezésre áll, amelyből szemléltetni és vizsgálni lehet a jelenséget.

Gyűjteményünk igazolja, hogy ebben az összeállításban több van, mint amit az eddig ismert, rendszerezetlen anyagokból megismerhettünk. Az ismert kevesebb adat országos merítésű, a most közreadott példák egy nyelvjárási régió egy kisebb területéről valók. Kiemelem egy másik többletét is: az *e/ë/* : *i* megfelelés mellett az *i ~ í* váltakozásnak is több példája került elénk. Itt válik világossá az is, hogy a váltakozás ellentétes szerkezetű azzal, ahogyan a váltakozást az *é : í ~ i* megfelelés és váltakozás adatai között láttuk /vö. *édesapám ~ idésapám ~ idésapám: gerezd ~ gerizd ~ girizd, mihelyt ~ mihinst ~ mihist/*. Az adatok mutatják, hogy egyazon szóalak *e-ző* és *ë-ző* nyelvjárásban egyaránt előfordul /*gyerekik ~ gverëkik* stb./ . Olyan sorokra is van példa, mint a *tengeri ~ tengëri ~ tengirit* /benne a *tengeri* dobozi és komádi adat/. Az adattárban érdemes vizsgálni az azonosságokat és különbségeket, én magam főként arra hívom fel a figyelmet, hogy a váltakozás a két adatsorozatnál ellentétes alaptagú / vö. *é : í ~ i: e/ë/ : i ~ í/*. A többi megfelelés inkább csak variáció, kiegészítésül lásd még a fejezet további adatait.

a. Az alapszavakban és szóalakokban előforduló *e/ë/* : *i ~ í* megfelelés adattárában alig van váratlan adat /vö. *cimënt, kutyapicér, tengëri/*. Ennek a megfelelésnek itteni adattára annyiban több, hogy a morfémák és a települések számát nézre is gazdagabb a következő csoportnál. Azokat a helyzeteket, amelyekben a jelenség példái előfordulnak az *-e* kérdőszócska adatainál részletezem.

b. Az *-e* kérdőszócska mai sárreتي alakváltozatai a zárt *i-zés* eddig kevésbé vizsgált adatsorozatjára irányítják a figyelmet. Elszórt utalásokkal talákoztunk korábban is, az *ë~i~í* váltakozás ilyen számú adatával azonban még nem dolgozott a szakirodalom. /Nem könnyű az egy-két mutatóanyagot meghaladó példatár összegyűjtése, még kevésbé az *e/ë/* : *i~í* mai megfelelésnek és váltakozásnak az adatolása, ideértve a kérdőszócska *-e~ë* : *i~í* megfelelés eseteit. Újabb nyelvjárási beszédfelvételek nélkül ez nehezen elképzelhető.

A Sárreتي szerencséje, hogy ehhez a kutatáshoz is van egy jól használható szöveggyűjteményünk, VÉGH JÓZSEF népmeséket és népi elbeszéléseket tartalmazó munkája. Így is hangsúlyozom, hogy a sok adatra való hivatkozás relatív, az eddig feltártakhoz képest sok.

A kérdőszócska korábbi történeti változataival nem foglalkozom, csupán egy utalással érintem a korábbi állapotot. „Az *-e* kérdőszócska *-é* alakja ma már némileg tájnyelvi vagy régies értékű...” /v. MMNyR. I. 261: hasonlóan SULÁN, aki a mai *ë~i~í* váltakozást *é>ë>i* történeti előzményre vezet vissza, vö. MNny. V, 21/. /Igaz, nem tudjuk, hogy az *-é* alak a tanulmány írásának idejéből való-e és melyik nyelvjárásból, mindenesetre azzal kiegészíthetem, hogy a Sárreتي a 20. század közepéről az *-e* kérdőszócskának *é-ző* alakja nem került elő./ Hasonlót mondhatunk DEME korabeli monográfiájának adattárára nézve is: sem a nyelvjárási régóból, sem a szűkebb Sárreتي-régióból nem hoz rá adatot /vö. NyjKérd. 124: zárt *i-zés* *ë*-vel szemben, térkép/, jóllehet a jelenség megváltását ő szorgalmazza először: „vizsgálhatjuk akár kisebb trületen, ...a zárt *i-zést* /*ë*-vel szemben” /i.m. 144./ . A mai állapot

adattára azt mutatja, hogy az *e/ē/* : *i-í* megfelelésnek ~ a korábban feltártakhoz képest ~ sokkal több adata összehajtható.

A jelenség adatai különböző, a témához kapcsolódó kérdésre világítanak rá. Például arra, hogy az *e/ē/* : *i-í* váltakozás példái a Sárrét *e-ző* és *ē-ző* nyelvjárásaiban egyaránt megvannak, vagy hogy az *-e* kérdőszócska *i-ző* alakja különböző hangrendű szóalakokban előfordul /vö. *bántottak-i*, *írett-i*, *tűrők-i* stb./, továbbá, hogy a kérdőszócska *e/ē/-ző*, *i-ző* és *í-ző* alakváltozatával is találkozunk /*igaz-ē*, *kisült-ē*, *nem-ē*, *öntötte-ē*, *van-ē*: *hallod-í*, *láccik-í*, *mégvan-í* stb./ . A kérdőszócska kettős alakú előfordulásával is találkozunk /*i* ~ *í*/, a leggyakrabban használt alakváltozata azonban az *ē-ző*. Mindezt nem egy-két sárréti nyelvjárás tanúsága alapján mondjuk: 21 helyi nyelvjárásból van több-kevesebb adatunk a kérdőszócska alakváltozataira /lásd a példatárat/. Tipikus nyelvjárásainak csak az *i-ző*, valamint *i-ző* és *í-ző* alakokat tekinthetjük.

Adattár

/A hosszú *í-ző* ejtésváltozatokat aláhúzással jelöljük./

Hangsúlyos helyzetben

cimént /Do/, *éstráng* /Su/ ~ *istráng* /Bé Pl Su/, *észlike* ~ *isztike* /Do/, *észtrongált* ~ *isztrongált* /Sá/, *fintok* /Bsztm Bú Dv Fu Ka Mhom Nr Pl Sze/ ~ *fintogba* /De/, *girinc* /Á Bé Bsz Bug Bú Da Dv Esz Fgy Fu Gá Hp Ka Km Ko Kt Mp Nr O Pl Po Sá Su Sze Szegh Zsa/, *girinléc* /Gyo/, *gerizd* /Nsz/ ~ *gerizd* /Bé Sa/ ~ *girizgye* /Dv Ko Sa Su Zsa/ ~ *girizd* /Ko Pl/, *hipehupás* /Ka/, *Hiss el* /O/, *Hiss innen* /Sá/, *éstráng* /Su/ ~ *istráng* /Bé Pl/, *ihin* /vagyok/ /Ka/, *ingem* ~ *ingēm* ~ *ingem* 'engem' /Nsz/, *kilist* /Do Dv Nsz Sá/, *lihel* 'lelel' /Nsz/, *mérigyemet* /Bé/ ~ *mérigyēs* /Do/ ~ *mirigyēs* /Nsz/, *mintül* /Bbö/, *pihēs* /Sá/ ~ *pihēs* /Nsz Pl/, *pēsēl* ~ *pisil* /Bug Pl Szegh/, *ridikül* /Fu O Sze Vél/, *virtyogott* /Bnb Do Zsa/.

Hangsúlytalan helyzetben

ajtengēri /Vél/ ~ *ajjtengirit* /Dv/, *bitumin* /Bú/, *bugvillárisát* /Vél/, *cinigēm* /Bug/, *cserépfazik* /Esz O Pl/, *dērikabb* ~ *dērikabb* /Pl/, *érēz* ~ *ériz* /Pl/, *erēgy be* /Bé/ ~ *eriggy* /Bé Kt Pl Sá Sze Vél/, *fazekas* /Nsz/ ~ *Fazēkas* /szem.n./ /Pl/ ~ *fazikat* /Bé Té Zsa/ ~ *fazikas* /Do Hp O Pl Su/ ~ *Fazikas* /szem.n./ /Dv Ka Pl Sze Szegh/, *föttengirit* /Bnb Bsz Bú Pl Su/, *gerizd* /Nsz/ ~ *girizdet* /Dv Su Zsa/ ~ *girizgye* /Ko Pl/, *gyēngetengiri* /Bug Dv Fu Sze/ ~ *gyöngetengiri* /O/, *gyerekik* /Kl Kszak Sa Vél/ ~ *gyerēkik* /Bé Bnb Bsz Bug De Do Fgy Fu Ko Ksza Mhom O Pl Su Sze Szegh Vél/ ~ *gyērmekik* /Esz Km Po/ ~ *gyērmēkiket* /Bbö Fu Pl/, *hegygirinc* /Vél/, *irkēlis* /O/ ~ *irkēlis* /Do/ ~ *irkēlis* /Nsz Pl/, *kemince* /Sa/, *kinkergődzik* ~ *kinkirgődzik* /Nsz/, *kutyagirincet* /Dv/, *kutyapicēr* /Nsz/, *laposminta* 'mentafajta' /Dv/, *legislegjobb* /Bú Pl/, *legmesszibb* /Do/, *lēttyi-vóuttya* /Do/, *mēgētet* ~ *mēgētet* /Do Pl/, *meriget* /Pl Sze/, *messzi* /Bé Bnb Bug Do Dv Nsz Pl Sá Szegh/, *mihinst* /K-S/ ~ *mihist* /Km Pl Po/, *mizert* /Zsa/ ~ *miszēr* /Bú Nsz/ ~ *mizēr* /Do/ ~ *mizir* /Bug/, *pēccent* /Bél/ ~ *pēccint* /Sze/, *petróulijomír* /Bél/, *regimentye* /Pl/ ~ *rēgēmēt* ~ *rēgiment* /Do/, *rezida* /Nsz/, *sērcent* /Do/ ~ *sērcint* /Do Su/, *szarufintok* /Mhom/, *szigínysig* /Bu/, *szūri* 'szüre' /Sá/, *teliszitta* /Da/, *tengerit* /Bu Esz Hp Kl Km Kony Kt Mp Po Vél/ ~ *tengeri* /Bu Ko Pl Su/ ~ *tengēri* /Do Ko/ ~ *tēngēri* /Á/ ~ *tengirit* /Bbö Bé Bnb Bsz Bug Bú Da De Do Dv Esz Fgy Fu Ka Ko Kony Ksza Mhom Nr Nsz O Pl Po Sa Sá Su Sze Szegh Té Úsz/, *tengirifiók* /Ka Pl Sze/, *tengirifődre* /Bé Bú Su Vél/, *tengirihagyma* /Dv/, *tengirilisztēt* /Fő Ka Su Szegh/, *tengiritöriskor* /Bá Btor Fő Ka Pl Su/.

teriget /Pl/, *tetőgírc* /Gyo/, *ugyi* /Bbö Bnb Bu Bug De Do Fgy Fu Kl Km Ksza Mhom Nsz
Pl Sá Su Sze Szegh Úsz Vér Zsa/, *ugyi na* /Bug Knh Vér/, *ugyitok* /Hp O/, *űkigyelme* /Pl/,
vítettél 'vetettél vmit' /Bnb/, *Wenkhájm* ~ *Vinkhám* 'Wenckheim' /cs.n./ /Do/, *zselipët* ~
zsilipët /Do/.

A. Az *-e* kérdőszócska *i-ző* alakváltozatai /*i ~ í*/ a Sárreten

Az *-e* kérdőszócska mai sárreتي alakváltozatai a zárt *i-zés* eddig kevésbé vizsgált adatsoportjára irányítják a figyelmünket. Elszórt utalásokkal találkoztunk korábban is, az *e/ë*: *i ~ í* megfelelés és váltakozás ilyen számú adatával azonban még nem dolgozott a szakirodalom. Nem könnyű az egy-két adatot meghaladó példatár összegyűjtése, még kevésbé az *e/ë*: *i ~ í* megfelelés és váltakozás adatolása, ideértve a kérdőszócska *e/ë*: *i ~ í* megfelelésének eseteit. Újabb nyelvjárási beszédfelvételek nélkül ez nehezen képzelhető el. /Jellemző, hogy a közelmúltban kiadott dunántúli nyelvjárási szöveggyűjteményben — a felvételt készítők kérdeztek — nem találtam adatot az *-e* kérdőszócska alakváltozataira./ A Sárret szerencséje, hogy ehhez a vizsgálathoz is van egy jól használható szöveggyűjteményünk, VÉGH JÓZSEF népmeséket és népi elbeszéléseket tartalmazó munkája. /A mesemondók gyakran kérdeztek mesélés közben./ Így is hangsúlyozom, hogy a sok adatra való utalás itt is relatív: az eddig feltártakhoz képest sok az adatunk.

A kérdőszócska korábbi történeti változataival nem foglalkozom, csupán egy utalással érintem a korábbi állapotot: „Az *-e* kérdőszócska *-é* alakja ma már némileg tájnyelvi vagy régies értékű...” /vö. MMNyR. I: 261/, hasonlóan SULÁN BÉLA, aki a mai *e ~ i ~ í* váltakozást *é > ë > i* történeti előzményre vezeti vissza /vö. MNny. V, 21/. Mindenesetre azzal kiegészíthetem, hogy a Sárreten a 20. században *é-ző* alakja nem került elő. Hasonlót mondhatunk DEME LÁSZLÓ ötvenes évek elején készült monográfiájának adattárát nézve is: sem a nyelvjárási régióból, sem a szűkebb Sárret-vidékről nem hoz rá nézve adatot /vö. Nyjkerd. 124: zárt *i-zés* *ë*-vel szemben; térkép/, jóllehet, a zárt *i-zés* megváltását ő szorgalmazza először: „vizsgálhatjuk akár egy kisebb területen ... a zárt *i-zést* /*ë*-vel szemben/.” /i. m. 144/. Adattáram azt mutatja, hogy az *e/ë*: *i ~ í* megfelelésnek a korábban feltártakhoz képest sokkal több adata összegyűjthető, ami további feldolgozásokhoz ösztönző lehet.

A jelenség példái különböző, a témához kapcsolódó kérdésre világítanak rá. Arra például, hogy az *e/ë*: *i ~ í* váltakozás adatai a Sárret *e-ző* és *ë-ző* nyelvjárásaiban egyaránt megvannak, vagy hogy az *-e* kérdőszócska *i-ző/í-ző* alakja különböző hangrendű szóalakokban előfordul /vö. *bántottak-i*, *írett-i*, *tűrök-i*/, továbbá, hogy a kérdőszócska *e/ë*-*ző*, *i-ző* és *í-ző* alakváltozataival is találkozunk /vö. *igaz-ë*, *kisült-ë*, *van-ë*; *hallod-í*, *láccik-í*, *megvan-í* stb./ . A kérdőszócska kettős alakú előfordulásával is találkozunk azonos morfémában /*i ~ í*/, a leggyakrabban használt alakváltozata azonban *ë-ző*. Mindezt nem egy-két sárreتي nyelvjárás tanúsága alapján mondom: 21 helyi nyelvjárásból van több-kevesebb adatunk a kérdőszócska alakváltozataira /lásd a példatárát/. Tipikus nyelvjárásnak csak az *i-ző*, valamint *i-ző* és *í-ző* alakot tekinthetjük.

Adattár

adod-i /Sze/, *ál-i* /Bé/, *álmodtam-i* /Sál/, *bántottak-i* /Hp/, *betejjesedik-i* /Hp/, *boldogulnak-i* /De/, *boszorkány-i* /Kony/, *egyenes-i* /Hp/, *elmént-ë* /Bug/, *el van-i* /Sze/, *észrevettik-i* /Kony/, *fazokas-i* /Hp/, *fiú-i* vagy jány? /Sál/, *fiú-i* a szél? /Sa/, *hallották-ë* /Nr/ ~ *hallották-i* /Bug/, *hallod-i* /Hp Zsa/ ~ *hallod-í* /Pl/, *hozzámegy-i* /Hp/, *igaz-ë* /Bug/, *írett-i* /Kony/, *úgy jár-i* /Hp/, *járt-i* /Bu/, *jó-i* /Sál/, *kéll-i* /Bug/, *kijátanak-i* /Vé/, *kikél-i* /Bé Esz Pl/, *kimögyök-i* /Do/, *kisüt-ë* /Su/, *ki tudom-i* /Bé/, *láccik-i* /Esz/ ~ *láccik-í* /Sze/, *látál-i* /Hp/, *látod-i* /Bá Su/, *lêhet-i* /De/, *lêssz-ë* /Bé/ ~ *lêssz-i* /Kony/ ~ *lêssz-i* /Bug O Su/, *lêtt-i* /Bug/, *mêgesküttek-i* /Bé/, *mêgvan-i* /Bbô Bé Su/ ~ *mêgvan-í* /Bnb/, *megy-i* /Kony Po/ ~ *mêgy-ë* /Dv/ ~ *mêgy-i* /De/, *mêk tudom-i* /Bé/, *mêntünk-i* /Bé/, *mond-i* /Hp/, *nem-ë* /Bug Pl/ ~ *nem-i* /Bu Bug/, *nincs-ë* /Dv/ ~ *nincs-i* /Hp/, *öntötte-ë* /Bug/, *sor-i* ez? /Bu/, *Szeghalmon-i* /Bu/, *teccik-i* /Btor/, *tud-i* /Bu Kony Pl/, *tudnák-i* /Bug/, *tűrök-i* /Vé/, *van-ë* /Su/ ~ *van-i* /Bé Bug Do Esz Su Szegh/ ~ *van-í* /Pl/, *ël van-i* /Do Esz Kl/.

Összefoglalva:

- „Az -e kérdőszócska -é alakja ma már némileg tájnyelvi vagy régies értékű...”
/vö. MMNyR. I, 261./
- Csak az *i-s* változat tekinthető tipikus nyelvjárásinak, *é-ző* alakjára /vö. *bántottak-é*,
stb./ nincs adatunk.
- A sárréti nyelvjárási beszédben a kérdőszócska *i/i-ző* alakja a különböző hangrendű
szóalakokat figyelembe véve is általános /vö. *bántottak-i*, *irett-i*, *tűrök-i* stb./

VI.

Összegezés

- Az előzmények
- A vizsgálat fontosabb tapasztalatai
- Mit vizsgáljunk?
- Jelenségvizsgálat — a kérdés: hogyan?
- Néhány kiemelés röviden

Tapasztalataim összegezésének bevezetéseként először adatokat hozok annak bizonyítására, hogy a sárréti *i-zés* gyakoriságának és sokszínűségének igazolására megfelelő mennyiségű anyag állt rendelkezésemre, valamint, hogy ezek vallomása szerint a vizsgált területen erős az *i-zés*. Ez vonatkozik a tájegység kisebb *e-ző* és *ë-ző* nyelvjárás csoportjaira is. Nézzük sorban a tényeket!

A legnagyobb nyelvi anyagot őrző munka A magyar nyelvjárások atlasza I.-VI. Bp., 1968—76. Szerk. DEME LÁSZLÓ és IMRE SAMU, melynek tíz kutatópontjáról /Ártánd, Biharugra, Doboz, Dévaványa, Furta, Gáborján, Hosszúpályi Köröstarcsa, Okány Szerep/ számottevő *i-ző* anyagom van, bár közülük háromnak /Ártánd, Gáborján, Köröstarcsa/ nincs anyaga minden hangtani és szótani lapon. Így is becses nyelvjárás gyűjtést összegező munka. A sárréti kutatópontokon gyűjtött és/vagy ellenőrzött DEME LÁSZLÓ, IMRE SAMU, KÁLMÁN BÉLA, KÁZMÉR MIKLÓS, KERESZTES KÁLMÁN, LŐRINCZE LAJOS és VÉGH JÓZSEF. Hozzá hasonló méretű gyűjtés és közlés azóta sem született. A 20. század első felében a Kis-Sárrét vidékéről készült hangtani és szótani feldolgozás /Bessenyei Béla, Kovács Gyula/, majd a Magyar Népryelv és Magyar Nyelvjárások kutató gárdájának gyűjtései és közleményei folytatták a sort /BÍRÓ FERENC, HÉVVÍZI SÁNDOR, IMPLÓM JÓZSEF, JAKAB LÁSZLÓ, KÁLNÁSI ÁRPÁD, SEBESTYÉN ÁRPÁD, SZABÓ GÉZA, SZABÓ ISTVÁN, SZABÓ JÓZSEF, VÉGH JÓZSEF, ZILÁHI LAJOS/, de a másik oldal, a néprajz szakemberei is fontos feldolgozó munkát végeztek /Gunda Béla, Dankó Imre, Gryneaus Tamás, Módy György, Szűcs Sándor, Újváry Zoltán/. Mellettük nem hivatásos, de felkészült néprajzosok is /Bereczki Imre Dévaványán, Házi Albert Okányban, K. Nagy Lajos Zsadányban/. IMPLÓM a Sárrét nyolc pontján gyűjtött, de ennél sokkal több kutatóponton megfordult. Tájszógyűjtésének nagy része beépült az ÚMTsz. szócikkeibe. Hasonlóan terjedelmes VISKI KÁROLY nagyszalontai tájszógyűjtése /vö. NyrFüz. 69/.

Csorba Csaba Sárrét-bibliográfiája különböző folyóiratokból /Nyr., MNY., NéNye., Ethn./ kisebb közleményeket is számba vett. Ha a sárréti települések felől nézzük a lefedettséget, akkor is színes kép tárul elénk: Békés, Doboz, Hosszúpályi, Körösladány, Okány, Nagyszalonta, Püspökladány, Szerep, Vésztő olyan települések, ahonnan több szerző összegezte gyűjtő munkájának eredményeit. Az utóbbi 30 évben a következő településeken készültek nyelvjárás beszédfelvételek: Berekböszörmény, Biharnagybajom, Biharugra, Berettyóújfalú, Csökmő, Darvas, Derecske, Doboz, Esztár, Furta, Füzesgyarmat, Kismarja, Körösladány, Körösszakál, Körösszegapáti, Köröstarcsa, Magyarhomorog, Nagyrábé, Püspökladány, Pocsaj, Sarkad, Sárrétudvari, Szerep, Szeghalom, Vésztő, Zsáka. Az anyagok egy része a Nyelvtudományi Intézetben archiválva van. Ki kell egészítenünk még ezt a sort azokkal a munkákkal is, amelyeket a román határ másik oldalán levő magyar anyanyelvű településeken gyűjtöttek /MÁRTON GYULA, MURÁDIN LÁSZLÓ, PÉNTEK JÁNOS, SZABÓ T. ATTILA/.

A felsorolt kutatók és a tőlük feldolgozott, majd publikált munkák részei a sárréti értékmentésnek /és még sok kéziratban maradt munka is/. Különösen gazdag a 60-as és 80-as évek termése. A mai helyzet, a publikációs lehetőségek beszűkülése miatt, sokat ártott az előző három—négy évtized lendületének. A legnagyobb veszteség mégis az, hogy a 80-as években összegyűjtött megyei földrajzi nevek kiadatlanul fekszenek a szerkesztéssel megbízott szerzőknél. Sokan felelősek azért, hogy a nyelvatlasz utáni legnagyobb kollektív munka ilyen helyzetben van. 1990 után új helyzet állt elő a tulajdonviszonyokban, minden újra összekuszálódott. És egyre kevesebb ember ismeri a korábbi és mai határokat. A múzeumok 2007-től várható átrendezése gyűjtésben-kutatásban, pénzügyi lehetőségekben további rosszabbodást vetít előre.

Bizton állíthatjuk, hogy a két megye /Békés és Hajdú-Bihar/ közgyűjteményei értékes kéziratokkal, hanganyagokkal állnak rendelkezésünkre — többek között — az *i-zés* vizsgálatához is. Tudjuk, az élőnyelvi gyűjtések alanyai, a még ma is a nyelvjárást használó idős emberek száma egyre fogy, s mivel egyre nehezebben igazodnak el a világ dolgaiban,

egyre jobban visszahúzódóak. Ha lesznek is nyelvjárási gyűjtésre, jelenségvizsgálatokra vállalkozók, az jól látszik, hogy egyre kevesebb lesz a hiteles adatközlő. Nehéz távlatokban gondolkozni, ha a nyelvjárási vizsgálatok két láncszemét egyaránt veszély fenyegeti a nyelvjárást tipikusan beszélők számának rohamos csökkenése és a munkához szükséges támogatás eltűnése miatt.

Arról, hogy a Sárrét-vidékre nézve milyen most az *i-zés* állapota, a 20. századból rendelkezésünkre álló anyag tanúsága szerint azt mondhatjuk: a száz év alatt itt egyenletesen erős *i-zést* mutatnak a források. A szorosán vett mai, már 21. század eleji állapot a jelenségre nézve ellentmondásos helyzetet mutat: az 50—60 évesek nyelvhasználatában is van még — nem következetes — *i-zés*, a vidékre jellemző erős *i-zés* azonban a legidősebb korosztály beszédében él már megbomlatlanul. Csakhogy ez utóbbi korosztály már nem közéleti tényező, kommunikációjának nincs társadalmi hatása. Az ismertetett munkák mindegyike arra bizonyíték, hogy a Tisza-Körös-vidéki nyelvjárási régió, ezen belül a Sárrét-vidék erősen *i-ző* terület, hogy történeti előzményektől függetlenül ma az *i-zés* egyik góca. Ezt mutatják a hivatkozott összefoglaló munkák különböző elemzései, mellékletei, legalábbis a kny. *é* : nyj. *í* megfelelésre nézve egyértelműen.

Azt is kiemelem, hogy a kisebb egységek, a Sárréten belüli nyelvjárás csoportok tanúsága ugyanez: a Sárrét észak-keleti részén fekvő Esztár—Pocsaj—Kismarja *e-ző* és erősen *i-ző*, míg a tájegység észak-nyugati részén levő Biharnagybajom—Sárrétudvari—Szerep—Püspökladány nyelvjárás csoport *ë-ző* és *i-ző*. A román határmenti nyelvjárások többsége *e-ző* és *i-ző*: a határ romániai oldalán fekvő Nagyszalonta *ë-ző* és *i-ző* /vö. Arany János ÖM. X, 313-24; Viski Károly: NyrFüz. 69; MURÁDIN LÁSZLÓ: NyIrK. XXVIII, 41/, a Nagyszalontától 1 km-re levő, magyar területen levő Újszalonta *e-ző* és *i-ző*. /A Fekete-Körös völgyében és az Érmellék nyelvjárásaiban ellentmondásosabb képet találunk./ A fentiek kapcsán azt látom kiemelendőnek — az összefoglaló munkák tábláival, leírásaival összhangban —, hogy a belső Sárrét *e-zéstől* vagy *ë-zéstől* függetlenül erősen *i-ző*. További adatokat az elemző, összefoglaló részekben adok közre.

Az anyaggyűjtésen és adatfeldolgozáson túljutva állíthatom, hogy a Sárréti tájszótár forrásaiból és saját kiegészítő gyűjtéseimből terjedelmes és színes adattár állt össze, amelyből reményeim szerint bemutatható a Sárrét-vidék helyi nyelvjárásainak és kisebb nyelvjárascsoportjainak viszonylag pontos *i-zése*. Ezúttal is hangsúlyozom, hogy történetinek minősíthető 18—19. századi példákat csak mutatványként hozok annak szemléltetésére, hogy a mai *i-ző* /*i-ző*/ adatoknak minden helyzetben vannak *i-ző* előzményei, hogy a jelenségnek az *e-ző* és *ē-ző* helyi nyelvjárásokban egyaránt vannak korábbi megfelelői. Munkám szinkron adatokra épül, *i-ző* példáim 95 százaléka az 1900 és 2000 közötti időszakból való: örömmre a század mindhárom harmadából az *i-ző* adatok nagy tömbjeit vehettem számba. Adattáram tanúsága szerint a jelenség a vizsgált időszak első ötven évében lényegében mozdulatlan maradt, a nyelvjárást beszélők használatában egyetlen helyzetben sem kopott meg számottevően /talán az *égyik*, *ménnyik*-típusban változott valamelyest az *égyen*, *ménnyen* javára/, falun még a középső korosztály beszédében is gyakori. Pusztulása abban vetül előre, hogy nyelvjárási jelenség maradt, és a nyelvjárást beszélők kihalásával maga is elvész. A nyelvjárást használó idős falusi emberek körében a század utolsó harmadának kommunikációs hatásai sem érintették: egy társadalmilag jól körülhatárolható korosztályos csoport nyelvhasználatának élő jelensége ma is. Köreikben a bomlás nagyon kevés jelével találkozunk.

1. Nézzük meg közelebbről, hogy az *i-zés* állapota, erőssége milyen mutatók vizsgálatával ragadható meg legszemléletesebben. A feladat gyakorlati megközelítésének lehetőségeiről szólok először.

Abban egyetértés van, hogy az *i* gyakoriságának számbavételéhez viszonyítási alap a köznyelv. Ebből a viszonyításból derül ki, hogy a fonémának milyen megfelelésekből milyen többlete van. Valamennyi megfelelés adata fontos, ezért a fonéma különböző helyzetekből eredő minden példáját össze kell gyűjtenünk, lehetőleg teljes adattárra kell törekednünk. Az abszolút teljesség illúzió, de a tájékozódásnak az adatgyűjtés szakaszában mégis ezt kell megcéloznia, „a köznyelvhez viszonyított megterheltség” /vö. DEME, NyjKérd. 89/ így lehet tájékoztató.

Ahhoz, hogy a sárréti nyelvjárási *i/i*-k gyakoriságát megközelítő pontossággal bemutathassuk, számba kell vennünk a látókörünkbe került valamennyi morféma *i* fonémáját: a tájszavakbéli *i*-ket, az *i* nyúlásából keletkezett többletet, a zártabbá válással született *ī*-ket, az *i*-ből asszociatív megnyúlt adatokat /a hosszú magánhangzók nyelvjárásainkbeli rövidülésére alig van példa/, és természetesen számolnunk kell a kisebb adattárú, kettős alakokban is mutatkozó adatokkal /vö. *főkint* ~ *égyenkint*; *fazik* ~ *fazikak*; *idésanyám* ~ *idésanyám* stb./.. Minden helyzetbeli adat fontos, de a váltakozásban tetten érhető alakok kiemelt figyelmet érdemelnek /vö. *é* : *i* ~ *ī*/, különösen a nagy tömbökben egyöntetű adatok között előforduló esetekre /*kezibe* ~ *kezít*/. Nem kell az eddigi feldolgozásokétól eltérő rendezőelv, csak következetesség: vegyünk számba minden olyan adatot, amelyekből az *i/i*-k gyakoriságának növekményét látjuk /vö. ZILÁHI: MNy. XCII: 344/. Például feltétlenül a sárréti nyelvjárások *i*-jeinek a köznyelvi *i*-kkel való azonosságát /vö. *író* fn 1. 'köznyelvi', 2. fn 'a vaj készítésének mellékterméke', 3. ign. 'köznyelvi' stb./, mert más nyelvjárásokban mások az arányok; az *-ít* képzős igék *i*-je következetes megtartásának tükröztetését; mutassuk meg a rövid *i*-k nyúlásának itteni gyakoriságát; szemléltessük a toldalékokbéli *i*-zés erősségét és következetességét; gyűjtsük össze a kisebb adattárú megfelelések kettős adataiban az *i* ~ *ī* váltakozását /vö. *é* : *i* ~ *ī*: *íppen* ~ *íppen*, *hetenkint* ~ *szálankint*; *e/ē* : *i* ~ *ī*: *fintogba* ~ *girinc*; *ej/ely/* > *i* ~ *ī*: *innye* ~ *innye*; *e/ē* / *é* : *i* ~ *ī*: *étet* ~ *étet* ~ *itet*; az *-e* kérdőszócskában előforduló váltakozást: *mégvan-ē* ~ *kikél-i*, *kéll-ē* ~ *lössz-i* stb./.. Számba kell vennünk a kisebb adattárú, de tipizálható *i-ző*/*i-ző* adatokat, mert a helyi nyelvjárások *i-zését* feldolgozó szerzők gyűjtéseik bemutatásakor nem mindenütt

vették figyelembe őket, pedig ezen nyelvjárások *i-zés*ének erőssége ezek szóródásától is függ. A zárt *i-zés* hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetbeli nagy tömbjeiben a feldolgozások kevés adatban jelzik az *i ~ i* váltakozást /vö. *íppen ~ ippen, enyim ~ enyim*/, pedig az ilyen egyezések vagy különbségek is egyedítik a helyi nyelvjárásokat. Minden adat lényeges, amely/ek/ből növekszik az *i* gyakorisága, amelyből egy köznyelvi magánhangzó : nyelvjárasi *i* többlet kimutatható a szinkroniában.

A teljesség bemutatásának persze nehézségei is vannak: az *-ért* határozórag például egyalakú lévén egyaránt *i-zve* kapcsolódik a magas-, mély- és vegyes hangrendű szavakhoz, tehát a toldalék minden adatban *i-ző* a Sárréten, de ezt csak azon morféma alapján állíthatjuk, amelyekre nézve toldalékolt adatot találtunk /vö. *vízír, házír, virágír* stb./, pedig a rag az adattárban nem szereplő más szóalakokban is *i-ző*. Az adathiány miatt az adattárban nem szereplő példák nélkül is biztonsággal állíthatjuk, hogy a vizsgált nyelvjárásokban az *-ért* rag minden más szótőhöz kapcsolódva is *i-ző* /vö. *inygyír*/. Az összevetések azt mutatják, hogy az *i-zhető* toldalékok általánosan és következetesen *i-zők*, a morféma-környezet nem befolyásolja őket /vö. *-ség: ember-ség-es ~ embér-ség-és, gyerek-ség-et ~ gyerek-ség-ét* stb., ugyanígy az igei személyragok példánál: *kibikítettik* /Da/ ~ *mékpérszélítik* /Su/, *megettik* /Esz/ ~ *mégéttik* /Bú Ka/ stb./). Attól messze vagyunk, hogy valamennyi *i-ző* toldalék minden adatát összegyűjthessük, legfeljebb törekszünk rá.

A hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetbeli *i-zés* elemzése viszont azt mutatja, hogy — bár jóval jelentéktelenebb mennyiségben — a tömorfémák *i-zés*ében vannak kisebb eltérések a régióban: a *fejleszté*-nek Bé Hp Mhom Mp Sá kutatópontokról van *i-ző* alakváltozata, de a Pl Su Sze nyelvjárascsoportban bizonyosan nincs. A csak egy-egy morféma-ban jelentkező *i-zés* /l. *cseléd* /Nsz/, *fenék* /Nr/, *letírgyelt* /Szegh/, *öcsimnek* /De/ stb./ még érdekesebb. Hasznos lenne közülük minél többet összegyűjtenünk, mert ma még tetten érhetők, és példák színezik a nagy *i-ző* tömböket. Másrészt valószínű, hogy hosszabb távon ezek az egyedi *i-ző* adatok sérülékenyebbek.

Abban egyetérthetünk: az a cél, hogy minél több *i-ző* morféma, *i-ző* helyzet adatát összegyűjtsük, mert csak így várhatunk megbízható összegezést a jelenségről. Nem elég csak a nagy adattárú zárt *i-zés* anyagait számba vennünk, arra kell törekednünk, hogy a kevesebb adatot ígérő csoportok példáit is feldolgozzuk, megvallassuk. Ez tartalmi kérdés, amit az adatgyűjtés elkezdése előtt rendbe kell raknia önmagában a tanulmány készítőjének. Arra kérdésre tehát, hogy mit vizsgáljunk, az a válaszunk, hogy nagyon alaposan a sárréti *i* fonéma gyakoriságát meghatározó tényezőket, DEME LÁSZLÓ javaslatát követve /MnyjKérd./, azt, hogy milyen hangtani megfelelések ~ más fonémák és hangkapcsolatok terhére a köznyelvhez viszonyítva milyen mértékben növelik a vizsgált fonémát tartalmazó morféma-k számát. Vagyis: minél több adatban kimutatni az *ii* nyelvjárasi szaporulatát.

2. A másik lényeges dolog, hogy miként rendszerezhetjük az *i-ző* adatokat ahhoz, hogy áttekinthetőek és összevethetőek legyenek. *A feldolgozásnak további hasznosításra alkalmasnak kell lennie*. Monográfiámban arra törekszem, hogy adattáram két dologra minden esetben választ adjon: nevezetesen, hogy *melyik nyelvjárásban melyik morfémanak van i-ző adata*. Nem markolhatunk sokat, mert áttekinthetetlen anyag további hasznosításra alkalmatlan. Jó példa a célszerű rendszerezésre, az egyszerű áttekinthetőségre való törekvésre KISS JENŐnek a mihályi nyelvjárás mondattani sajátosságait bemutató eljárása /vö. MNYTK. 164/. Belátható, hogy a gyűjtés után a rendszerezésnek milyen jelentősége van.

Az eddig közölt feldolgozásokat nézve az látszik, hogy a zárt *i-zés* adatainak két nagy csoportjában /hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetbeli *i-zés*/ egységes a gyakorlat, az alájuk /hozzájuk/ besorolható adatok bemutatásában azonban eltéréseket találunk. A besorolás azért fontos gyakorlati kérdés, mert egy-egy adatscsoport mennyiségi vagy gyakorisági mutatóit nem befolyásolja ugyan, az anyag elrendezése, további feldolgozhatósága szempontjából viszont lényeges. Az anyag elrendezése mint módszertani szempont az áttekinthetőség

oldaláról kap szerepet. Közzétételkor figyelembe kell vennünk — ahogy IMRE SAMU utalt rá /vö. MMNyJR. 52—3/ —, hogy az *i-zés* hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben, valamint abszolút szóvégen leíró kategóriák, a tövéghangzóban, toldalékokban előforduló *i-zés* azonban grammatikai kategória. A besorolásnak ezt a kettősséget tükröznie kell. Nagyobb változatosságot tapasztalunk az *é > í* zártabbá válás toldalékok előtt abszolút szóvégen /*eke* : *ekít*-típus/ besorolásban, valamint az *é : í ~ i* megfelelés és váltakozás adatainak /*i-zés* relatív szóvégen toldalékok előtt: *fejít*, *kezibel*/ elrendezésében. A kny.-i *i*: nyj.-i *i* azonosság, a kny.-i *i*: nyj.-i *i* nyúlás elhagyása vagy felvétele a nyelvjárási *i* gyakoriságának oldaláról nézve elvi kérdés, hiszen tudjuk, hogy ezeknek az adatoknak szerepük van a sárréti dialektusok *i* fonémájának megterhelésében /nagyon kontrasztosan a dunántúli nyelvjárásokkal való összevetéskor, lásd: Népi beszélgetések Vas megyéből. BDF. MNyTK VII. Szombathely, 2006. Szerk. Guttman Miklós, Molnár Zoltán/.

Az ismert feldolgozások azt mutatják, hogy a módszerre nézve több elfogadható modell is van, bizonyítván, hogy az *i-ző* anyag bemutatásában minden olyan megoldás elfogadható, amely az alapvető célnak megfelel: tükrözze az adat viszonyait és kapcsolódásait a nagyobb egységekhez. Minden feldolgozás azt a célt tűzi maga elé, hogy a település *i-zés*ének adattárát minél teljesebben összegyűjtse, az anyag közzétételének módjában azonban kisebb mozgásteret van. Ez a közzététel módjának nagy elfogadottságát is jelzi. Az *é > í ~ i* zártabbá válás és rövidülés példáit a szerzők egy része az *é > í* zártabbá válás két nagy tömbje után sorolta be, ami belátható, én mégis úgy látom, hogy a *lilek*-típusú adatokat célszerű különválasztani az *idésanyám ~ idésanyám*-féléktől, hiszen az *idésanyám* szóalak a zártabbá válás mellett még egy jelenséget tükröz, az *i* rövidülését is. Ezért meggondolandónak tartom a kis adattárú jelenségek közé való besorolását. A valódi tájszavak *i-s* adatainak a zárt *i-zés* hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetei alá való besorolása sem jó megoldás: a valódi tájszavak esetében nem beszélhetünk kny.-i *é : nyj.-i i* megfelelésről. Számolnunk kell velük az *i* fonéma többletének számbavételekor, de nem az *é > í* zártabbá válás adatai között.

A besorolás előtt mindig érdemes végiggondolni a lehetőségeket. Első látásra elfogadhatónak tűnik, hogy szuffixum előtti helyzetnek tekintjük az *ekít*, *feketít* adatot, a *belít*, *szílin* adatot ugyanígy, pedig az nem mindegy, hogy a hosszú *i-s* adatoknál abszolút töhöz, míg a *belít*, *szílin* csoportnál relatív töhöz kapcsolódnak a toldalékok /vö. IMRE, MMNyR. 121/. /Az megint más kérdés, hogy ez utóbbiak *i*-jei kevés példában ugyan, de hosszú *i*-vel is előfordulnak./ A részletek mindig fontosak, ezért arra kell törekednünk, hogy a feldolgozás jó módszerével az azonosságok és különbségek minél plasztikusabban mutassák meg a lényegét. A lényeg a nyelvi anyagban van.

Mit vizsgáljunk az *i-zés* gyakoriságának bemutatásához? Ismétlés, de újra felhozom, hogy olyan szinkron anyagot, melyet nem terhelnek bizonytalan történeti visszaalgtatások. A történetinek minősíthető 150—200 éves *i-ző* anyagot meg kell becsülnünk, hiszen szerepük lehet egy vizsgált területen arra nézve, hogy van-e előzménye egy település vagy terület mai *i-zésének*. Többre nem kell gondolnunk. A történeti vizsgálat fontos a maga helyén, de 2—300 éves történeti anyag jelenségvizsgálatban csak következetes lokalizációval használható. A nyelvtörténet több helyen rámutatott már, hogy a szinkron *i-zés* összegyűjtött és jól rendezett anyagát milyen részletkérdések vizsgálatához lehet hasznosítani /vö. BENKŐ, NyjTört. 57—8/.

Van éppen elég vizsgálni való az *i-zés* szinkron anyagában. A zártabbá vált *i-k* a szinkroniában is sokféle vizsgálatra kínálnak anyagot, a tömbök terjedelmes anyagában bőven van elemezni való.

1. Kérdés például, hogy a tőszavakbeli *i-zés* változatlan marad-e, ha az alapszó összetétel/ek/ utótagja lett? Mit mutatnak a szócsaládok /képzett szavak és összetételek/, ha az *i-ző* alapszó összetétel elő- vagy utótagja lett? Vagy, ha az előtag is, az utótag is *i-ző*?

Tapasztalataim, csoportosításaim azt mutatják, hogy a Sárreuten az adatok többségében az *i-ző* morféma minden helyzetben *i-ző* marad, bár itt is „lehet különbség a jelenséget hordozó morfémák állományában.” /vö. IMRE, MMNyjR. 121/. Vagyis nem mondhatjuk, hogy a helyi nyelvjárások mindegyikében azonos az *i-ző* szóanyag. Terjedelmesebb példatárból megtudjuk, hogy vannak morfémák, melyeknek csak egy-két *i-ző* adatával találkozunk, és nem is adathiány miatt /Lásd itt a Morfémák, amelyeknek kevés *i-ző* adata van a Sárreuten c. egységet/, bár van olyan adatunk is, amelynél következetlenséget vagy elírást /?/ találunk /vö. *árnyékszik* /Zsa/ ~ *árnyikszik* /Hp Pl/ stb./]. A következő példákat úgy válogattam össze, hogy az *i-ző* szóalakat olyan összetételekben mutassam be, amelyekben a címszó *i-ző* és *e/ë-ző*, és ez az adottság az összetételekben is megőrződik /*derik* ~ *dërik* /fn/: *derikájról* /Bé/, *dërikfájás* /Bú/, *dërikszög* /O/, *szekérderigba* /Hp/ ~ *szekérdërigba* /Pl Sá Su Sze/, *fadërigbúl* /Do/; *fireg* ~ *firëg*: *fireg* /Hp Kony Mp Zsá/ ~ *firëg* /Do Fgy Fő Ko K-S O Pl Su Sze/, *büdösfireg* /Zsa/; *kenyír* ~ *kënyír*: *kenyírbélbe* /Bug/, *kënyírhaj* /Pl/, *kenyírkeresőm* /Kony/, *kënyírkosarat* /Bnb Bú Do O Vé/, *kenyírlisztet* /Sa/, *kenyírsütis* /Kony Kt/ ~ *kënyírsütis* /Dv Fu Szegh Vé/; *legíny*: *legínyember* /Bu/ ~ *legínyembër* /Ko/, *legínyesen* /Pl/, *legínykedett* /Zsa/ ~ *legíkédik* /Pl/, *nagylegíny* /Bé Mhom Pl Su Zsa/, *vőlegíny* /Bé Bug Dv Fu Hp Knh Mp Sa Sze Szegh Úsz Vé/ stb. A következő összetételekben mindkét összetételi tag megőrzi az *i-zés*-ét: *birëslëgíny* /Ka/, *kenyírtiszta* /Csö Kony/ ~ *kënyírtiszta* /Bnb Do Fu Ka/, *kenyírsütis* /Kony Kt/ ~ *kënyírsütis* /Bé Fu Pl Sze/, *vikásfazik* /Do/ stb. Az *i-zés* erősségére és következetességére mutat, hogy az *i-ző* morfémák összetételek elő- és utótagjaként is megőrzik a jelenséget. A bizonyító értékű adatok száma sokkal több, hiszen én olyan adatokat válogattam, amelyek a fentieket az *e-ző* és *ë-ző* nyelvjárás csoportok közös példáival mutatják be.

2. Az összegyűjtött *i-ző* anyag nagyon fontos, nyelvjárásaink megmentett hagyatéka, értékesebbé további gyűjtésekkel és vizsgálatokkal válik. Beszédfelvételeim nélkül magam is szegényebb nyelvi anyaggal dolgozhattam volna. KISS JENŐ okkal írta, hogy „legfontosabb teendőnk a gyűjtés” /vö. Nyr. 110: 94/, tapasztalataim alapján azt mondom: meg a kiegészítő gyűjtés. Olyan kérdéskör vizsgálatához, mint *é : i ~ i*; az *é : i ~ i*; *e : i ~ i* váltakozás részletesebb szemléltetéséhez újabb kiegészítő anyag többlete kellett. Érzékelhető ebből, hogy más az első szakasz, a gyűjteni-menteni, mint egy módszeresen összegyűjtött, kiegészített anyag vallomásának hasznosítása.

Nézzük, mit mondanak az *i-zés* / *i-zés* kisebb adattárú esetei! Az eddig kevésbé vizsgált, néhány példával szemléltetett adatsoportok példái megerősítenek abban, hogy az *é:i ~ i*, *é:i ~ i* vagy *e:i ~ i* váltakozás ma is megragadható állapot. Vagyis, ha közelebről

szemügyre vesszük az *é > í* zártabbaválás adattárát, szembe tűnik, hogy az *é : í* mai megfelelés sok példában *é:í ~ i* megfelelésben realizálódik /vö. *ídesapám ~ idesapám: ídésapám ~ idésapám* stb./). A váltakozás eddig sem volt ismeretlen, ma annyival jobb a helyzet, — fontos többletnek tekintem — hogy az eddig számon tartottaknál több adatban és több megfelelésben kimutatható. /Nem nő az adattár az *i-zés* hangsúlyos és hangsúlytalan helyzeteinek méretére, de korábbi önmagához képest jelentősen több./ Az egyik tanulság tehát az, hogy az *é : í* megfelelés nem csak az *é* zártabbaválásának adatait takarja, hanem a morfémák egy nagyobb csoportjában az *i ~ i* váltakozást is. A másik, ezt kiegészítő tapasztalat, hogy az *i ~ i* váltakozás éppúgy több adatscsoportban tetten érhető, mint az *i ~ í* váltakozás. Kár lenne nem rendszerezni, feldolgozatlanul hagyni őket. A részletekre másik fejezetben visszatérek.

3. Az adattárát nézegetve látom, hogy a toldalékokbeli *i-zés* vizsgálatával is érdemes részletezőbben foglalkozni. Egyrészt, mert toldalékok *i-zésére* eddig összeállított adattárak nagyon szűkösek, két—három adatos szemléltetésre vállalkoznak, nem látjuk belőlük a toldalékokbeli *i-zés* erősségét, területi szóródását. /Az atlaszban vannak részletező sorok, de kevés. Az összegyűjtött *i-ző* anyag keveset mutat a változásokból, arról például, hogy az íkes ragozásúakra is, azt sem, hogy napjainkra miként bomlott meg a korábban általános *égyik: mennyik* állapota. Figyelmesebb, többszöri meghallgatás után felismerhető, hogy az *-é* birtokos személyjel *i ~ í* váltakozásban is megjelenik: a *fejít* mellett másik nyelvjárásban vagy ugyanott hallhatjuk a *fejit* változatot is. Vagy hogy a toldalékszerű *-e* kérdőszócska esetében is tapasztaljuk, hogy a gyakori *i-ző* alakváltozat *i ~ í*-s váltakozásban is előfordul. Behatóbb vizsgálat sok olyan változattal lép meg bennünket, amelyekből eddig keveset részletezett a dialektológia. Közelebbről vizsgálva a jelenséget ez a vizsgálati csoport is tanulságos részletekkel szolgál. Következésképp érdemes továbblépni a gyűjtésben és feldolgozásban egyaránt.

4. DEME LÁSZLÓ a jelenségtanulmányokra nézve már korábban javasolta annak bemérését, hogy „egy körülhatárolt anyagon belül az illető fonéma hány morfémában jelentkezik.” /vö. NyjKérd. 88/. Például. Azért idéztem ezt, hogy érzékeltessem: ha van nyelvi anyag, a vizsgálat sokféle lehetősége kínálkozik.

A kérdés felvetését — több is —, de két dolog feltétlenül támogatja. Szinkron nyelvi anyagot vizsgálunk, ezért szükséges, hogy történeti utalásokkal ne terheljük a feldolgozást, különösen ne, ha nincs lokális kapcsolatuk. A nyelvtörténet — ahol kell — hasznosítja a szinkron vizsgálat eredményeit. Fordítva is igaz, azzal a különbséggel, hogy nem tévedhet olyan utakra, mint aki a mai nyelvallapot tényeiből történeti magyarázatokra vállalkozik. Szóltam már erről. Akkor járunk el helyesen, ha szinkron vizsgálatokban következetesen betartjuk, hogy a mai anyagot megfelelésekben dolgozzuk fel /vö. SULÁN: MNyj. I, 7; IMRE, MMNyjR.-ben következetesen/, és tükröztetjük ezt a jelölésekben is, tehát nem $\acute{e} > \acute{i}$; $e > i$, hanem $\acute{e} : i$, $e : i$, majd $\acute{i} \sim i$; $i \sim \acute{i}$. A képletek mutatják, hogy miről beszélünk, és hogyan jelöljük a szinkron tényeket.

Szükségesnek látom, hogy az i fonéma különböző forrásokból rendelkezésünkre álló adatait szemügyre vegyük /például az $\acute{i} \sim i$ váltakozásból származókat/, hogy a nyelvjárási i körüli véleménykülönbségeket a szinkronia mai tanúságtételének megállapításaival feloldjuk. A fenti megfelelések adatait más nyelvjárások más példáival kiegészítve helytállóan állást foglalhatunk a dialektológiában már korábban felmerült, de nemrég lezárt kérdésekben, mint hogy az i -zés a szinkronia szempontjából önálló jelenség-e? /vö. SULÁN: MNny. V, 13, 22/; a ma is vizsgálható $\acute{i} \sim i$; $i \sim \acute{i}$ váltakozások adatai hozzáadnak-e valamit a kérdés megnyugtató lezárásához? A rendelkezésünkre álló újabb, rendszerezett váltakozásoknak van-e bizonyító erejük? Más szavakkal, hogy a korábbi *minőségi változásoknak* $\acute{e} > \acute{i}$; $e > i$ / bizonyíthatóan van-e kapcsolatuk a mai *váltakozásokkal* $\acute{i} \sim i$; $i \sim \acute{i}$? Van-e bizonyító erejű magyarázat arra, ami a mai „egy-egy képzőmozzanatos eltérések”-ben realizálódik? Véleményem szerint igen, bár nem az adatok tömegével /vö. DEME, i. m. 92/, de meggyőzően.

- SULÁN a kérdésre nemmel válaszolt, úgy látta, hogy leíró tanulmányokban az i -zést nem tárgyalhatjuk az i -zéssel együtt /vö. i. h./ Pedig ha az i -zű adatokat „a zárt i -zű alakok rövid i -zű realizációjának tekintjük” /vö. DEME, NyjKérd. 108, később SULÁN is hasonlóan/, jó úton járunk. Ebben a megközelítésben az i „minőségi és mennyiségi változás együttes eredménye” /vö. SZABÓ ISTVÁN: MNny. III, 300/, képlettel: $\acute{e} > \acute{i} \sim i$. A korábbi minőségi $\acute{e} > \acute{i}$ változás mai $\acute{e} : \acute{i}$ megfelelésben és $\acute{i} \sim i$ váltakozásban realizálódik. A korábbi változás mai $\acute{e} : \acute{i}$ megfelelésben és az adatok egy részében $\acute{i} \sim i$ váltakozásban napjainkban is megragadható, tükröződik a nyelvi anyagokban, ezért nekünk fel kell mutatnunk a feldolgozásainkban. Az $\acute{i} \sim i$ gyakoriságának pontos számbavételéhez szükségesnek látom, hogy az i -nek az $\acute{i} \sim i$ váltakozásban tetten érhető adataival az i előfordulásának példáit is vegyük számba. Az ebből a forrásból származó $\acute{i} \sim i$ többlet értékeiből nem csak pozíciókat ismerünk meg, hanem a megfelelés a két fonéma gyakoriságára nézve is fontos lehet. A közvetlenül szomszédos romániai nyelvjárások egy részében ennél színesebb a kép, igaz más a megközelítés is /vö. MÁRTON GY.: MNyj. X, 72-82; MURÁDIN L.: NyIrK. XXVIII, 34/.

A jelenségre a sárréti nyelvjárásokban mások is felfigyeltek /vö. PAPP L.: MNny. V, 39; SZABÓ GÉZA a dobozi \acute{e} -zés adatai között szól róla/. PAPP a hosszúpályi nyelvjárásról szólva azt írja, hogy náluk „nem vagy alig megy végbe a másutt tapasztalható rövidülés.” /vö. i. m. 27. old./, példát is hoz a jelenségre: „Nyelvjárásunkban a *fazék* már nem i -zű, hanem i -zű: *fazik*.”

Azt, hogy a mai magyar nyelvjárások egy részében a hajdan zártabbá vált \acute{e} i -je i -vel alternál $\acute{i} \sim i$, és hogy ez másodlagos rövidülés eredménye, a fentiek mellett az összefoglaló munkák is bemutatják, még hozzá félreérthetetlen kettősségben. A közép-dunántúli-kisalföldi régióban a rövidülés két változata is megtalálható: 1. „Gyakoriak a rövidült felső nyelvallású magánhangzók: *tiz*, *husz tüz*...” /vö. JUHÁSZ D.: MDial. 271/, vidékünkön ellenkezőleg. 2. „A rövidülés a zárt i -zű alakok jelentős részét is érinti: *kötin*, *idés*...” /uo. 267; lásd még IMRE SAMUNÁL, KISS JENŐNÉL, SZABÓ JÓZSEFNÉL/. Ilyen a Sárrét-vidék esete is, amikor másodlagos a rövidülés \acute{e} : $\acute{i} \sim i$, mert az i i -ből rövidült, és a példák egy részében ez a rövidülés kettős

alakokban ma is tetten érhető /vö. *idésanyám ~ idesanyám* stb./). A *fazik* *i*-je más természetű, mint a *fazik-é* /vö. *fazékas*, személynévként /*Fazékas ~ Fazikas*/. Az utóbbi példa az *é : i* megfelelés esete.

Mindenesetre ezek a példák is mutatják, milyen fontos, hogy egy-egy jelenségnél megfelelő gondossággal vallassuk meg az adatokat. A legjobb, az odavaló módszer megválasztását hangsúlyozom.

Érdemes gondolkodni az *i-zés* ellenpéldáinak adattári beépítéséről, a szakirodalomban többféle megközelítéssel találkozunk. Újból utalok arra, hogy most is csak leíró szempontú feldolgozásokról beszélek: a nem záródó *é*-k kérdéseitől eltekintek, csak az *i-ző* adatokkal szembenálló *é*-k mai módszertani problémája érdekel. Úgy vélem, ellenpélda csak az *i-zhető* morféimák *é-ző* adata lehet: a *tégla*, *téma* szavunk vidékünkön nem *i-ző*, ezért egyikük sem kerülhet be az ellenpéldák közé. Az egyedi eseteket, tehát például a beszédhelyzettől függő *é-zést* /vö. a már hivatkozott: *Szép Szűz Mária, könyörögj értünk...* vagy a bomlás jeleinél bemutatott adatokat szintén nem tekintem ellenpéldának/. Több megközelítésből igyekszem bemutatni a fontosnak vélt részleteket.

„Az *i-ző* adatok mellett az *é-s* formák mint változatok a tipikusan *i-ző* területeken ma is viszonylag ritkák.” /vö. IMRE, MMNyjR. 113/. A kérdés mit kezdjünk ezekkel az *é-ző* adatokkal, hiszen vannak ugyan, de ritkák. Bár kis számban fordulnak elő, az *i-ző* adattárban látom a helyüket /L. *dilibáb* /Bug/ ~ *délibáb* /Pl/, *éjjén* /a *fjatal pár*/ /Pl/ ~ *íjjik sokáig* /uo/, *édesanyám* /Sa/ ~ *idésanyám* /P1/ ~ *idesanyám* /Csö Hp Kony, Mp Po Sá Vér Zsa/ ~ *idésanyám* /Bé Btor Bú Do Dv O Pl Su stb/. Azon túl, hogy ritkák, az sem biztos, hogy nem pontatlan megfigyelés vagy lejegyzés áldozatai. Tény, hogy a sárréti nyelvjárásokban a *kny. édes* és származékai következetesen *i-zők*, egy-két *é-ző* adatát persze nem tagadhatjuk le. Elszórt *é-ző* adattal találkozunk /l. *német*, *beszélt* stb./, amelyek egy-egy címszó adatai között megtalálhatók ugyan, de a tőlem vizsgált régióban a szócsalád legtöbb tagja általánosan *i-zve* hangzik, az *é > i* zártabbaválás példáival élnek együtt. Úgy ellenpéldák tehát, hogy valójában nem is azok. Ezért sorolom én be őket az *i-ző* morféimák elé. Besorolásukat ezért tartom módszertani, vitatni való kérdésnek, mert ezek úgy ellenpéldák, hogy kilógnak egy sorból, olyanok, amelyek leíró szempontból sehogy sem valók oda.

Más a helyzet az *e ~ é-t* váltó tövűekhez tartozó morféimák csoportjánál. Az *é : i* megfelelést mutató morféimák száma a Sárréten sem jelentős: *bike ~ bikít*, *csíve ~ csívít*, *eke ~ ekít*, *epe ~ epít*, *eszme ~ eszmít*, *fekete ~ feketít*, *here ~ herít*, *kíve ~ kívít*, *körte ~ körít*, *tő ~ tited*, és megközelítően hasonló számú a *kny.-i é : nyj.-i é* azonosság adattára is: *dërce ~ dërcét*, *dinnye ~ dinnyét*, *kefe ~ kefét*, *kemence ~ kemencét*, *pënge ~ pëngét*, *përnye ~ përnét*, *sërke ~ sërket*, *sërte ~ sërtét*. Ez a helyzet indokolja, hogy ebben a csoportban a példát és ellenpéldát egyaránt mutassuk be. Leíró szempontból nem ítéltük meg azonosan azt az esetet, amikor egy *é-ző* adat áll szemben sok *i-ző*vel, illetve azt a helyzetet, amikor az *i-ző* és *é-ző* adatok száma egy adatsoporton belül megközelítően azonos. Ez is kérdés, meg az is, hogy az *i-zés* ellenpéldája-e az *i-ző* sorban előkerülő egy-két *é-ző* szóalak /*édes*, *Német ~ német*/ vagy csak az egyáltalán nem *i-ző* *cékla*, *létra*, *téma* stb. adat. Lehet-e közömbös az ellenpélda megítélésében, hogy az *é-ző* morféimák timonja milyen és mikori eredetű?

Feldolgozásomban azzal is jelzek valamit, hogy bővebb ellenpéldát csak ritkán ismertetek. A fenti esetben például, amikor ugyanazon morféimacsoportban mutató értéke van az *i-ző* és *é-ző* morféimák megközelítően azonos számának, ugyanígy a homonimák nyelvjárási *i-ző* adatainak bemutatásakor /vö. *ég ~ íg*/, valamint a nyúlással keletkezett *é-ző* példáknál. /Másképp Arany János ÖM. X, 72—82; MÁRTON: MNyj. X, 81 és mások/. Bemutatom azokat a más adottságú nyelvjárási morféimákat is, amelyeknek egy-egy nyelvjárásban előforduló alakváltozatai nem *i-zhetők*: *zsombék ~ zsombok*, *marék ~ marok*, *tájékára ~ tájára*, *félénk ~ filőüs*, *kékkötényes ~ kötő* stb. Idevágó adatok, jöllehet kevés van belőlük, mégis tanulságosak /vö. még: *kenyírhíja* /Sa/ ~ *kényírhāj* /Pl/.

Sok a rendszerezni való adat, van a rendszerezésükre alkalmazott kísérlet is. Úgy látom, a leíró szempontú, *i-zés*-sel foglalkozó monográfiának az lehet a feladata, hogy az *i* fonéma nyelvjárási szaporulatát minél teljesebben számba vegye és rendszerezze. Más szavakkal, hogy a mai *é* : *i* ~ *i* megfeleléseket összegyűjtse, rendszerezéssel pedig összevethetővé tegye. A jelenség az *i-zés*, az *i-ző* sorban a köznyelvvél egyező, elszórt *é*-knek kiegészítő és tájékoztató szerepük van, ezt be kell mutatniuk a feldolgozásoknak /vö. *borbé* /Ko/ ~ *borbij* ~ *bőrbí* /Nsz Sze Szegh/, *beletérjén* /Pl/ ~ *belefirjen* /Bé/, *dícsírtessék* /Fö/ ~ *dícsírtessik* /Pl/, *édessanyám* /Kony Sa/ ~ *idésanyám* ~ *idésanyám* /lásd a hangsúlyos helyzetbeli *i-zés* adatainál/, *egér* /Pl/ ~ *egír* /Do Szegh/, *egírfogóunk* /De/, *elébbem* /Ka/ ~ *elibe* /Po/ ~ *elibem* /Bé/ ~ *elím* /Zsa/, *fűkép* ~ *fűkíp* /Pl/, *kéjréisz* ~ *kírisz* /Do/, *kolompér* /Esz Mhom/ ~ *kolompír* /vö. Az *i* fonéma tájszavakban c. fejezet adattárával/, *létyfogóu* /De/ ~ *licsapóu* /De/, *mécés* ~ *micsés* /Pl/, *mégétették* /Do Esz Ko Vé/ ~ *megítetni* /Hp Kony Ksza Po/, *nyugdíjképes* /Su/ ~ *kípest*, *kípesint* /vö. a hangsúlyos helyzetbeli adatoknál/, *régi* /Ko/ ~ *rígi* /Ko/, *réjsék* ~ *rísék* /Do/, *sigér* /Ko/ ~ *sigír* /Ko/, *szekérderígba* /Hp/ ~ *szekérdérígba* /Pl Sá Su Sze/ ~ *szekír* /Nsz Po/ ~ *szekíroldalt* /Po/, *varangyík béka* /Vé/ ~ *varangyikozsbika* /Do Dv Nsz Sze/, *vékkilígítist* /Bug/ ~ *vikkilígítist* /Bbö Su/, *vélle* /De/ ~ *ville* /De/. A problémákat felvető, az *i-ző* adattár végére helyezett *é-ző* adatoknak mint ellenpéldáknak nem sok értelmük van.

A Sárréten az *i*-k gyakorisága olyan sok helyzet *i-zéséből* ered, hogy az elszórtan jelentkező *i-zhető* morféimák *é-ző* adatainak nincs jelentőségük. Ezen morféimák *é-ző* lejegyzése vagy pontatlan leírásból született, ahogy erre utaltam már, vagy nem a nyelvjárást tipikusan beszélőtől való: *árnyékszik* /Zsa/, *édésapja* /Bug/, *élet* /Bbö/, *fény* /Ksza/, *kérem* /Btor/, *méjedis* /Fu/, *rétes hejkek* /Fu/, *széle* /Mhom/, *település* /Ksza/ stb. Következetlenségek jelzik, hogy milyen bajok vannak a lejegyzéssel. Bizonyos helyzetekben, például vezetőkkal, egyházi személyekkel történő beszélgetéskor, egyházi énekek szertartásokon hallható éneklésekor rendszeresen visszatérnek bizonyos *é-vel* ejtett, egyébként általánosan *i-zve* használt morféimák /vö. „Szép Szűzmária, könyörögj értünk.”; „Édes Jézus, légy vendégünk...” stb./ /vö. ZILÁHI, Nytud Dolg. I./ . Nem számottevőek, csak tanulságuk van.

Megközelítések az *i*-zés vizsgálatára

A jelenség vizsgálatára többféle lehetőség kínálkozik. Érthetően mások a megközelítések, ha szinkron vagy diakron anyag vizsgálata a célunk. PAPP LÁSZLÓ történeti anyagban arányokat tanulmányozott /vö. NyjtörtStat. 145/. A leíró tanulmányok többsége összegyűjtötte és rendszerezte az *i-ző* morféákat. IMRE SAMU az atlasz *i-zhető* morfémaállományát vette számba, és kutatópontok szerint táblázatba szerkesztette az anyagot. MÁRTON GYULA, majd MURÁDIN LÁSZLÓ többféle bontásban, de kevesebb anyagon elemezte az *i-zés* erdélyi előfordulásait. ZILAHY több megközelítésben dolgozta fel az írásos forrásokból és nyelvjárási beszédfelvételekből számba vehető sárréti *i-ző* morféákat, és tanulmányozott eddig kevésbé érintett vagy nem vizsgált megfeleléseket.

A fonéma tényleges gyakoriságának felméréséhez meg kell kísérelnünk minél teljesebben összegyűjteni az *i* előfordulásait. Ezek helyzeteire nézve nagy az azonosság, jók a megközelítések, gondot abban látok, hogy a megfelelések adatait többnyire a szemléltetés szintjén mutatják meg. Érdemes végiggondolni, hogy a kny. *i* ~ nyj. *i* minél teljesebb adattára mennyire fontos a nyelvjárási *i* gyakoriságának megítéléséhez. A dunántúli nyelvjárásokban gyakori *i* : *i* megfelelés /rövidülés/ számottevően eltéríti a nyugati és keleti nyelvjárások *i-ző* értékeit /lásd IMRE SAMUNÁL, KISS JENŐNÉL, SZABÓ JÓZSEFNÉL, VÁRKONYI IMRÉNÉL, legutóbb BALOGH LAJOSNÁL és a szombathelyiek szöveggyűjteményében, szerk. GUTTMANN MIKLÓS és MOLNÁR ZOLTÁN/. Valószínű, hogy ugyanígy eltéréseket találunk az *e/ë* : *i* ~ *i* megfelelés /zárt *i-zés*/ adatai között is.

Feldolgozásomban az alábbi megfelelésekben vizsgálom az *i* hang nyelvjárási előfordulását és gyakoriságát:

- kny. *i* : nyj. *i* /lényegi azonosságát/
- kny. *i* : nyj. *i* /hangkapcsolatoktól, hangsúlyi helyzettől függően sok morféában/ az *i*-k nyelvjárási szaporulatát
- a tájszavakbeli *i*-ket /valódi és jelentésben tájszavakban a fonéma tényleges előfordulásait/
- kny. *é* : nyj. *i* /a zártabbaválás mai adatait hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben, toldalékokban mint legnagyobb adattárú egységet/
- kny. *é* : nyj. *i* /a kisebb adattárú megfelelések különböző adatait/
- kny. magánhangzó vagy hangkapcsolat : nyj. *i* megfelelést /kevés adattal/
- kny. *e/ë* : nyj. *i* ~ *i* /zárt *i-zés*/ eddig kevésbé rendszerezett adatait.

Tudom, más csoportosítások is elképzelhetők, léteznek is, nekem a nagyobb adattárak bemutatásához ez a megoldás látszott célszerűnek.

Források, módszerek, problémák

a/ A kéziratos feljegyzésekben az *é* : *i* megfelelést mint tiszta szembenállást akármilyen lejegyzésben tanulmányozni lehet, az időtartambeli különbségeket azonban gyakran nem /vö. *szíp* ~ *szíp* a sárréti nyelvjárásokból így vagy úgy leírva is használható *i-ző* adat, jóllehet a *szíp* alak a nyelvjárási beszédben itt sohasem fordul elő/.

A kéziratos és kézírásos forrásoknak is van a fentiekkel összecsengő tanulsága: egyazon kéz írásában a nyelvjárási *i-zés* és a magánhangzók időtartamának igényes jelölése általában kizárja egymást. Szemléltetésül néhány mondattörédeket idézek Pintye József kézírásos feljegyzéséből /Csökmő, 1954/: „úgy iltek mint mink”; „aki rit vót mínt a többi”;

„apám elvitt tojásir”; „A befagyott vízen liket vágta”; „ótán meg szígonnyal szurkáltuk felfele a halakat” stb.

b/ Az *é : í ~ i*-re nézve minden megfelelést számba vettem. Azért, hogy eleget tegyek az *i* fonéma „megterheltségi szaporulata szembenállásonkénti elemzésének” /vö. DEME: NyjKérd. 114/, azért is, hogy bemutassam: „a zártabbá vált *é*-kből *í* vagy éppen *i* van-e. Az *i* megterhelését ugyanis az *é*-k zártabbá válása után más-más erősségűnek találjuk attól függően, hogy a dialektus megőrzi-e vagy megrövidíti az *i*-ket.” /vö. ZILAH: Mny. XCII, 550/.

c/ Az *i ~ i* váltakozás itt sok, különféle szerkezetű adatban kimutatható, ahogy a bihari részeken általában, valamint a határ romániai oldalán /vö. MURÁDIN: NyIrK. XXVIII, 36/ és Kárpátalján /vö. HORVÁTH KATALIN: DialSzimp. III: 264/.

Ahhoz, hogy az *i ~ i* ill. *i ~ í* /lásd a zárt *i*-zés adattárában/ váltakozás példáit megfelelő mennyiségű adaton szemlélhessük vagy szemléltethessük újabb beszédfelvételek kellenek. Ezért bővítenem kellett a vizsgálatba bevont települések és adatközlők számát. Velejárt, hogy szaporodtak a problémák is.

Zártabbá vált *i*-k *i ~ i* váltakozásban

– Az *é : í ~ i* megfelelés és váltakozás a Sárréten megfogható realitás. Különböző helyzetekbeli megfelelés támogatja az állítást, jóllehet magam is hoztam olyan példákat — ott vannak az adattárakban —, amelyekben nincs *i ~ i* váltakozás, ahogy a teljes *é : í ~ i* sorban találjuk. Kevés példája van az *é : i* szembenállásnak.

– Nincs olyan adatom, miszerint az *é : i* szembenállást feloldja egy *é : í ~ i ~ i* megfelelés-sor, ahogy a romániai határ túloldalán, a bihari-érmelléki részen MURÁDIN LÁSZLÓ találta /vö. i. m. 41, Bélfenyér: *līk, mīnes, serīny* ’sörény’, *tōrvīny*, Nagyszalonta: *mīnēs*/. A Sárréten több helyzetben megfigyelhető az *i ~ i* váltakozás, a nehezen megfogható félhosszú *ī*-kre azonban nincs adat. Pedig a rövid *i*-k *i ~ i* váltakozásban jelentéskülönbséggel is előfordulnak /vö. *idēs* ’szaharin’ ~ *idēs* ’édesanya, -m’/.

– A rövidülés olyan példái, amilyenekkel a határ másik oldalán toldalékokban találkoznak, nálunk ismeretlenek /vö. MÁRTON GYULÁNÁL, Tárkány: *ájjik, boldogújjik, jüjjik ~ jüjjik, legyikl*. Ugyanígy nincsenek meg az *ardit, savanyitnak, tanitnak*-típusú példák sem. Az *-it* képzője sem /vö. a kny. *i ~ nyj. i* azonosság adatai között/, az *ájjik, jüjjik* típusú igei alakok *i*-je sem rövidül meg. Az *i* más toldalékokban is következetesen *i*: *-t/ik; -j/ik* stb., *i ~ i* váltakozásban sem fordul elő.

– Azt mondhatjuk tehát, hogy régióinkban a kny. *é* az esetek többségében *é : i* megfelelésben és *i ~ i* váltakozásban érhető tetten, az *e ~ é*-t váltó tövűek másik csoportjában /*cibēre ~ cibērēt*/ csak elvéve találunk *i*-t, de hát ez, mint utaltam már rá, más eset.

A bomlás jelei a sárréti *i*-zésben

/A nyelvjárási jelenségek bomlása ill. visszahúzódása/

„A nyelvjárási hangtani jelenségek bomlása és az alaki tájszavak visszaszorulása egyazon jelenség két, egymást föltételező megnyilvánulási formája.” /vö. KISS JENŐ, MNyTK. 159: 21/. Igaza van, a bomlás a visszahúzódás kezdete, az alaki tájszavak visszahúzódása pedig a folyamat része, amelyet sokféle szociológiai meghatározottság befolyásol. Itt a bomlás a még élő nyelvjárásban, tehát az idős helybeliek beszédében csupán egy-két adatsoportban észlelhető.

a. Öt helyi nyelvjárás /Doboz, Dévaványa, Hosszúpályi, Nagyrábé, Sárrétudvari/ leírt vagy szalagon levő beszédrészeiből azt vizsgáltam, hogy a Sárréten általánosan *i-ző* / *i-zhető* morfémák között milyen arányban találók *é-ző* adatokat, Tehát olyanokat, amelyeket én ellenpéldának tekintek.

Azt tapasztaltam, hogy VÉGH JÓZSEF 1940-es évek elején gyűjtött népi elbeszéléseiben mindenkinél, minden helyzetben erős *i-zéssel* találkozunk. A nagyrábéi beszédrésztben csaknem százszázalékos az *i-zés* /26 *i-ző* adat/, a Hosszúpályiból való szövegrészletből 27 *i-ző* szó és egy ilyen kettősség került elő /*édesapám ~ idezs* gazdám/. A dévaványai adatközlő nyelvhasználatában /vö. NyjOlvK. 189-90/ a beszédhelyzettől függő néhány eltérés mellett /*péznz ~ píszn*, *Béjkísre, fējrfi, kéirem széjpen, nējgy*/ 20 *i-ző* adat áll. /VÉGH dévaványai szövegében nem jegyzett le kettőshangzókat./ Az atlaszadatok is erős *i-zést* mutatnak Dévaványán /vö. M-19: *aprólik, giri ~ girí* 'görény', *ilet, ízik, kockástiszta, kolompír, marikszédőü, násznjp, szája szíle, szívanqo, takarmáripa, vakarík, vendígék, vetill' ó*/, de az *é* helyén ejtett kettőshangzóknak is több változatát találjuk benne /*é ~ eǰ ~ éⁱ ~ éj*/. A helyzet itt is motiválja egy-egy alakváltozat jelentkezését /vö. fentebb: *kějrem széjpen*, de: *-Kír még? Kírök hát.* stb./.

A dobozi és sárrétudvari beszédfelvételek részletei a dévaványai tapasztalatokéihoz hasonlóak. A sárrétudvariból való szövegrészletben /vö. ZILAH: BihMúzÉvk. 2001. 200—1/ Szabó Márton, akkor 77 éves juhász beszédében erős és következetes *i-zés* mellett /16 *i-ző* adat/ öt *é-ző* szóalak is előkerült /*átkézbészék, egészségügvi, édesapám, élet, régi*/. Első látásra, a szociológiai mutatók ismerete nélkül ez kilóg az eddigiek közül. A 16 *i-ző* példa és az öt *é-ző* adat ellentmondása azonban oldódik, ha figyelembe vesszük, hogy Szabó Márton igényes ember volt munkájában, verselgetett, sokat olvasott és irodalmi körökkel tartott kapcsolatokat. *É-ző* megbicsaklásait ezekre vezetem vissza. /A beszélgetés másik helyén *ésanyám*-nak mondta az édesanyját, azt pedig nem tudom elképzelni, hogy az *élet*-et más, hétköznapi helyzetben ne *ilet*-nek ejtette volna. Lásd még: „*ojan életsorba ílt...*”, stb./.

A két utóbbi beszédfelvétel a VÉGH JÓZSEFÉnél is, a dévaványainál is /BALOGH LAJOS és HAJDÚ MIHÁLY munkája/ később, az 1980-as évek elején készült, és a két adatközlő /dobozi és sárrétudvari/ negyedszázaddal ezelőtti beszédének *i-ző* állapotát mutatja. Napjainkra a 15—60 év közöttiek nyelvállapotában sokat változott a helyzet: az *i-zés* a fiatalok beszédéből kivesszett, a középkorúakéban pedig megbomlott és jelentősen visszahúzódtott. A fiatalok beszédében csak *é-ző* „ellenpélda” van, tájszó sincs.

Az idős emberek beszéde annyiban más, hogy a hangtani jelenségek, köztük az *i-zés* alig-alig megbomlottan hallhatóak körükben, a tájszóanyagból viszont alig maradt. Az elmúlt ötven évben legalább három társadalmi változás rostálta meg a földrajzi neveket és tájszavakat. A tájszavak fontos hányada csak alkalmilag, emlékezésekben kerül már elő. Körükben is jelentősen csökkent a tájszavak használata: elveszett, korszerűtlenné vált a denotátum, nem él a szó sem.

b. Megfigyeléseim és vizsgálataim azt mutatják, hogy az *i-zés* a sárréti nyelvjárásokban — az *e-ző* és *ē-ző* nyelvjáráscsoportokban egyaránt — a nyelvjárási beszédnek ma is erős jelensége. Másképpen szólva: a korábbi állapothoz képest a mai nyelvjárási *i-zés*ben kis mértékű bomlás és erős megőrzés tapasztalható. Ellentétes tehát a tendencia, mint ami a szóhasználatban észlelhető, bemérhető. A kettős alakok *é-ző* formái például /vö. *éggvetértis ~ éggvetirtis, eljbe ~ elibe ~ elébe, enyim ~ enyim ~ enyém, érészte ~ ériszte, íszrevész ~ észrevész, gyiren ~ gyéren ~ gyérén, fík ~ fékező* stb./ a bomlás jelei és a köznyelv felé mutatnak.

A tapasztalható enyhe bomlás /az *i-ző* alakok visszaszorulása toldalékokban: *égyik > égyén*/ ellenére sem mondhatjuk, hogy az *i-zést* olyan állapotban találtuk, amelyből a jelenség gyors pusztulására kellene gondolnunk. Az *i-zés* pusztulását — mivel minden helyzetben lényegében bomlatlanul csak a legidősebb emberek nyelvhasználatában van meg — a nyelvjárást eredetien beszélők elhalása hozza magával anélkül, hogy a köznyelv

alapvetően megrendítette volna a jelenséget. A középső korosztály beszédében van ugyan *i-zés*, de ez már nem az igazi.

Leíró tanulmányban a bomlás erősségére utalnia kell a szerzőnek.

***Í-ző* góc-e a Sárét-vidék?**

Több helyen utaltam arra, hogy az atlaszadatok, a forrásjegyzékben szereplő munkák és saját gyűjtéseim-vizsgálataim azt erősítik, hogy a Sárét-vidék erősen *i-ző* tájegység. Különböző helyzetekbeli, nagyszámú példa tanúsága alapján mondom ezt. Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi állapot időben is, területileg is valaminek a része, évszázados előzménye van, ahogy az *i-zés* korábbi adatai is erre utalnak /vö. a Nyelvjárástörténeti adatok a Sárétről c. fejezettel/. A történeti vizsgálatok a jelenség keleti gócaul a nyelvterület északkeleti részeit jelölik meg /vö. BENKŐ Nyjtört, 89; PAPP L. NyjtörtStat. 146—7; SZATHMÁRI Régi nyelvtanaink... 138/. A fenti munkák tanúsága szerint a jelenség egyik igazolt korai góca a magyar nyelvterület északkeleti része. A mai helyzet vizsgálata azt mutatja, hogy a folytatásra nézve is belátható BENKŐ megállapítása, miszerint „különösen előretört az *i-zés* — részben a hódoltságot követő telepítések nyomán — a Tiszántúlon.” /vö. i. m. 90/, aminek következménye, hogy a 20. századi vizsgálatok mai keleti gócként „Hajdú-Bihar, Szolnok és Békés megyét” tekintik /vö. IMRE: MNyR. 95. 112/. A romániai magyar nyelvatlasz adatai pedig azt mutatják, hogy tükrösen a határ romániai oldalán „a Fehér-Körös és a Kraszna közötti terület” is — benne a Fekete-Körös völgye /vö. MÁRTON GYULA: MNyj. X, 66/ — ennek erősen és színesen *i-ző* része ma is /vö. MURÁDIN LÁSZLÓ: NYIrK. XXVIII, 35/. /Korábban gyűjtött anyagban az Érmellékre nézve /Kiskereki, Éroroszi, Bihardiószeg/ vö. PAPP LÁSZLÓ: MNy. V, 60—3/.

A Sárét *i-zés*ének vizsgálata ma is arra az eredményre vezet, hogy itt minden helyzetben — *e-ző* és *ë-ző* nyelvjárás csoportban — nagy az *i* fonéma gyakorisága. /Bontásban lásd az adattárakban./

A nyelvatlasz jelenséglapjai és saját tájékozódásaim a hajdúsági, bihari, békési nyelvjárásokban, valamint a Szolnok megyei nyelvjárásokkal közvetlen határos településeken /Püspökladány, Bucsa, Szerep, Dévaványa/ talált gazdag, forrásértékű nyelvi anyag igazolja, hogy vidékünkön az *i-k* gyakoriságát és megterhelését alig csökkenti egy-két, kis hatóerejű jelenség. Nem találunk olyan rövidüléssel adatokat, mint a határ túloldalán gyűjtött, MÁRTONTÓL, MURÁDINTÓL bemutatott példák/vö. *tanitunk; ájjik*/. Vagyis az *i-zés* itt azért is erős, mert következetes. Belesimul a bihari, békési, hajdúsági /Derecske, Konyár, Pocsaj, Esztár, Kismarja/ *i-zés*be. Az egyik mai *i-ző* góc része.

Szövegmutatványok a Sárrét-vidék öt pontjáról
(Biharnagybajom, Sárrétudvari; Békés; Doboz; Biharugra)

A szövegmutatványok öt település három történeti /Tö/ és hét huszadik századi feldolgozás /nyelvjárási élő beszéd/ részleteit tartalmazzák. Az özv. Fekete Sándornétól felvett anyag külön értéke, hogy terjedelmesebb a másik két történeti anyagnál, és a nevezett élő beszédéből írtam le. Azért soroltam be ide, mert az 1888-ban született idős asszony nyelvileg is a 19. század végén szocializálódott.

A beszédrészletek visszaigazolják az elemző részekben és az összefoglalásban leírt tapasztalatokat: a 18—19. században is és a 20. században is erős sárréti *i-zés* adattárunkkal is igazolt megállapításait.

B é k é s

XVIII. sz. /Tö/

Hajdú Mihály Adatok Békés város *i-zésének* történetéhez. In: Nyelvészeti és néprajzi közlemények. Orosháza, 2003. 198—9.

Végh József Sárréti népmesék és népi elbeszélések. Debrecen, 1944. Rákócinié /46—7., zárt *ë-ző/*, A békési árvíz /Békés-Hatház, 49—50, nyílt *e-ző/*.

B i h a r n a g y b a j o m

1827, /Tö/

Bertalan Szilágyi János bajomi pap

Bihar vármegyei Sárrét le-írása. Biharnagybajom, 1827.

Végh József

Sárréti népmesék és népi elbeszélések. A bábaasszony jóslata és a zsidó ember /134—5, részlet/, 1943.

Zilahi Lajos

Nyelvjárási beszédfelvétel. Biharnagybajom, 1996 /részlet/.

B i h a r u g r a

Végh József

Sárréti népmesék és népi elbeszélések. A féltékeny ifjú és a kacér lány /94—5/, 1942.

Végh József: A disznóölésről. In: Hajdú Mihály—Kázmér Miklós: NyjOlvK., 1962. /248—50, részlet/.

Zilahi Lajos

Nyelvjárási beszédfelvétel, 2002 /részlet/.

D o b o z

Zilahi Lajos

Nyelvjárási beszédfelvétel, 1983 /részlet/ /K.M./

Komlósi Máttyás

Nyelvjárási beszédfelvétel, 1990 /részlet/

S á r r é t u d v a r i

Zilahi Lajos

Nyelvjárási beszédfelvétel, 1988 /részlet/

A XIX. század *i-ző* névadatai hangsúlyos szótagban a következők. 1806: *Bires* /Béres/ *Tóth István* /MOLNÁR 239/, 1831: *Kéki* /Kiki/ *Hajdú István* /i. m. 244/, *Vikás Szabó János* /i. m. 250/, 1835: *Miszáros Gergely* /HAJDÚ 22/. Közülük csak a véka 'mérőeszköz' XX. századi ejtéséről nem volt eddig szó, de SZABÓ nyomán /288/ ezt is *i-ző*nek kell ma is tartanunk. Hangsúlytalan helyzetű *i-zést* mutat az 1842-ből való *Borbi János esküt m k* <maga keze írása> /HAJDÚ 23/ aláírás még akkor is, ha ezt áthúzta valaki /valószínűleg a jelen levő városi jegyző/, s utána így írta újra: *Borbély János Eskütt /uo./*. A *borbély* szó a XX. században is *i-ző* és szótagzáró mássalhangzót veszítő volt: *bőrbí*, *bőrbíknak* 'borbélyoknak', *Bőrbí Gabri* /SZABÓ 284/. E század első feléből már közszói adataink is vannak, s ezek megerősítik a tulajdonnevek tanulságait. 1820: *letíve* /HAJDÚ 19/, 1941: *títet*, *tít*, *títel*, *títemény*, *tívőü*, *tíve* /SZABÓ 294/. 1844: *Kintelenítettem* /HAJDÚ 23/, 1941: *kíny*, *kínyve-kevede*, *kínyés*, *kínyelém*, *kítelen* ~ *kénytelen* /SZABÓ 278/, E század elején még néhány képzőben is megvizsgálhatjuk az *i-zést* a békési népnyelvben. 1814: *tsákány élesítés* /HAJDÚ 16/, *élesítés* /i. m. 17/, 1844: *jelentiseim meg vannak írva* /i. m. 23/, 1941: *kilis*, *bélis*, *hideglelís*, *lövís*, *kötís*, *csíplís*, *gyűlís*, *vetís*, *évis* stb. /SZABÓ 297/. Majd pedig egy másik képzőben: 1814: *mind össze siggel* /HAJDÚ 17/, 1941: *egíssíg*, *beteksíg*, *kössíg*, *szüksíg* stb. /SZABÓ 297/. Az *-és* valamint *-ség* képzőalakok *i-zése* tehát — legalábbis a XIX. és a XX. század között — folyamatos, de az előzők alapján föltételezhetjük, hogy korábbra is visszanyúl, csak tulajdonnevekben ritkák lévén, nem lehetett rájuk megfelelő példát találni. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ellenpélda, *é-ző* forma sem fordult elő az összeírásokban, jöllehet a többi *i-ző* esetre meglehetősen sok *é*-vel írott névformát lehetett volna felsorolni. A XVIII. század végétől honorációrok följegyzéseiben egyetlen *i-ző* alak sem található, és a XIX. század folyamán az eredeti népi írásokban is fokozatosan csökken a számuk, csak ritkábban használt vagy nyelvjárási szavakban fordulnak elő. Kiejtésbeli használatuk azonban a XX. században is tart, s minden bizonnyal még jó ideig meg is marad.

A szövegben található két név és rövidítés feloldása a következő:

HAJDÚ 16, 19, 22, 23: HAJDÚ MIHÁLY Nyelvjárástörténeti szövegek és följegyzések a XVIII—XIX. századi Békésről. Bp., 1983.

SZABÓ 278, 284, 294, 297: SZABÓ ISTVÁN: Az *i-zés* esetei a békési nép nyelvében. MNny. III, 275—304.

A békési árvíz

... *ötéves vóutam és akkōr vóut a nagy árvíz. Ennél ém mint öt éves gyermek a szüleimmal együt vettem ríszit, útyhogy karōfōgva vezettek ki. A harangozást beszüntették, kidobolták, hogy a kössíg lakossága kízűjjō fel āra, hotyha a harangot félreverik, akkor bejōtt a víz a kössigbe. Lápot csinájjanak, meg lehetőűsík szerint a bútorokat farakásokra, mek fākra rakják fel az udvaronn. A mi udvarunkon is vóut körülbelül két öl farakás, hát a nagy lájtōrját eggyik vígihe, āra tettik a szüleink, a másík vígit peg, vóut egy nagy epērfa, oszt āra kötöttik fel. Asztán a kössigbe azír nem tōrd be a víz, mēr közbe Csaba alatt a Marōunál szakat ki a pārt. Így osztán a városnak a Fōüdvár felé esō ríszit öntötte a mostani, már akkōr meglévōü föüdvári vonalon...*

A juhokat kihājtották. Az a terület ot pusztaság vóut mind. Ami lakosság vóut tanyágba, asz kimenekült mind. Ez a csöűsz, hogy ot maratt, ennek nem szabad vóut ējōnni,

esz csóúnakokon mentették ki. Aszt is tudom, hogy a felesége, mek három jánya vóut, amit a csóúnagbúl kihosztak. Bútorokat, sublóútot odatették az ipűlőü kōrgátra. Én csak örōmmel nisztem, hogy a víz csobogot, mikor hajóusztak. Ém mint ötēves gyērmek nem is tuttam értikēlni a jelentōűsigit. Esz körülbelűl, amint visszaemlíkszem, két hóúnapig jártam ki nízni a vizet. Akkor oszt ēlhirlett, hogy ēlszalattak a katonák, mēr vóutak itten ulánusok. Élrendēltik űket.

Batizi Ferenc /60 éves/

Részlet Végh József Sárréti népmesék és népi elbeszélések c. kötetéből. Debrecen, 1944. 49—50.

Békés község lakosságának zōme zárt ē-zō nyelvjárásban beszél. Azonban egy települési negyedében, Ibrányban és részben Hatházon nyílt e-zō nyelvjárásban beszél a lakosság.
Végh József

Hangsúlyos helyzetben

rétre ~ Rétre 'a rétságbe', Tsifi /Cséfi/ puszta, gyikínnyel, mogyoró gyikiny, Hati gyikiny, gyikiny készítés, Gyikiny szövésnek, kive nádat, vircsének

Hangsúlytalan helyzetben

Hati gyikiny, mogyoró gyikiny, gyikiny készítés, gyikínnyel, Gyikiny szövésnek

Toldalék előtt

elein, Sárrétének ~ Sárrélinek, télire

Toldalékban

gyikiny készítés, Gyikiny szövésnek, vizellet megrekedisbe

Birtalan Szilágyi János bajomi pap

Bihar vármegyei Sárrét le-írása.

Biharnagybajom, Kézirat, 1827. /Tö/

A kevés számú adatot a kéziratból kigyűjtötte Zilahi Lajos

Birtalan Szilágyi János református pap munkájára többen hivatkoznak /Kacska Zoltán, P. Szalay Emőke, Szűcs Sándor/, de a lelkészlől közelebbit nem tudunk. Elsősorban azt lenne fontos tudnunk róla, hogy bajomi születésű volt-e, valamint hogy mennyi ideig élt a településen. Lelkészként leírt *i-ző* szavainak bizonyító értékük van a Sárrét korai *i-zésére* nézve.

Az ém bajō felőül nem tudakozódtál?

Tudakozóttam, kirájtayám. Mindkettőjűnek a gyökerí vā varázs-gyémánt, asztat keressik ki, osztá hajjcsák el, így osztán terēm.

Mājd mikōr mán innen is mán távozott, az is ēty százat katonaságot adot neki mindēféle köüccsiggēl. Mos még mán elírtik a jánnak az apját, ide iza beköszönteg, de (csak) elēb maga. Mēkkerte az örek kiráj az ű baja felőül. Monta is, igenis it vā. Szóuval osz akkōr mēglēt a nagy öröm az örek kirájnak. Mēk pedig az örek kiráj má felesígül atta vóun neki, dehát tisztēssígēs móúnár vóut ez. Mēgmonta, hogy vóut mán neki, ha nem is hitēs. Mínygyá hazairnek most. Ęggy és ēty százat katonaság, mosmá három százat katonaság. Hát osztá haza is írt. Mindēnki csak a zsidóuho útasította, hogy at tuggya ellátni lovát, mindēnt. A zsidóu mēg örült, hoty kirájfi ez. Ęlkovártijosztatták űket, a katonákat is. Ű mēg oszt it kirt hejjet. Mēg is lēt az öröm a zsidóunak, mērt a Fáni jányának mēgparancsolták, hogy mindēfélekippen ű szóügájja ki az urat. Hát osztán úgy is vóut, űk mēk hālgatósztak, lesēlkētek, mikōr Fáni hozta az ēnnivalóut. Ojan ājtóu vóut, ablak vóut rājta, ot lesēlkētek. Mán osz Fánival annyira összeismērkēdēt, kogy gyūrúje is vóut. Pohár fenekire rakta, am mēg mēgismērte. Ekkor osztán az öregeket hogy behítták a szūlőjket, hát monygya osztán a zsidóu, hoty huszonnygy óurába mejik a szērēncsés vagy mejik a szērēncsētle. Mēgnízta az óurát: -Maj hóunap ijenkōr fogom mēgmondani.

Akkor osztám, mikōr mēgnízta az óurát, hoty hóunap ijenkor, két katonád beparancsolt, hoty fogják mēg az öreg zsidóut. Kōtōzzik össze kezit, lábát, vigyik, lōkjíg be a fāskamarába. Mēktörtint. Az osz másnap ugyanazon az óurám behozatta a zsidóut, előudosztatta. Akkor osz mēgmondotta neki: Na tatám, ezēnn az óurán kōtōsztettem.

*Magának asz szerencsétle, nekëm szërëncsés. Ęgy vā. Ótán osz nagy lakodālmacs csináltak,
ha az öregnek fájt is a keze mēg a lába.*

Német Sándor /72/

Végh József: Sárreți népmesék és népi elbeszélések. Debrecen, 1944. Mese /részlet/, 135.

A féltékeny ifjú és a kacér lány

It törtint túllünk nem nagyom messzi, Okány és Madarász köszt, orosi érdeőbe. Az orosi gazdatisztnak a fáját hálva találták. Szívébe vaót ety teőr. És ha mektnálták, hirt attak az idésapjának; asz kimént, megniszte a fáját és asz monta, hogy nem szabot hozzányúlni. Úgy vigyik szípén a szobájába, hogy a teőrt még ne sércsik. Úgy is tettek. Asz kérte a fájának az édesannya: Mit akarnak vele így?

Asz felelte a férje: Íty tuggyuk mek, ki vaót a fija gyilkossa. Úgy is tettek. Előösször a cseléccsígét fêlszátólították, hogy a fijatol halot mellet vonújanak el minnyájá. Ez még is törtint. Asztán jó baráttyajit, haragossajit, Madarásznak az összes lakossajit, Okánnak. Méksé írtek el sémmit. Nem tuthatták még. És ekkor elvonult mellette az édesannya, a tesvirhúga. Akkor asz monta a fájúnak az édesapja:

Práóbájják még a kedvessit, ha el tudnák hívni, hogy elménne mellette. És sikerült is. Mikor bemént az ajtáon a lány, akkor monta még a fájúnak az édesapja, hoty hoty tuggyák mek, ki léssz a tettes. Mēr ha bűnös valaki, akkor a vir a teőr mellet pusít, ha pedig nem, mek sē moccan csak hogy azelőött. De mikor a lány a fajú szobájába lépēt, megindult a vir pisítani, annyira, hogy a teőrt is kiváкта. Akkor monták: itt a tettes. Asz kérdésztk a lánytúl, hogy mír tette eszt. -Ű nem tette, hanem az beösméri, hogy a teőr az övé, nagyō szerelmes vaōd bele és ű nem tutta viszonozni. Ére a fijatalember asz monta, nem bírja átílni, inkább elpusztíttya magát. Ére a lány asz monta:

It van a teőrom, aszt is odadom, ha eszt akarod. -Saját maga szúrta a szívibe a teőrt, nem é. Én csak annyit monthatok, hogy jáccottam a leginnyél, mint cica az egérél.

Csakugyan így lét még a tettes. Ez osz nagyop tōrvj vaót a vallatásnál.

Tar Lajosné Bagdi Ágnes /38/

Végh József Sárreți népmesék és népi elbeszélések c. gyűjteményéből, Debrecen, 1944. A gyűjtés ideje 1942.

B i h a r u g r a

A disznóölésről /részletek/

Hát a disznóölis aZ, aho megin kiszúni kél, még majnem jobban, mint az aratáshoZ. Mer az aratáshoz hozzá lehet kiszúni ety pár óra hossza alatt is, de a disznóölishē ... annak kell egy nap, miG hozzákiszúlnk.

... most őltünk a múlt hétēn disznót, má ngy órakor fēt vóutunk. A gyerekék má nem engettek bennünket aludni, mek peiG, aluthattunk vóna, mer még ngy ... csak jou megvárni a disznóölis, miG megvirrad, mert sőtídbe csak nem úgy lehet sémmit csináni ... Akkor, mikor kezd vérradni, megölik a disznout, szomszidokat szokták hini, ahun nincsen monygyuk a családba két-három ember, aki mek tuggya fogni. Mégöli a disznout a hentēs ... akkor hotyha van ital, megvárjuk míg megdöglik, addig megiszunk vagy ēGGy kéjt kis pohár pálinkát, vagy ahum bor van, bort ... a hentēs leginkább út szokot, hogy nem iszik sokat, mert akkor nem tuggya jó vígezni a dougát. Szonygya /'azt mondja', hogy ű maj csak ha evigzi a dougát, asztán iszik. Akkor hozzáfogunk, visszük a szalmát, má van azír úgvis, hogy odakiszúccsük már akkorra a szalmát, hogy ára sē légyēn gonD, akkor a disznout a hentēs hasra fordíccsa, a ngy lábával kitámassza ... a hátára szalmát tész. S meGnizi, hogy mērű fú a szél, az ellenkēző óudalát meggyúccsa, nehogy hirtelen vígigrobaggyon rajta a szalma.

Akkor legelőször is pēcsenyének valóút szokott a hentēs szēdni, onnen ahunnen könnyebben hozzájut, hogy nehod nagyom megēihēzzenek a vendigék, legelőbb is sü!// húst szoktak odatēnni sütni. Mikor meksül a hús, megrēggelizik mindēnki, utánna fognak osztán a

nagy munkáho. A hentés is darabozza szíjtel adalast, mindēnt, kolbásznak való húst szēdi külön, toroskáposztának való hússal is igyekszik, mert aszt oda szokták tēnni korán, hoGY mēkfőjőn idejibe, mert csak időj kēl neki... kívát ahun nagy a család, ot sok toroskáposztát kēl főüzni.

... odatészik a levesnek való húst is, és ēggy asszom főüz azután. Többi mēk csinájja a hūrkának valóút, beled dörzsöli ... egisz fēnapokig ē kēl kapārgatni mēg dörzsőni, míg az mēkfēhiredik, az a barna bēl, a dīsznó bele nem valami tiszta doloG. Mikor eZ mēg van tisztítva, akkorra ēkísítik a hūrkának valaot, tőütelikēt, szt akkor fognak hozzá a hūrkát tōteni. Būrsajtot tōteni. Kor /'mikor'/ ezēk mim mēgvannak, ējön az este, akkor mēg összekerül a csaláttagnak az a rīsze is, aki mēG nappal nem vout ottan, mert átajjába úsz szokot lēnni, hotyhát a családot mēkhívja mindēnki...

... vacsora után feltésznek az asztāra ēty két tányir fānkot, osztán aki akar, használja /'fogyasztja'/. Akkor a gazda, hotyha vam bora, behozza a bōrt, akkor oszt beszilgetnek, ēkezdenek beszilgetni. Iszogatnak, beszilgetnek ēgyrō-másrū...

Gulyás Ferencné Rózsa Lujza /67/

Bíró István /38/

A magnófelvételt Végh József készítette 1962-ben.

Lejegyezte Kázmér Miklós 1973-ban.

B i h a r u g r a

Beszélgetés a 45 utáni évekről, az ugraiak életétől

- Kezdje csak nyugodtan, ahogy megbeszéltük!

Hát én az ötödik rencērt irēm mēg. De őszintēn megmondom, ijen gazembēr világ mēg nem vót. Ez biztos. Ebbe az évbe többet idegēsķettem, mint húsz évvel ezelōtt. Ugyi jōtt ott annak idejīn, hogy napfēljōttūl naplēmēntik kēllēd dōugozni. Mindēgy, hogy ōt kilomētērre, ot kēllēt lēnni, naplēmēntig dōgozni kēllēt. Akkor oszt jōtt negyvenkettōbe a nīmet, úty hitták, hogy Jūrcsek-rencēr. És akkor jōtt hogy húsz fillērēs ōrabír lēt. Tizenkettōd dōugozott, ebbūl vót ēty fél rēggeli, ēgy ōra ebīd, ēty fél ōra uzsonna. De amikor ez ēljōtt, akkor víge vout, addig naplēmēnt vót. Tovābmēnt ez a rencēr, utānna jōtt a nīmet világ, ott is vót ētykis mēkszorítás, mēg aszt is ēl lēhetēt fogadni, mēr az a húsz fillēr, amit akkor kapott. Égy litēr kocsīszbor tizennyōc fillērēr vót. Égy napi napszāmīr kapott ēgy bakkancsot, ojat, hoty két évig nem nyūtt el. Nem ārtott annak a víz, mēg ojan vót, hogy agyon lēhetēt a kutyát vele ūtni...

Igenām, de akkor jōtt a váltságrencēr, az orosz invāziō kōvetkēzēt, az embērēk akkor mán kesztek elīgēdetlenēk lēnni, és vót itt akkor ēggy intēzō /Bertalan Ágnes kōzbeszōlása/ egy ōmfējū buta ember vout ... na és odajōttek hozzá az embērēk, dōgosztak a tanyāba ... összbesziltek ott, hajjātok, mēnnyūnk oda ja mēltősāgos ūrho, ha nem változik a napszām, mēgyūnk... Odamēntek, monták az intēzōnek a bejelētīst hogy mi van... Ez mēg el kezdēt ōrdītani, mint az ōrūlt, elzavārta az embērēket...

Mikor a téjesz tēma vout ugyi ... szakszervezeti titkār vōutam és nem akārtam kolhoszt alakītani ott a dōgozōkkal, és aszt monták, ha tē nem līpsz bele, akkor mīnk sē. Teccik tudni mi vót akkor a sōrja, behīttak, mēgim behīttak, fenyēgettek, mellette ēty kicsit hadonāsztak is ugyi. Tuggya fene, ēl vōutam keserēdve nagyon akkor, a felesīgēm mindig rītt, asz montam a felesīgēmnek, mājđ akkor sirass, mikor elvisznek.

- Mondjon valamit a falu mai életéről!

De most visszatērūnk a majīra. De akkor mēg ēggyet tudok mondani magának, hetvenōttūl nyōcvanig, mindēgy hogy meddig il a nīp, de ojan vilāk többet a munkāsāgra nem vout, mint akkor. Mindēkinek mindē vót, csak ēgy vout a baj, ēlszabadult a lō ... nem

bécsült még sènki sèmmít. Az úccán a kifliket tanálta a fal mellé hajingálva, lecsókolbász háromhatvan vót, felit mègette, felit a kutya ètte, tehát ijen világ vót.

Na most ugye jön a többi dolog ... a fijamnál vóut èggy ojan dolog, hogy ő ki nem álhatta a paraszti életét. Ha èlmèntüng dógozni, akkor fél kellètt írni, hoty fijam dilbe itazs még a bikát, disznónak vizet tóccsél, máskípp útülle ordíthatott mindèn. Az nem tutta ... maji napik sè ... Gyere fijam, níz még a disznót, ez a tijéd. Nem érdekèlte. De viszont érdekèlte a szakmája. Este mindenütt más-más ígók ígtek, mindík szèrèlte még vitte, mindèn.

Rác Imre /sz. Biharugrán, 69 éves/

A beszélgetés Biharugrán a Szabó Pál Emlékházban készült, ahol jelen volt és többször megszólalt Bertalan Ágnes író, Szabó Pál lánya.

A beszélgetést készítette Zilahi Lajos 2002. május 21-én.

- Rézi néném, hogy volt a multság a fiatal korában?

Báloztunk mēk cuhárészünk. Házaknál vóút cuháré.

- Hány bál volt egy évben?

Az ördök tuggya aszt mēgmondani, hoty hány bál vóút. Ęj nagyon feledikeny... Hát pünkösökör vóút, húsvítkör vóút, így innepnapoko vóút.

- Az uraságánál mikor cselédek voltak, mit dolgoztak?

Az én uram gépész vóút. Hát az dóugozod géppel. Símvasat is tutta csinálni, gőzekivel szántott, ha szécskásztak géppel szécskásztak... Ű vóút a gépész. Hát mink mēg mēg a hástáji munkát csináltuk. Ęm mēg mēk sokat is csináltam. Odamēnt az intēző a gépházba az én uramho, hogy engeggye mēk hogy mēnnyek fēl vasálni. Hát aszonta, mēgengedēm, de csak úty hogy réggēl a gyerekēg dóugát ēlvigezni othon, mēg a jóuszág dóugát, mire a kanász dudál otho lēgyēn. Hát mēgengettik, jóy van, mēhetēt. Ęlmēntem, a vóút a foglalokzásom, mēg az othoni dolog.

- A fizetése hogy volt?

Napszámot fizettek nekēm. Mēkfizettek írte.

- Akkor korona volt még?

A vóút mēg akkor. Mēg akkor a vóút.

- Egy napszámól akkor mit lehetett venni? Cukrot, kenyeret.

Hát aszt nekem nem kēllēt venni, sē zsírt, sē szalonnát, mēr vóút nekünk.

- Egy pár cipő mennyibe került akkor?

Ó, ēty pár cipő akkor nem sogba került. Lēhetēt venni óucsóy.

- Mégis, körülbelül?

Hát nyó tísz forint körül vóút. Hát mán akkor oja píz vóút. A fizetése az én uramnak töb vóút, mint a bírēsēknek. Mēr nekünk mēgvóút két tehétartás, kéd bōrnyútartás ēives koráig, akkor vetemifőüdünk is vóút nekünk négy lánc, kaptunk százshúz kive rózsét ēggy évre. Nekünk töb vóút a fizetisünk. Mēgvóút a mēgilhetisünk.

- Hány család volt?

Vóút nekēm hét. Mikor nőüttek az ēggyig bírēs vóút, ēty kovácmester vóút. Mikor elírte aszt az időüt, fēlvētik hóunaposnak. Kaptak ēty hóút kukoricafődet.

- A cseléd gyerekeit az uraság alkalmazta?

Vóút az uradalomnak csūrhe hogy monygyam mán ... Mikor öregebbek lēttek, hóunaposok lēttek. Nekünk mēgvóút a mēgilhetisünk, azír hoty soká vóútunk. Vóút azokkal embēr is, csak űk a bōjtárok vóútak.

- Mikor kerültek ki az urasághoz?

Hát aszt nem tudom mēgmondani, hoty hámba. Három évig it laktunk ennél a háznál. Majt három év utám mēntünk ki Őzezsbe. Akkor ot vóútunk ēty pár évig, nem tudom biztosom mán két évig vagy meddig, mer ēlvittik katonának, behitták katonának. Oszt akkor ēim mēg, nekēm aszonták, mēnnyek össze mással ēty konyhára lakni. Adnak fēl komēncijót, hotyha ēlmēgyēk dóugozni. Ęj nem mēgyēg dóugozni, a gyerekeimet nem hatyhatom, sē nem mēgyēk ēty konyhára sēnkivel. Akkor írtam az uramnak, hogy mi a kívánság, hogy ēim mēnnyeg dóugozni... Nahát én eszt nem tēszēm mēg. Mēgírtam az uramnak, ēlkötözök haza. Mer it mēg Buktájék laktak ebbe a házba. Mēr hogy ēlhaltak ipamék, mijénk lēt a ház. Aszonta, nagyo jól csinálom, ha hazajövök. Jőjje is haza, māj lēssz, ahogy lēssz. Ęljöttem haza, oszt itho vóútam. Mikor hazakerült, akkor Fűszēgből Jani nyugdíjas lēt, mer má öreg vóút. Akkor aszonták neki itt a Bēlsősígbe, a fōgépész, hogy mēnnyēn ki Fűszēgbe lakni. Hát aszonygya ezēm mēg gondokozok, hogy kimēgyēk-i. Mikor hazajött, monta, hogy Fűszēgbe kék mēnni lakni. Mondom, én nem mēgyēk, csak úgy mēgyēk, ha magam lēszēk ēty konyhán. Ęn senkivel nem mēk ēty konyhára.

- Fele konyha a magáé, fele meg a másiké?

Nem, az enyim nem úgy vóut, a bíréséké vóut úgy. Nekünk a viginél vóut éggy ojam magálakás, oszt mink aszt kaptuk el. Mindéggy, de csak magam vóutam, ha ety szoba vóut is. Hát mink így áltünk az uraságnál. Bírésék hát avval nekünk ugye, sèmmi közünk sè vóut.

- Mondja már Rézi néném, most vagy akkor volt jobb?

Nekem most is jó, akkor is jóu vóut. Fijatal vóutam oszt birtam dóugozni mindèn, de mámma mék ki vagyok álva, mint ety kutya, ha többed dóugozok. Mám most alig biroz dóugozni.

özv. Fekete Sándorné /Doboz, 1888/

A beszéd felvételt Komlósi Mátyás készítette 1990-ben.

Doboz, 1983.

/Régi dolgokról, a falu fejlődéséről/

Vóut ez a külön ára kiszítet szék, fonalmosó szék, oszt akkor ott a Körözs vizibe, hamulúggal fèlszèrèlt ediny, abba mártották a fonalat, oszt úty sújkölták kis fával ... úty fehirèdèit, úgy mosták a vásznat is, pokrócokat, nem vóut szónyeg. Vóut itt a kastijba, de...

Még ère is emlíkszék, mer nagyanyám avval mangorolta a ruhát, csak ehè tårtozik még ijen két-három centi vastag rúd, amire ráhajtották a ruhát, oszt akkor avval úgy dórzsölték, oszt kisimúlt, hát az az asszósztte vászon... Vóut az a bóudba árult fonal, amit a kendèrfonallal vegyítettek, tehát vegyes, abbúl vóut a búgatyá még az ingék, hasonló dóugok.

.....
Nekem is jóu vóut ezèlött hårminc évvel, nem azír mer a mostani rēcèrrel nem vagyok mégelígèdve, hát mék fijatal vóutam. Azír vóut jobb. Mer azír a mostanit nem lehet ... eszt csak mék kéne bécsumlni. Sokan nem bécsumlik. Hát èrül oszt nem sog beszid van, èrül csak tenni kell, ennek mégörzísirül. Viggyük körömszakattájig.

- Beszéljen egy kicsit a község változásáról, fejlődéséről!

Hát a kössik fejlòdise, röviden... Közel ezer éves a település. Azóta hát szinte ötven évenként fejlòdik... Kilenyszázba osztottak ki területet, amit a gróftúl èlvettek... majd a tizènnigyes háboruba elesettek hozzátartozóji, rokkantyaji kaptak. Osztán hát amúgy a fejlòdis... hát sokat fejlòdik, mér korábban vértfalbúl vóutak a házak. Mám még vájugot sè vetnek, nem tuggyák mi ja vájugvetis.

Èn is kivettem a házamnak magam. Itt is vetették a cigányok is, nagyba. Csak hát ùk nem csináltak oja jóut, mèkkirték az árát, de nem csináltak oja jó munkát. Mosmán haggyák, ötvenes fal ugyi, nem kèl nekem hõszigetèlni, hogy meleg légyèn a ház, ötvenes fõütfal azír csak meleg.

Még oszt mosmán haggyák fèl ezèket a hagyományos régi típusokat. Ssokat fejlòdött, hát korábban, még a húszas évek elejin nem vóut járda, dèszkajárda vóut, ije hasított tóutyfábúl. Nem szèttik aszt fèl. Nem szèttik aszt fèl, ot vóut mindíg, be vóut ipítve.

Itt ère téglajárda vóut, házi téglábúl csinált járda. Mellékúccákò még nem mindèniütt, csak a fõrgalmasab ríszèn pallódèszkábúl. Két szál pallódèszka vóut ègymás mellé tive osztán azon jártak az embèrèk. Mosmán járda vam mindèniütt. Nincs ojan úcca Dobozon, hogy nè légyèn járda. Sok ojan úcca van, ahun az èggyik ódalò szilès járda, a másik ódalom mék keskeny járda... Mos fojamadba van a Mátyás kiráj... úccának a kövesút ipítise. Felsõp hatósági hozzájárulással. Hát lèz benne ety kis társadalmi munka is.

Mègláccik a fejlòdis. Különösen annak, aki nem il Dobozon.

Komlósi Mátyás /1927/

A beszéd felvételt készítette Zilahi Lajos

- I. Bevezetés
- II. A hosszú magánhangzók – köztük az *i* – gyakoriságát növelő megfelelések a sárréti nyelvjárásokban
- III. A zárt *i*-zés sárréti adattára
- IV. A zártabbá vált *e* mai *é* : *i* megfelelésének és *i* ~ *i* váltakozásának kisebb adattárú esetei
- V. A *e/ē* fonéma előfordulása és gyakorisága /A zárt *i*-zés a Sárréten/
- VI. Összegezés
- VII. Szövegmutatványok a Sárrét-vidék öt pontjáról